

**KNJIGE O MAKABEJCIMA
U HRVATSKOGLAGOLJSKOJ KNJIŽEVNOSTI:
PRVA KNJIGA O MAKABEJCIMA
U HRVATSKOGLAGOLJSKIM BREVIJARIMA¹**

Vesna BADURINA-STIPČEVIĆ, Zagreb

UVOD: Prijevodi *Biblije*, temeljne knjige kršćanske civilizacije, imaju veliko književno i kulturno značenje. Mnogi su se narodi upravo preko biblijskih tekstova jezično uključili u prostor kršćanske kulture, prostor koji se rasprostirao od Male Azije preko Sredozemlja sve do najudaljenijih obala sjeverne Europe.² Proučavanje prvotnih svetopisamskih prijevoda već vrlo dugo zauzima istaknuto mjesto u biblijskim filološkim istraživanjima. Tradicija je mnogih biblijskih knjiga složena i opsežna, jer su prvotno starozavjetni i novozavjetni spisi bili tradirani na više jezika, tj. na semitskim jezicima, hebrejskom i aramej-

¹ Ova studija je dio moje disertacije *Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999, dio koji je za ovu priliku znatno prerađen. Najsrdačnije zahvaljujem dr. sci. Ivanki Petrović, akademikima Stjepanu Damjanoviću, Eduardu Hercigonji i Anici Nazor na dragocjenim savjetima i korisnim primjedbama kojima su mi pomogli pri pisanju radnje. Stručnu literaturu konzultirala sam, osim u zagrebačkim bibliotekama, i u knjižnicama pri Yale University (New Haven, CT, SAD), Sterling Memorial Library i Library of Yale Divinity School tijekom šk. god. 1996/97. Ovom prilikom zahvaljujem na pomoći i prof. Tatjani Lorković, bibliotekarki u Slavic Room u Sterling Memorial Library.

² Usp. O. Chadwick, *A History of Christianity*, New York, St. Martin's Press, 1995; P. Brown, *The Rise of Western Christendom*, Oxford – Massachusetts, Blackwell Publishers, 1997.

skom, kao i na neosemitskim, grčkom i latinskom. Ove su pak matice služile kao predlošci prijevoda *Biblije* na orijentalne jezike, sirijski, koptski, etiopski, armenski, arapski i dr., kao i na gotski i staroslavenski jezik i kasnije na europske narodne jezike. Staroslavenski prijevod, koji su za potrebe slavenske liturgije u Moravskoj sastavili solunska braća Konstantin-Ćiril i Metodije, nije do današnjih dana sačuvan u izvornom obliku, ali se znatan njegov dio može rekonstruirati na temelju maloga broja spomenika koji su mu ostali vrlo bliski.³ Pomnim ispitivanjima glagoljskih i ćirilskih svetopisamskih tekstova, konzultirajući i druge izvore pismene tradicije, mnogi se paleoslavisti već duže vremena trude odgonetnuti ćirilometodski arhetip slavenske *Biblije*.⁴

Djelomični baštinik ćirilometodskoga biblijskoga prijevoda bio je i hrvatskoglagoljski biblijski prijevod.⁵ Istraživanja i moguće rekonstrukcije prvotnoga hrvatskoglagoljskoga biblijskoga prijevoda imaju već svoju više nego stoljetnu povijest. Kako cjelovita hrvatskoglagoljska *Biblija* nije sačuvana, a na njezino postojanje možda upućuju arhivski podaci o tome da se u Omišlju od 1475-1590. čuvala jedna glagoljicom pisana *Biblija* na pergameni,⁶ današnja se istraživanja hrvatskoglagoljske *Biblije* temelje na biblijskim odlomcima, pa čak i čitavim biblijskim knjigama, koje se čitaju u perikopama hrvatskoglagoljskih

³ F. W. M a r e š, Altkirchenlavische Bibelübersetzungen, *Lexikon des Mittelalters*, München – Zürich, Artemis Verlag, 1981, bd. II, col. 105.

⁴ U posljednje vrijeme objavljeni su opširni prikazi povijesti istraživanja staroslavenske *Biblije*, koji sadrže iscrpno navedenu literaturu i popis kritičkih izdanja. Usp. F. J. T h o m s o n, The Slavonic Translation of the Old Testament, u: *Interpretation of the Bible*, (ur. J. Krašovec), Ljubljana – Sheffield, SANU – Sheffield Academic Press, 1998, 605-920; M. G a r z a n i t i, *Die altslavische Version der Evangelien. Forschungsgeschichte und zeitgenössische Forschung*, Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag, 2001.

⁵ Usp. B. G r a b a r, Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagoljskim prijepisima, *Slovo* 36, Zagreb 1986, 87. O ćirilometodskim počecima hrvatskoga glagoljaštva usp. I. P e t r o v i ć, Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture, *Slovo* 38, Zagreb 1988, 49: »Hrvatska ćirilometodska književna kultura po glagoljskom pismu i po svojim tekstovima ima zajedničke korijene s moravskom ćirilometodskom kulturom, i u svojem najstarijem sloju pokazuje pripadnost zapadnoj zajednici slavenskih književnosti kojoj su pripadale Moravska, Panonija, Hrvatska i Češka, i koja se nekako održala sve do u 11. stoljeće.«

⁶ Najstariji podaci o *Bibliji* u Omišlju zapisani su 1475. i 1480. god. glagoljicom u bilješcima *Omišaljskoga misala* (Borg, illir. 4). Godine 1590. *Biblija* se spominje kao dio inventara župne crkve Marijina uznesenja u Omišlju (*Bibbia in carattere schiavo in carta bergamena in foglio*). Usp. A. N a z o r, Uz obilježavanje 600. obljetnice Brevijara Vida Omišljanina, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 17-18.

liturgijskih knjiga, brevijara i misala. Po tekstološkim osobinama hrvatskoglagoljske biblijske lekcije dijelom se vežu uz ćirilometodski prijevod *Biblije*, a dijelom su to novi prijevodi sačinjeni prema mlađim latinskim liturgijskim obrascima. Već vrlo rano, u 12. stoljeću, započela je sustavna redakcija staroslavenskih biblijskih perikopa u hrvatskoglagoljskim misalima i njihova prilagodba prema latinskom tekstu *Vulgate*.⁷ Zbog dobre očuvanosti i duljih biblijskih perikopa, nego što su to one u ćirilskim parimejnicima i aprakosima, hrvatskoglagoljski tekstovi imaju izuzetnu tekstološku vrijednost ne samo za proučavanje hrvatskoglagoljske *Biblije*, već i za rekonstrukciju ćirilometodskoga biblijskoga prijevoda.

U pokušaju rekonstrukcije staroslavenske *Biblije* prvi je I. Berčić polovicom 19. st. započeo sakupljanje i izdavanje hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova. Izdao je svetopisamske odlomke iz dvadesetak izvora ne ulazeći detaljno u tekstološka pitanja.⁸ I P. J. Šafařík je objavio ulomke iz hrvatskoglagoljskih crkvenih tekstova.⁹ Sustavnom pak tekstološkom istraživanju i izdavanju biblijskih perikopa pristupio je početkom 20. stoljeća J. Vajs, nastojeći prema tekstu hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga rekonstruirati staroslavenski biblijski prijevod. U ediciji Staroslavenske akademije u Krku *Analecta Sacrae Scripturae ex antiquioribus codicibus glagoliticis* Vajs je izdao sljedeće starozavjetne biblijske knjige: *Joba*, *Propovjednika*, *Rutu*, tzv. manje proroke i potpuni tekst hrvatskoglagoljskoga psaltira.¹⁰ Prema Vajsovima istraživanjima proizlazi da je u hrvatskoglagoljskim brevijarima i misalima moguće identificirati oko 600 glava biblijskoga teksta, što čini po prilici polovicu originalne *Biblije*.¹¹ Od toga broja, 380 glava oslanja se na grčki prijevod *Biblije* (*Septuagintu*), dok ostala biblijska čtenjê prate latinski prijevod (*Vulgatu*). U svojim je istraživanjima Vajs naglasio iznimnu vrijednost hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga za teksto-

⁷ Usp. J. Reinhart, Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 36, Wien 1990, 193-241.

⁸ I. Berčić, *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom*, I-V, Prag, 1864-1871.

⁹ P. J. Šafařík, *Památky hlaholského písemnictví*, Praha 1853.

¹⁰ J. Vajs, *Liber Iob*, Veglae 1903; *Liber Ecclesiastes*, Veglae 1905; *Liber Ruth*, Veglae 1905; *Propheta Ioel*, Veglae 1908; *Propheta Oseas*, Veglae 1910; *Propheta Habacuc*, Veglae 1912; *Propheta Sophonias-Haggaeus*, Veglae 1913; *Zacharias-Malachias*, Veglae 1915; *Psalterium palaeoslovenicum croaticoglagoliticum*, Prag 1916.

¹¹ Idem, *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)*, Prag 1910, CVII-CVIII.

loško proučavanje staroslavenske *Biblije* i istaknuo da biblijski odlomci u hrvatskoglagoljskim kodeksima katkad čuvaju upravo najstariju redakciju slavenskoga prijevoda. Tragove staroslavenskoga parimejnika u hrvatskoglagoljskim spomenicima istraživali su i R. Nahtigal i A. V. Mihajlov.¹²

Za proučavanje hrvatskoglagoljskih starozavjetnih prijevoda nezaobilazni su tekstološki radovi J. Hamma. U Staroslavenskom institutu u Zagrebu J. Hamm je ponovno potaknuo izdavanje biblijskih tekstova i kritički je izdao *Pjesmu nad pjesmama*¹³ i *Knjigu o Juditi*.¹⁴ Prema istim tekstološkim smjernicama kritički su obradile M. Pantelić *Knjigu o Esteri* i A. Nazor *Knjigu o Tobiji*.¹⁵ Opisujući Hammov kritički odnos prema tekstu i različitost Vajsova i Hammova pristupa izdavanju glagoljskih tekstova, J. Tandarić je slikovito primijetio: »Vajsa zanima korijen stabla (odnos prema grčkom izvorniku i srodnim ćirilskim tekstovima), Hamm zanima krošnja i grananje stabla: premda ne zanemaruje podrijetlo teksta, daleko ga više zanimaju međusobni odnosi glagoljskih tekstova i literarne vrijednosti pojedinih prijepisa. Dok su Vajsa zanimali stari, prvotni prijevodi s grčkoga, Hamm se zalagao za proučavanje kasnijih prijevoda s latinskoga. Iz

¹² Р. Нахтигал, *Несколько заметок о следах древне-славянского паримейника в хорватско-глаголической литературе. Древности: Труды Славянской комиссии Московского археологического общества*, т. 3, Москва 1902, 175-213; А. В. Михайлов, *К вопросу о литературном наследии свв. Кирилла и Мефодия в глаголических хорватских миссалах и breviариях*, Варшава 1904.

¹³ J. H a m m, Starohrvatski prijevod "Pjesme nad pjesmama", *Slovo* 6-8, Zagreb 1957, 195-235.

¹⁴ I d e m, Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima, *Radovi Staroslavenskog instituta* 3, Zagreb 1958, 103-201; I d e m, Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša, *Slovo* 2, Zagreb 1953, 13-36.

¹⁵ Ovi se rukopisi nalaze u Staroslavenskom institutu. Ovdje su pohranjene i ćirilске transliteracije čitanja *Knjiga o Makabejcima* iz nekoliko hrvatskoglagoljskih brevijara, koje su, kako je na njima zabilježeno, od 1960. g. bile na posudbi kod J. Hamma. Na III. *Međunarodnom kongresu slavenske historije i filologije* održanom u Salzburgu-Regensburgu 1970. g. J. Hamm je održao referat pod naslovom »Die Bücher der Makkabäer« u kojemu je pokušao odgovoriti na pitanje zašto Metodije nije preveo *Knjige o Makabejcima* i je li prvotni tekst ovih knjiga glagoljski ili ćirilski. (Usp. B. Grabar, *Vijesti, Slovo* 20, Zagreb 1970, 174.). I na znanstvenom skupu *Tisuću i sto godina od smrti Metodijeve. Ćirilometodsko kulturno-književno nasljeđe u Hrvata*, održanom u Zagrebu 1985. godine u organizaciji JAZU (današnja HAZU) i Staroslavenskoga zavoda J. Hamm je održao predavanje »Problem knjiga Makabejskih u okviru metodistike«. Ova predavanja nisu objavljena u zbornicima referata, ali je objavljen članak: *Макабейските книги (оценка), Кирило-методиевски студии* 4, София 1987, 254-258.

takva pristupa prevedenome tekstu otvara se pogled na cjelokupni razvoj umjetničkoga jezika.«¹⁶ Stariji paleoslavisti u prvom su redu proučavali pitanje udjela hrvatskoglagoljskih tekstova u slavenskim biblijskim arhetipovima, a prvi je J. Hamm obratio pažnju mladim hrvatskoglagoljskim biblijskim prijevodima sačinjenima prema *Vulgati* i naglasio je njihove književne osobine.

Tekstologijom hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova, problemima njihova predložka i međusobnih tekstualnih odnosa bavili su se i drugi istraživači: M. Pantelić,¹⁷ J. Vrana,¹⁸ B. Grabar,¹⁹ J. Tandarić,²⁰ A. Nazor,²¹ I. Bakmaz,²² Z. Ribarova,²³ H. Bauerová,²⁴ J. Reinhart,²⁵ A. Zaradija-Kiš,²⁶ I. Miličić,²⁷ L. Ta-

¹⁶ J. T a n d a r i ć, Tekstološka istraživanja hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika (Povijesni pregled), u: *Međunarodni naučni skup: Tekstologija srednjovekovnih južnoslovenskih književnosti*, 14-16. XII 1977, Beograd 1981, 129-135.

¹⁷ M. P a n t e l i ć, Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca, *Radovi Staroslavenskog instituta* 5, Zagreb 1964, 5-98; E a d e m, Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368, *Radovi Staroslavenskog instituta* 6, Zagreb 1967, 5-108.

¹⁸ J. V r a n a, *Najstariji hrvatski glagoljski evanđelistar, Posebna izdanja SANU CDLXXXIV*, Beograd 1975.

¹⁹ B. G r a b a r, Čirilometodski i staroslavenski ..., *cit.*, 87-94.

²⁰ J. Tandarić je u mnogim radovima obrađivao hrvatskoglagoljsku biblijsku problematiku. Svi su ti radovi objavljeni u knjizi: *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost – Provincijalat franjevac trećoredaca, 1993. Potrebno je izdvojiti neke: »Sveto Pismo u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima«, »Vranino izdanje najstarijega hrvatskoglagoljskog evanđelistara«, »Neke osobitosti hrvatskoglagoljskog prijevoda Evanđelja«, »Hrvatskoglagoljski Apostol između Istoka i Zapada.«

²¹ A. N a z o r, The Old Testament in Croato-Glagolitic Manuscript Tradition, u: *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies*, Division D, Volume 1 (Hebrew and Jewish Languages, Other Languages), Jerusalem 1986, 69-75; E a d e m, The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books, u: *Interpretation of the Bible, cit.*, 1031-1037.

²² I. B a k m a z, Biblijska čitanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb-Krk 2.-6. listopada 2002.)*, (ur. M.-A. Dürriegl, M. Mihaljević, F. Velčić), Zagreb – Krk, Staroslavenski institut – Krčka biskupija, 2004, 139-148.

²³ Z. R i b a r o v a, Knjiga proroka Jone, *Slovo* 37, Zagreb 1987, 123-159; E a d e m, Vajsova proučavanja prijevoda *Malih proroka iz Brevijara Vida Omišljanina*, *Slovo* 44-46, Zagreb 1996, 27-43; E a d e m, Značenje starozavjetnih čitanja u Brevijaru Vida Omišljanina, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 34-37.

²⁴ H. B a u e r o v á, *Prophetae minores* v charvátskohlaholských breviářích a ve Vajsově edici *Glagolitica*, *Slovo* 36, Zagreb 1986, 217-226; E a d e m, K problematice předloh textu proroka Jonáše v charvátskohlaholských breviářích, *Slavia* 58, Praha 1989, 353-364; E a -

seva,²⁸ M. Šimić,²⁹ V. Čermák,³⁰ J. Jurić-Kappel.³¹ Marom znanstvenika objavljena su i fototipska i kritička izdanja hrvatskoglagoljskih brevijara i misala, koja pružaju reprezentativnu građu za istraživanje.³²

Hrvatskoglagoljske starozavjetne *Knjige o Makabecima* pripadaju mlađim hrvatskoglagoljskim biblijskim prijevodima.³³ Ti prijevodi nisu tradirani iz pr-

d e m, Neslovanské předlohy charvátskohlaholských breviářních textů (*Prophetæ minores*), *Listy filologické* 114, Praha 1991, 13-24. i dr.

²⁵ J. Reinhart je tekstološkom i lingvističkom analizom misalskih biblijskih perikopa (u *Bašćanskim ostrišćima* i u plenarnim misalima 14. i 15. st.) ustvrdio da je već početkom 12. st., a ne tek u 13. stoljeću (kako se pretpostavljalo) započela adaptacija hrvatskoglagoljskih biblijskih tekstova prema *Vulgati*. Usp. J. R e i n h a r t, Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju, *Slovo* 39-40, Zagreb 1990, 45-52; I d e m, Eine Redaktion ..., *cit.*

²⁶ A. Z a r a d i j a – K i š, *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti*, Zagreb, Matica hrvatska – Hrvatsko filološko društvo, 1997.

²⁷ I. M i l i č i ć, Starozavjetna *Knjiga Mudrosti* u hrvatskoglagoljskim brevijarima, *Slovo* 47-49, Zagreb 1999, 57-112.

²⁸ Л. Т а с е в а, Книгата на пророк Иезекиил в средновековната българска и хърватска книжина, *Palaeobulgarica* 21/3, София 1997, 12-30.

²⁹ M. Š i m i ć, *Leksik hrvatskoglagoljskoga psaltira. Doktorska disertacija*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2000.

³⁰ V. Č e r m á k, *Starozákonní mudroslovné knihy v charvátskohlaholských breviářích. (Textologická analýza Proverbií)*. Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav slavistických a východoevropských studií, 2001; I d e m, Historický přehled zkoumáných starozákonných perikop charvátskohlaholských breviářů, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, *cit.*, 149-155.

³¹ J. J u r i ć – K a p p e l, Hrvatskoglagoljske Apokalipse, u: *Glagoljica i hrvatski glagolizam*, *cit.*, 183-190.

³² *Misal po zakonu rimskoga dvora. Prvotisak: godine 1483. Pretisak: Zagreb 1971*, Liber – Mladost; B. G r a b a r, A. N a z o r, M. P a n t e l i ć, *Hrvatskoglagoljski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića. Faksimil. Transkripcija i komentar*, Zagreb – Ljubljana – Graz, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Mladinska knjiga – Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1973; M. P a n t e l i ć, A. N a z o r, *II. novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Fototipsko izdanje. Uvod. Bibliografija*, Zagreb, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« – Turistkomerc, 1977; H. B i r n b a u m, P. R e h d e r, *The New York Missal. An Early 15th Century Croato-Glagolitic Manuscript. Part One: Facsimile Text with an Introduction by Henrik Birnbaum*, München – Zagreb, Sagner – Liber, 1977; H. B i r n b a u m, P. R e h d e r, *Das New Yorker Missale. Eine kroato-glagolitische Handschrift des frühen 15. Jahrhunderts. Kritische Edition von Eve-Marie Schmidt-Deeg*, München, Sagner, 1994; I. B a k m a z, A. N a z o r, J. T a n d a r i ć, *Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]. Faksimil+Prilozi*, Zagreb, HAZU (ur. A. Nazor) – Grafički zavod Hrvatske, 1991.

votne ćirilometodske matice, kao što je to slučaj s mnogim starijim hrvatskoglagoljskim biblijskim tekstovima, već su prevedeni prema latinskim predlošcima. Osim *Makabejskih knjiga* mlađim prijevodima pripadaju i biblijske knjige o *Juditi*, *Tobiji*, *Esteri*, *Knjiga mudrosti* i *Propovjednik* iz hrvatskoglagoljskih brevijara.³⁴ Ove knjige ne povezuje samo njihov latinski tekst-predložak, već i mjesto u biblijskome kanonu. Židovski ih kanon nije obuhvaćao, nego su smatrane apokrifima, a u katoličkom kanonu ovi su biblijski spisi kasno prihvaćeni i nazvani deuterokanonskima. *Makabejske knjige* su izostavljene i iz prvotnoga staroslavenskoga prijevoda *Biblije* kako doznajemo iz *Žitja Metodijeva*. Metodije je za potrebe slavenskoga bogoslužja preveo cijelu *Bibliju* s grčkoga uz izuzetak *Knjiga o Makabejcima*: »Ponajprije od svojih učenika izabere trojicu svećenika, vještih brzopisaca, i za kratko vrijeme prevede sve knjige Pisma potpuno, osim Makabejaca, i to s grčkoga jezika na slavenski — za šest mjeseci ...«. ³⁵ *Makabejske knjige* nisu bile dio staroslavenskoga prijevoda *Biblije* zbog toga jer nisu bile uvrštene ni u većinu grčkih biblijskih kodeksa, koji su se držali židovskoga kanona.³⁶ U 15. stoljeću kada je novgorodski arhiepiskop Genadije pripremao cjelovitu staroslavensku *Bibliju*, ćirilski tekstovi *Knjiga o Makabejcima*, kao ni *Tobije*, *Judite*, *Estere*, nisu se mogli pronaći u ruskim samostanskim knjižnicama, pa su za tu priliku bili prevedeni s latinskoga predloška. U stručnoj literaturi se od kraja 19. st. kao mogući prevoditelj *Makabejskih knjiga* u Genadijevoj *Bibliji* navodi hrvatski dominikanac-glagoljaš Benjamin (Venjamin).³⁷ U kolofonu ruskoga crkvenoslavenskoga prijevoda s latinskoga *Druge knjige o Makabejcima*, koji se nalazi u zbirci starozavjetnih knjiga s kraja 15. stoljeća (sign. Pogodin 84, Ruska nacionalna biblioteka u Pe-

³³ Usp. V. B a d u r i n a - S t i p č e v i ć, Mlađi hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi, *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, (ur. Stj. Damjanović), Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1997, 521-526.

³⁴ Usp. J. V a j s, *Nejstariji breviarij ...*, cit., 38; B. G r a b a r, Ćirilometodski i staroslavenski..., cit., 89; V. B a d u r i n a - S t i p č e v i ć, *Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagoljskim brevijarima*, *Književna smotra 92-94*, Zagreb 1994, 209-212.

³⁵ Cit. prema: *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela* (preveo i protumačio J. B r a t u l i ć), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985, 115.

³⁶ Usp. F. T h o m s o n, *The Slavonic Bible as an Oecumenical Link between East and West*, u: *Средновековна християнска Европа: Исток и Запад. Medieval Christian Europe: East and West*, София 2002, 30-44.

³⁷ S. v. Benjamin (Venjamin), *Hrvatski biografski leksikon I*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983, 674-675.

trogradu), spominje se da je Benjamin, dominikanac i Slaven, preveo obje *Knjige o Makabejcima*. Vrijeme i povod Benjaminova dolaska u Rusiju su nepoznati, ali se zna da je pripadao krugu učenih ljudi okupljenih oko arhiepiskopa Genadija i da je bio njegov savjetnik u vjerskim pitanjima. Crkveni povjesničar F. Šanjek smatra da je Benjamin bio dubrovački dominikanac koji se zalagao za sjedinjenje kršćanskoga Istoka i Zapada, odnosno za sjedinjenje ruske nacionalne crkve s rimokatoličkom. »Podrijetlom iz primorske glagoljaške sredine« dominikanac Benjamin sudjelovao je ne samo u prevođenju *Biblije*, nego i zapadnih teološko-znanstvenih djela na ruski jezik.³⁸ Filolozi A. I. Sobolevskij, L. N. Majkov, a kasnije i G. Freidhof tumačili su zapadnojužnoslavenske jezične oblike u prijevodu *Makabejskih knjiga* prisutnošću hrvatskoga glagoljaša.³⁹ Novija istraživanja P. M. Fostera pokazala su da ipak ne postoji dovoljno lingvističkih dokaza koji bi poduprli tezu o hrvatskom podrijetlu prevoditelja *Makabejskih knjiga* u Genadijevoj *Bibliji*.⁴⁰

Hrvatskoglagojske liturgijske knjige iz 14. do polovice 16. stoljeća, po uzoru na liturgijske obrasce Zapadne Crkve, sadrže brevijarska i misalska čitanja iz *Prve* i *Druge knjige o Makabejcima* poput latinskih brevijara i misala. Hrvatskoglagojske *Makabejske knjige* preveli su s latinskoga jezika na hrvatskokrkvenslavenski jezik hrvatski svećenici-glagoljaši. Obradbom tih knjiga, utemeljenom na rezultatima i smjericama dosadašnjih istraživanja hrvatskoglagojskih biblijskih prijevoda, nastojat ćemo pružiti tekstološkokritičku analizu, te jezičnostilsku valorizaciju hrvatskoglagojskih tekstova.

³⁸ F. Šanjek, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991, 298.

³⁹ G. Freidhof, *Vergleichende sprachliche Studien zur Gennadius Bibel (1499) und Ostroger Bible (1580/81). Die Bücher Paralipomenon, Esra, Tobias, Judith, Sapientia und Makkabäer, Frankfurter Abhandlungen zur Slavistik 21*, Frankfurt, Athenäum, 1972.

⁴⁰ »I believe that there is no evidence to support the supposition that a non-Russian translated Maccabees. From the evidence in the one text explicitly linked with the name Veniamin there is no linguistic evidence to support the claim that the translator was Croatian. All supposed Croatisms can be interpreted as archaisms, Russian dialectalisms, or innovations created by Russians trying to render the Latin forms into Church Slavonic.« usp. P. M. Foster, *The Church Slavonic Translation of Maccabees in the Gennadij Bible 1499*, Columbia University, New York 1995, 401. O tome usp. i F. J. Thomson, *The Slavonic Translation ...*, cit., 656-657.

KNJIGE O MAKABEJCIMA U BIBLIJSKOJ LITERATURI

POVIJESNI OKVIR: Jedan od najstarijih današnjih naroda, židovski, od svojih je početaka imao burnu povijest. Nakon izlaska iz egipatskoga ropstva pod Mojsijevim vodstvom (oko 1250. g. pr. Kr.) i naseljavanja zapadnoga Jordana, Izrael se formirao kao narod. Uskoro je izabran prvi kralj Saul, dok je vrhunac državne moći bio pod vlašću kraljeva Davida i Salomona. Živeći u okruženju prvih visokih civilizacija Orijenta – Egipta, Sirije i Babilona – koje su se razvile na području od doline Nila, duž obala Sredozemnoga mora preko Male Azije, sve do riječnih dolina Eufrata i Tigrisa, Izrael gotovo nikada nije bio jaka politička sila koja je mogla odlučivati u onodobnim velikim zbivanjima.⁴¹ Dapače, zbog svoga zemljopisnoga položaja, često je bio metom brojnih vojnih pohoda. Razjedinjen i unutarnjim borbama za vlast, morao je podnositi tiraniju mnogih velesila: asirsko zarobljeništvo, babilonsko sužanjstvo, perzijsku vladavinu, grčko-egipatsku i grčko-sirijsku okupaciju. Tek u borbi Makabejaca (167.-135. g. pr. Kr.) za oslobođenjem vjere i domovine od seleukidske vlasti, izraelski je narod odbacio jaram tuđe vladavine. Prvi put nakon 587. g. pr. Kr. (kada je Judeja postala babilonska provincija) obnovljeno je židovsko kraljevstvo u obliku Hasmonejskoga kraljevstva (134.-37. g. pr. Kr.).⁴² Hasmonejci su proširili granice Izraela na sjeveru prema Samariji, Amonitidi i Galileji, a na jugu do obala Mrtvoga mora.⁴³ Židovska nezavisnost nije bila dugoga vijeka: 63. g. pr. Kr. Judeja je podređena protektoratu Rima, a u Pompejevoj trijumfalnoj povorci (61. g. pr. Kr.) kao roblje su vođeni pripadnici kraljevske obitelji Hasmonejaca. Sljedeća stoljeća nove ere donijet će Izraelu nove vjerske progone i stalne sukobe s Rimljanima.

Povijesni uzroci nastanka makabejskoga otpora mogu se pratiti još iz vremena vladavine Aleksandra Velikoga.⁴⁴ Već je za perzijske vladavine utjecaj helenističke kulture u zapadnoj Aziji bio vrlo jak, a osvajanja Aleksandra Velikoga još su više i brže proširila grčki jezik i kulturu. Nakon Aleksandrove

⁴¹ W. Keller, *Povijest Židova*, Zagreb, Naprijed, 1992.

⁴² O Hasmonejcima usp. J. A. Goldstein, *The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty*, u: *The Cambridge History of Judaism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, vol. II, 292-352.

⁴³ *Biblijski atlas, The Times*, Ljubljana – Zagreb, Cankarjeva založba, 1990, 148.

⁴⁴ Usp. *Prvu knjigu o Makabejcima* (dalje IMak) I, 1-9; usp. M. Hengel, *The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.)*, u: *The Cambridge History of Judaism, cit.*, vol. II, 35-78.

smrti 323. godine pr. Kr., njegovo se veliko carstvo raspalo na tri kraljevstva-diadohe: Egipat (kraljevstvo Ptolomejevića), Aziju (kraljevstvo Seleukovića) i Makedoniju. Židovi koji su živjeli u dijaspori, u Egiptu i Siriji, bili su izloženi helenističkom utjecaju od Židova u Palestini i brzo su prihvatili grčku kulturu. U Aleksandriji, važnoj sredozemnoj luci staroga vijeka, postojala je snažno organizirana židovska zajednica, koja je imala i svoga samostalnoga upravitelja. S druge strane, i palestinski su Židovi bili pod utjecajem grčkoga kulturnoga kruga, jer su grčke kolonije postojale i u njihovoj blizini u Palestini.

Za Aleksandrove vlasti nije se bitno promijenilo političko i vjersko uređenje Judeje, ali su zato njegovi nasljednici, vladari Egipta, a osobito Sirije, nastojali silom helenizirati Judeju i zatrti židovsku religiju. Upravo je takav vladar bio Antioh IV. Epifan (175.-163. g. pr. Kr.), iz porodice sirijskih Seleukovića, koji je u borbi za proširenjem i jačanjem svoje vlasti, vodio odlučnu i rigoroznu politiku heleniziranja kraljevstva. Njegova je politika, iako je čak i dobio podršku heleniziranih Židova i svećenika, potaknula otpor u židovskom narodu poznat u židovskoj povijesti kao makabejski ustanak.⁴⁵

Godine 167. pr. Kr. poslao je Antioh IV. svoga zapovjednika Apolonija na Jeruzalem s velikom vojskom. Židovski je puk velikim dijelom zarobljen i pogubljen,⁴⁶ Jeruzalem je razoren, gradski su židovi srasnjeni sa zemljom, Hram je razvaljen i opljačkan.⁴⁷ U središtu Jeruzalema, na mjestu nekadašnje Davidove kule, podignuta je neprijateljska tvrđava u kojoj je bila smještena sirijska vojska, a kasnije su se u nju naselili i Židovi prebjeci. Antioh IV. donio je niz zakonskih mjera kojima je namjeravao uništiti židovsku vjeru: poništio je dekret Antioha III. kojim se poštovao židovski zakon, zabranio je židovsku religiju, a Hram je posvetio Zeusu Olimpijskomu.⁴⁸ U Hramu je podignut poganski oltar, a 25. kisleva (prosinca) 167. g. pr. Kr. po kraljevoj su naredbi prinesene žrtve,

⁴⁵ Usp. O. Mørholm, Antiochus IV, u: *The Cambridge History of Judaism, cit.*, vol. II, 278-291.

⁴⁶ Prema *Drugoj knjizi o Makabejcima* (dalje 2Mak) 5, 14: *U cigla tri dana bilo je osamdeset tisuća žrtava, od čega je četrdeset tisuća palo od udaraca, a isto ih je toliko prodano u roblje.* Ovaj i svi sljedeći biblijski citatati potječu iz izdanja *Biblija*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994.

⁴⁷ U 2Mak 5, 21 spominje se da je Antioh IV. Epifan iz Hrama odnio 1800 talenata.

⁴⁸ Ovaj podatak nalazimo u 2Mak 6, 2.

čime je Hram bio obeščašćen. Ovakvi Antiohovi postupci samo su ojačali židovski otpor i ubrzali izbijanje pobune.⁴⁹

U Modinu, selu sjeverozapadno od Jeruzalema, svećenik Matatija je sa svojih pet sinova, Judom, Ivanom, Eleazarom, Jonatanom i Šimunom, organizirao ustanak i pridobio mnoge sljedbenike. Nakon Matatijine smrti (166. g. pr. Kr.), pobunjenike je poveo njegov sin Juda Makabejac (166.-160. g. pr. Kr.). Uspješno vodeći gerilsku borbu protiv kraljeve vojske, Juda je uspio nakon dvije godine (164. g. pr. Kr.) postići s kraljem sporazum kojim je objavljena opća amnestija. Na dan 25. kisleva 164. g. pr. Kr. (tri godine nakon obeščašćenja Hrama) Hram je očišćen i žrtve su ponovno prinesene.⁵⁰ Međutim, rat nije bio gotov. Kraljevi ustupci jeruzalemskim Židovima uzrokovali su antisemitsko raspoloženje i progone u okolnim mjestima. Zato je Juda otišao u vojnu pomoć susjednim Židovima, u Idumeji, Filisteji, Galileji i Transjordaciji. Nakon smrti kralja Antioha IV., naslijedio ga je sin Antioh V. Eupator (163.-161. g. pr. Kr.), no stvarni je vladar bio zapovjednik Lizija. U bitci kod Bet-Zaharije Judini su vojnici poraženi, sklonili su se u Jeruzalem, a Judin brat Eleazar je izgubio život.⁵¹ Lizija je hitno sklopio mir s Judom, ali je za velikoga svećenika postavio heleniziranoga Židova Alkima, kojega Makabejci nisu prihvatili. Novi vladar Sirije Demetrije I. (161.-150 g. pr. Kr.) prihvatio je vrhovnoga svećenika Alkima i poslao zapovjednika Bakida protiv Makabejaca. Krivo se uzdajući u pomoć Rimljana, s kojima je sklopio savez, Juda se sa svojom vojskom junački

⁴⁹ E. Schürer, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.-A.D. 135)*, Edinburgh, T&T. Clark Ltd., 1973, vol. I, 146-154.

⁵⁰ *Juda je sa svojom braćom i sa svom izraelskom zajednicom odredio da se, počevši od dvadeset i petog dana mjeseca Kisleva, svake godine u svoje vrijeme, osam dana radosno i veselo slavi dan posvete žrtvenika.* (1Mak 4, 59.). Taj datum se i danas u židovskom kalendaru slavi kao Hanuka, tj. Blagdan posvete (obnove) Hrama. Ova je svetkovina, kako opisuje Josip Flavije, bila vrlo popularna: uokolo su vođene procesije s bršljanom, zelenim grančicama i palmama uz pjevanje prigodnih psalama. Posebna oznaka blagdana bila je paljenje svjetiljki pred kućama i paljenje četverokrakoga svijećnjaka (hanukka) u Hramu. Usp. A. Rebić, *Biblijske starine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1992, 209; – s. v. Maccabees, Books of, *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, Michigan, Zondervan Publishing House, 1976, vol. IV, 11.

⁵¹ Prema 1Mak 6,30 kraljevska se vojska sastojala od 100 000 pješaka, 20 000 konjanika i 32 slona. Josip Flavije pak tvrdi da je bilo 50 000 pješaka, 5 000 konjanika i 8 slonova. Judina je vojska brojila samo 20 000 pješaka. Usp. *Biblijski atlas, cit.*, 147.

borio kod Eleasa protiv brojčano nadmoćnijeg neprijatelja.⁵² U bitci je vojska doživjela poraz, a Juda Makabejac je izgubio život. Braća su ga pokopala u obiteljskoj grobnici u Modinu. Judin nasljednik, brat Jonatan (160.-143. g. pr. Kr.) također je uspješno vodio vojne protiv kraljevske vojske, ali je tek vještom diplomacijom uspio od Aleksandra Bala i Demetrija II. dobiti naslov vrhovnoga svećenika i upravitelja Judeje. Bio je ubijen na prijevaru, a naslijedio ga je Šimun (143.-134. g. pr. Kr.), kojega je Demetrije II. 142. g. pr. Kr. priznao za židovskoga poglavara. Ova se godina u židovskoj povijesti drži početkom židovske samostalnosti, koja će trajati sve do dolaska Rimljana. U *Bibliji* o tom događaju čitamo: *Godine sto sedamdesete skinut je jaram pogana s Izraela i narod je u svojim poveljama i ugovorima počeo pisati: "Prve godine istaknutoga vrhovnog svećenika, židovskog vojskovođe i glavaru Šimuna"* (1Mak 13, 41-42). Njegova je vladavina bila vrijeme mirnoga blagostanja u Izraelu. Kao i brat mu Jonatan, i on je ubijen krišom. Židovski je narod prihvatio njegova sina Ivana Hirkana za velikoga svećenika i upravitelja. Od Ivana Hirkana, koji je začetnik Hasmonejske dinastije (134-67. g. pr. Kr.), Makabejci se nazivaju Hasmonejcima, po svom davnom pretku Hašmonu.⁵³

Dio židovske povijesti od godine 167. do 135. – koji je obilježen prisilnom helenizacijom židovskoga naroda za vladavine seleukidskih vladara i junačkim makabejskim otporom, sve do stupanja na prijestolje Ivana Hirkana I. – opisuju biblijske *Knjige o Makabejcima*.

KNJIGE O MAKABEJCIMA U BIBLIJSKOM KANONU: Knjige o Makabejcima nose ime po Judi Makabejcu, iako on nije ni jedini ni glavni junak tih knjiga. Po Judinu nadimku Makabejac dobili su ime i ostali članovi njegove obitelji, kao i cijeli period židovske povijesti, što ga karakterizira borba Makabejaca za židovsku nezavisnost.⁵⁴ Etimologija i semantika imena Makabejac ni danas nije potpuno jasna. Mnogi autori smatraju da grč. Μακκαβαῖος potječe od hebr./aram. *maqgaba* = »čekić« i da se metaforički odnosi na vojni udarac koji

⁵² Sirijska je vojska brojila 20 000 pješaka i 2000 konjanika, a Judina 3000 pješaka, ali ih se borilo samo 800 (1Mak 9, 4-6.).

⁵³ Hašmona, preteču makabejske braće, prvi put spominje J. Flavije. Usp. s. v. Hasmonäer, *Neues Bibel-Lexikon*, Zürich – Düsseldorf, Benziger, 1995, vol. II, col. 48. Glavni izvori za povijest makabejskoga razdoblja su, osim *Knjiga o Makabejcima*, djela židovskoga pisca J. Flavija (1. stoljeće poslije Krista) *Židovske starine* i *Židovski rat*.

⁵⁴ S. v. Maccabees, *The Zondervan ...*, cit., vol. IV, 4.; s. v. Makkabäer, *Neues Bibel-Lexikon*, cit., vol. II, col. 688.

je Juda zadao svojim neprijateljima. Analogija za ovo značenje može se lako pronaći: Karlo »Čekić« (Karlo Martel, franački vladar, pobjednik nad Arapima kod Poitiersa 732. godine).⁵⁵ Drugi izvode nadimak iz hebrejskoga korijena *naqab* = »nazvati, pozvati«, pa bi *maqgebj* ili *maqgabjahu* značilo »pozvan (od Jahve)«. ⁵⁶ Raniji su komentatori objašnjavali da bi ime moglo biti složeno od inicijala hebrejskih riječi u značenju »nalik Jahvi«. ⁵⁷

U literaturi se spominju četiri *Knjige o Makabejcima*. Prva (1Mak) i Druga (2Mak) knjiga o Makabejcima pripadaju deuterokanonskim starozavjetnim knjigama, dok su Treća (3Mak) i Četvrta (4Mak) apokrif. ⁵⁸ 1Mak i 2Mak dijelile su sudbinu svih deuterokanonskih spisa. Židovski ih svetopisamski kanon nije priznavao, ali ih je Crkva smatrala kanonskima. Veliki je broj crkvenih otaca i pisaca koji spominju 1 i 2Mak u svojim djelima. Grčki oci Origen i Klement Aleksandrijski često ih citiraju kao »svetopisamske« spise. ⁵⁹ Kasniji pak istočni *patres*, sv. Epifanije i sv. Grgur Nazijanski pod utjecajem židovskoga kanona nisu uvrstili 1Mak i 2Mak, kao ni druge apokrifne u svoje kanonske liste. Sv. Atanazije Veliki nabrajajući biblijske knjige koje nisu dio kanona, ali su korisne za pouku katekumenima, izostavio je i *Makabejce*. ⁶⁰ Na Zapadu su apokrif najviše crkvenim autoritetom sv. Augustina prihvaćeni kao dio Svetoga pisma. Zapadna je Crkva na Rimskom sinodu 382. uvrstila 1Mak i 2Mak, kao i

⁵⁵ A. Penna, *Libri dei Maccabei*, Roma, Marietti, 1953, 6.

⁵⁶ F. M. Abel, J. Starck y, *Les livres des Maccabées*, Paris, Les éditions du Cerf, 1961, 7.

⁵⁷ W. O. E. Oesterley, *The First Book of Maccabees* u: R. H. Charles, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford, Clarendon Press, 1913 (pretsak: 1978), vol. I, 59.

⁵⁸ Pojam *kanon* upotrebljava se u crkvenoj tradiciji od 4. stoljeća kao oznaka za zbirku svetih biblijskih knjiga. U to vrijeme postojale su kanonske i nekanonske knjige. Termine *protokanonske* i *deuterokanonske knjige* prvi je uveo bibličar Siksto iz Siene u 16. stoljeću. On je prvim nazivom označio biblijske knjige koje su od početka bile sastavni dio kanona, a drugim nazivom one u čiji se kanonicitet sumnjalo. Ove se podjele drže katolici, dok Židovi i protestanti deuterokanonske knjige nazivaju apokrifima. Spise koje katolička Crkva smatra apokrifnima, oni zovu pseudoepigrafima. Usp. s. v. Bibbia, *Enciclopedia Cattolica*, Città del Vaticano 1949, vol. II, col. 1547; s. v. Deuterokanonisch, *Neues Bibel-Lexikon*, cit., vol. I, col. 410. Kanon Istočne Crkve (grčke, sirijske i armenske) osim 1 i 2Mak sadrži i 3Mak, a rijetko i 4Mak. Usp. s. v. Maccabees, *Books of, The Zondervan ...*, cit., vol. IV, 22.

⁵⁹ R. H. Charles, *op. cit.*, IX.

⁶⁰ *Ibid.*

većinu apokrifnih starozavjetnih spisa u svoj kanon. Tu su odluku potvrdili i dekreti prvih crkvenih sabora, u Hiponu i Kartagi, kojima je predsjedavao sv. Augustin kao prezbiter i biskup.⁶¹ 1Mak i 2Mak citirane su i u utjecajnom dekretu pape Gelazija I. (462-469) tzv. *Decretum Gelasianum*.⁶² Međutim i u latinskoj Crkvi neki su crkveni pisci bili pod utjecajem židovskoga kanona: sv. Hilarije, Rufin Akvilejski i sv. Jeronim. Tako sv. Hilarije u prologu komentara Psalama ne navodi 1Mak i 2Mak u popisu Bogom inspiriranih knjiga.⁶³ Rufin iz Akvileje svrstava *Makabejce* u *libri ecclesiastici*, ali ne kao »nadahnuti« djela, nego kao poučnu literaturu.⁶⁴ Sv. Jeronim precizno iznosi svoje mišljenje u predgovoru *Knjiga Salamonovih*: »*Machabaeorum libros legit quidem Ecclesia, sed eos inter canonicas Scripturas non recipit.*« (Crkva doduše čita *Knjige o Makabejcima*, ali ih ne prihvaća kao kanonske svete knjige).⁶⁵

Jeronimov odnos prema kanonskom značaju 1Mak i 2Mak uočljiv je i pri sastavljanju *Vulgate*. Upravo je latinskim prijevodom *Biblije*, tzv. *Vulgatom* sv. Jeronim ostavio najdublji trag u povijesti Zapadne Crkve. Na nagovor pape Damasa započeo je revidiranje starijega latinskoga prijevoda *Svetog pisma* koji je do njegova vremena cirkulirao u brojnim i od čestoga prepisivanja iskvarenim rukopisima. Jeronimov prevodilački rad bio je dugotrajan (386-406.) i trajao je u nekoliko etapa.⁶⁶ Najprije je revidirao evanđelja i savnio psaltir prema *Septuaginti* (danas *Rimski psaltir*). Kada se preselio u Betlehem, započeo je uspoređivati svetopisamske tekstove s drugim grčkim tekstovima i s hebrejskim izvornikom. Ponovno je korigirao psaltir, ovaj put prema *Heksapli*.⁶⁷ U najvažnijoj i najduljoj etapi prevođenja *Biblije* (od 390-405/406.) Jeronim je sam prema hebrejskom originalu (*ex hebraica veritate*) preveo većinu starozavjetnih knjiga. Za novi prijevod izabrao je spise koji su pripadali židovskome kanonu, kako objašnjava u prologu *Knjige o Samuelu*: *Atque ita fiunt pariter veteris legis libri viginti duo; id est, Mosi quinque, prophetarum octo,*

⁶¹ *Ibid.*

⁶² A. Penna, *op. cit.*, 25.

⁶³ *Ibid.*, 26.

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ H. F. D. Sparks, Jerome as a Biblical Scholar, u: *The Cambridge History of the Bible*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, vol. I, 510-541; J. N. D. Kelly, *Jerome: His Life, Writings and Controversies*, London 1975, 153-162.

⁶⁷ Ovaj je psaltir u crkvenoj tradiciji poznat kao *Psalterium Gallicanum*.

hagiographorum novem. (Postoje zapravo dvadeset i dvije knjige *Staroga zavjeta*, tj. pet knjiga Mojsijevih, osam proročkih i devet hagiografskih).⁶⁸ Za Jeronimova života Crkva je službeno prihvatila samo revidirana evanđelja, dok je za prihvaćanje »hebrejskoga« *Starog zavjeta* trebalo proći još nekoliko stoljeća.⁶⁹ Tako su od početka 8. stoljeća *Vulgatu* uz rijetke izuzetke činili sljedeći slojevi: Jeronimov prijevod hebrejskih kanonskih knjiga izravno s hebrejskoga, Jeronimov galikanski *Psaltir*, Jeronimov prijevod *Knjiga o Tobiji* i *Juditi* s kaldejskoga, zatim nerevidirani starolatinski (*Vetus Latina*) tekstovi *Knjige Mudrosti*, *Siraha*, *Prve* i *Druge knjige o Makabejcima*, evanđelja u Jeronimovoj verziji i naposljetku *Djela apostolska*, *Poslanice* i *Apokalipsa* koje su revidirali nepoznati autori.⁷⁰ *Knjige o Makabejcima* kao ni *Knjigu Mudrosti* i *Siraha* Jeronim nije prevodio jer te knjige nisu bile sastavni dio hebrejskoga kanona. Cijenio ih je, kao i *Tobiju* i *Juditu* kao štivo korisno za pouku.⁷¹ Veliki Jeronimov autoritet, koji je 1Mak i 2Mak priznao katehetsku vrijednost, ali im negirao »božju« vjerodostojnost, bio je vrlo utjecajan na kasnije crkvene pisce i komentatore.⁷²

Crkveni koncili, Firentinski (1441) i osobito važan Tridentski (1546) konačno su osigurali *Makabejcima* stalno mjesto u biblijskome kanonu katoličke Crkve.⁷³ U protestantskoj *Bibliji Knjige o Makabejcima* i danas su dio apokrifna. Apokrifna *Treća knjiga o Makabejcima* ne pripovijeda makabejsku povijest, ali se u borbi za oslobađanjem Židova od velikih progona koji su opisani u knjizi mogu pronaći sličnosti s makabejskim događajima. Knjiga je napisana na grčkom jeziku u razdoblju između 1. stoljeća prije i 1. stoljeća poslije Kr. Sačuvani su sirijski i armenski prijevodi.⁷⁴

⁶⁸ *Praefatio Hieronymi in Libros Samuel et Malachim*, P. L. 28, 594-603.

⁶⁹ H. F. D. S p a r k s, *op. cit.*, 521.

⁷⁰ *Ibid.*, 522.

⁷¹ *Ibid.*, 533-534.

⁷² A. P e n n a, *op. cit.*, 26.

⁷³ Na Tridentskom koncilu donesena je i odluka prema kojoj bi onaj tko ne prihvaća apokrifne spise bio kažnjen (*libros ipsos integros cum omnibus suis partibus, prout in Ecclesia Catholica legi consueverunt et in veteri vulgata Latina editione habentur, pro sacris et canonicis*). Usp. R. H. C h a r l e s, *op. cit.*, VII.

⁷⁴ S. v. Maccabei, *Enciclopedia cattolica*, *cit.*, vol. VII, col. 1751; s. v. Maccabees; s. v. Makkabäerbücher, *Neues Bibel-Lexikon*, *cit.*, vol. II, col. 694.

Četvrta knjiga o Makabejcima je starozavjetni apokrif koji pod utjecajem grčke, stoičke i platonističke filozofije, poučava o dominaciji razuma i volje nad strastima. Autor, anonimni helenistički Židov (vjerojatno iz Antiohije ili Aleksandrije), uzima primjere martirija Onije, Eleazara, sedmorice braće i njihove majke, koji su opisani u 2Mak (3,19 – 18,24). Napisana je grčkim jezikom u 1. stoljeću poslije Kr. Tradirana je u tri *Septuagintina* rukopisa, a sačuvan je sirijski i latinski prijevod.⁷⁵

TEKSTUALNA TRADICIJA: Povijest izvora i tekstova *Staroga zavjeta* u mnogočemu je specifična i kompleksna i teško se može usporediti s tradicijom kojega drugoga starovjekog ili novovjekog teksta. Starozavjetne su knjige tradirane ne samo na originalnom hebrejskom i drugim semitskim jezicima — aramejskom i sirijskom — već i na nesemitskim, grčkom i latinskom. Prema suvremenim istraživanjima, sve se ove tekstološke predaje međusobno razlikuju, čak se ni svjedoci iste tradicije često ne podudaraju.⁷⁶

Tekstualna tradicija 1Mak i 2Mak za razliku od većine drugih starozavjetnih spisa započinje grčkim rukopisima. Grčki tekst 1Mak brojnim leksičkim i sintaktičkim hebreizmima svjedoči o postojanju prvobitnoga hebrejskoga originala.⁷⁷ 2Mak pak originalno je pisana grčkim jezikom. Grčki tekst 1Mak i 2Mak tradiran je u tri unicitijalna *Septuagintina* rukopisa: to su *Codex Sinaiticus* (samo 1Mak!) iz 4. stoljeća, *Codex Alexandrinus* iz 5. stoljeća i *Codex Venetus* iz 8. stoljeća.⁷⁸

Grčka tradicija *Makabejskih knjiga* nastavlja se u latinskoj predaji. Ova je tradicija bila još bogatija, raznovrsnija i produktivnija. Tekstovi 1Mak i 2Mak sačuvani su u mnogim ranosrednjovjekovnim latinskim biblijskim rukopisima. Iako su po svom porijeklu predjeronimovski, jer potječu iz starolatinskoga prijevoda *Svetoga pisma (Vetus Latina)*, ovi su tekstovi tradirani u brojnim

⁷⁵ S. v. Maccabei, *Enciclopedia cattolica*, cit., vol. VII, col. 1752; s. v. Maccabees, *The Zondervan ...*, cit., vol. IV, 19-20.

⁷⁶ S. T a l m o n, The Old Testament Text, u: *The Cambridge History of the Bible*, cit., vol. I, 161.

⁷⁷ Kakav je bio hebrejski original 1Mak pokušao je pokazati G. O. N e u h a u s konkor-dantnom analizom poetskih odlomaka u 1Mak i u drugim biblijskim knjigama: *Studien zu den poetischen Stücken im 1. Makkabäerbuch*, *Forschung zur Bibel*, bd. 12, Würzburg, Echter Verlag, 1974.

⁷⁸ *Alexandrinus* i *Venetus* sadrže i apokrifne 3 i 4Mak.

Vulgatinim kodeksima.⁷⁹ Već je 1743. godine opat Petrus Sabatier objavio tekstove *Prve i Druge knjige o Makabejcima* iz *Vulgatinoga* rukopisa *cod. Sangermanensis* (početak 9. stoljeća).⁸⁰ Kritički je stare latinske prijevode 1Mak i 2Mak izdao D. de Bruyne.⁸¹ Ovo magistralno izdanje temelji se na velikom broju latinskih rukopisa od kojih najraniji pripadaju citatima u djelima kršćanskih pisaca sv. Ciprijana i Lucifera Kaljarskog i datiraju se oko 200. godine. Za tekstualnu predaju 1Mak i 2Mak najznačajniji su sljedeći latinski rukopisi: *L (cod. Lugdunensis 356, 9. st.)*, *X (cod. Matrit. Univ. 31, kraj 9. st.)*, *G (cod. Sangermanensis Paris. B. N. 11.553, 9. st.)*, *V (Vulgata)* i *B (cod. Boloniensis Univ. 2571, 11-12. st.)*. Ovim rukopisima treba dodati i dva rukopisa iz biblioteke Ambrozijane, *M* i *P*, iz 11. stoljeća.

Prednost u starini teksta treba dati rukopisu *L*. Njegov je tekst *Makabejskih knjiga* arhaičniji, iako je ovaj rukopis mlađi od nekolicine *Vulgatinih* kodeksa.⁸² To potvrđuju citati 1Mak i 2Mak u djelima kršćanskih pisaca (osobito sv. Ciprijana). Prema de Bruyneu, tekstovi 1Mak i 2Mak u rukopisima *L X G* i *M*, bez obzira što pripadaju različitim tekstološkim grupama, predstavljaju stari predjeronimovski, latinski prijevod *Biblije*, tzv. *Vetus Latina* ili *Itala*. Ovom tekstualnom sloju ne pripadaju rukopisi *P* ni *B*.

Vulgatin tekst (*V*) izvodi se iz grupe *L X G* i *B*, ali ima i elemenata revizije prema grčkom tekstu.⁸³ Dok su stariji autori, npr. Sabatier, revidiranje prema grčkom predlošku pripisivali sv. Jeronimu, de Bruyne drži da se ta pretpo-

⁷⁹ O srednjovjekovnoj tradiciji starolatinskih biblijskih tekstova usp: B. F i s c h e r, Zur Überlieferung altlateinischer Bibeltexte im Mittelalter, *Lateinische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter, Vetus Latina 11*, Freiburg 1985, 404-421.

⁸⁰ D. P. S a b a t i e r, *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae seu Vetus Italica*, Romis MDCCXLIII.

⁸¹ D. d e B r u y n e, B. S o d a r, *Les anciennes traductions latines des Machabées*, (u: *Anecdota Maredsolana*, vol. IV), Abbaye de Maredsous 1932.

⁸² I d e m, XVI-XXIII.

⁸³ Karakteristike *Vulgatinoga* teksta pobliže ćemo opisati jer je upravo njegova tradicija važna za hrvatskoglagoljske tekstove 1 i 2Mak. Termin *editio vulgata* originalno potječe još od Jeronima. U komentarima na proroke Izaiju i Ezekiela Jeronim je *Septuagintu* ili njezin starolatinski prijevod nazvao *editio vulgata*. Tek od početka 8. stoljeća Jeronimov se prijevod *Biblije* može smatrati *Vulgatom*, jer su do toga vremena podjednako bili cijenjeni i prepisivani i stariji latinski prijevodi. Današnji pak termin *vulgata editio* upotrebljava se od Tridentskoga koncila. Usp. E. F. S u t c l i f f e, The Name "Vulgate", *Biblica* 29, Roma 1948, 345-352.

stavka teško može dokazati.⁸⁴ *Vulgatin* tekst 1Mak vrlo je vrijedan i za grčku rukopisnu tradiciju ove knjige. Naime, V prati neki izgubljeni grčki tekst koji je, čini se, stariji i tradiraniji od sačuvanih grčkih tekstova.⁸⁵

Vulgatini kodeksi, koji sadrže 1Mak i 2Mak i koje je de Bruyne uvrstio u svoje izdanje, jesu sljedeći: A (*cod. Amiatinus*, 8. st.), K (*cod. Cavensis*, 9. st.), M (*cod. Ambianensis II*, 8. st.), O (*cod. Monacensis 9668*, 8. st.), G (*cod. Sangallensis 12*, 8. st.), E (*cod. Aemilianensis*, 10. st.), L (*cod. Legionensis*, 920. g.), B (*cod. Burgensis*, 10. st.), V (*cod. Vallicellianus*, 9. st.), D (*cod. Metensis*, 9. st.), H (*textus hispanus* LBE ili LB) i tri izdanja: *editio Veneta Hailbrunn* (jedno od prvih venecijanskih izdanja *Vulgate* iz 1476. g.), *editio Sixtina* (izdanje iz 1590. godine koje je i sam papa Siksto V prerađivao) i *editio Clementina* (popravljeno izdanje *editio Sixtina* tiskano za pape Klementa VIII. tri puta: 1592, 1593, 1598).

PRVA KNJIGA O MAKABEJCIMA

SADRŽAJ: *Prva knjiga o Makabejcima* u kronološkom slijedu pripovijeda o organiziranoj borbi Židova pod vodstvom svećenika Matatije i njegovih pet sinova protiv helenizma i tuđinske vlasti. Taj period izraelske povijesti proteže se od 167. pr. Kr., kada je Antioh IV. Epifan uništio jeruzalemski hram, pa do 135. g. pr. Kr., godine smrti Šimuna, posljednjega od braće Makabejaca, koji su započeli ustanak.

Knjiga sadrži ukupno 16 glava, koje možemo tematski svrstati u nekoliko dijelova: u prvi, uvodni dio i četiri dijela čiju radnju nose različiti protagonisti koji su se izmjenjivali u borbi za vjeru i političku nezavisnost.

1. *Uvod (1,1–1,64)*⁸⁶ — Uvodna glava ukratko opisuje nasilnu seleukidsku vladavinu: pljačku Jeruzalema, progone Židova, oskvrnjenje Hrama podizanjem kipa Zeusu Olimpijskom, nasilni prodor helenizma u Izrael.

2. *Matatija pokreće sveti rat (2,1–2,70)* — Ustanak protiv vojske Antioha IV. Epifana i Židova-kvislinga pokreće u Modinu svećenik Matatija sa svojih pet sinova, Ivanom, Šimunom, Judom, Eleazarom i Jonatanom. To je početak organiziranoga otpora Izraelaca.

⁸⁴ D. de Bruyne, B. Sodar, *op. cit.*, XXXII.

⁸⁵ D. de Bruyne, Le texte Grec des deux premiers livres des Machabées, *Revue Biblique* 31, 1922, 31.

⁸⁶ Naslovi poglavlja preneseni su iz hrvatskoga izdanja *Biblije, cit.*

3. *Juda Makabejac*, židovski poglavar (3,1–9,22); 166–160. g. pr. Kr. — Veći dio knjige (gotovo sedam glava) opisuje junačku ličnost Jude Makabejca, najistaknutijeg od braće: *Matatiju je naslijedio sin njegov Juda Makabej. Podupriješe ga sva njegova braća i sve pristalice njegova oca, i oduševljeno povedoše rat Izraelov. On proširi nadaleko slavu svoga naroda. Poput diva on se u oklop obukao, bojno oružje sebi pripasao. Mnoge je bojeve zametnuo, oštrim mačem tabor štiteći. Premac lavu svojim djelima, postade ko lavić što za plijenom riče. Gonio je otpadnike, trag im njušeći; palio je tlačitelje svoga naroda. Od straha pred njim dah im prestajao, bezakonici pred njim drhtahu. Spasenje se ruci njegovoj posrećilo. Mnogog kralja on je ojadio, a Jakova djelima obradovao. Dok je vijeka, blagoslivljat će se uspomena njegova. Obilazio gradovima Jude da istrijebi iz njih bezbožnike, od Izraela srdžbu da odvrati. Do krajeva zemlje ime mu doprlo, oko sebe sabra raspršene.* (1Mak 3,1-9). On je vodio ustanike u bitkama kod Emausa i Betsure i uspješno poveo rat do očišćenja Hrama u Jeruzalemu (4,36-61). Poticajima i molitvama pred bitku ulijevao je snagu svojim ratnicima (3,18-22, 58-59; 4,8-11, 30-33; 7,4-5). Obranio je i Izraelce koji su živjeli među susjednim, neprijateljski raspoloženim narodima, u Idumeji, Transjordaniji, Galileji, Galaaditidi, Filisteji (5,1-68). U vrijeme dok je Azijom vladao Demetrije I., koji se silom dokopao prijestolja ubivši Antioha V. Eupatora, nasljednika Antioha IV. Epifana, Juda Makabejac je sklopio savez s vojno moćnijim Rimljanima (6,1-8,32). U bitki kod Eleasa, u okršaju s brojčano nadmoćnijom kraljevskom vojskom i ne želeći se povući, Juda je poginuo. Braća Jonatan i Šimun pokopali su ga u obiteljskoj grobnici, u Modinu (9,1-22).⁸⁷ Njegovih je vojnih podviga bilo i više, jer pisac 1Mak na kraju 9. glave napominje: *Ostala Judina djela, njegovi ratovi, junaštva koja je izvršio i dokazi njegove slave nisu zapisani, jer ih bijaše u obilju.*⁸⁸

⁸⁷ U 13,27-30 spominje se nadgrobni spomenik u Modinu, koji je Šimun podigao roditeljima i braći: *Šimun je na grobnici svoga oca i svoje braće podigao nadgrobnik od kamena uglađena straga i sprijeda, a tako visok da se vidio iz daljine. Podigao je sedam piramida, jednu prema drugoj, ocu i majci i četvorici braće. Načinio im je podnožja, okružio ih visokim stupovima, na stupove je na vječni spomen postavio bojnu opremu, a uz bojnu opremu klesane lađe, da ih vide svi koji plove morem. Takva je grobnica koju je podigao u Modinu i koja postoji i dan-danas.*

⁸⁸ Ovakva je završna formula česta kod starozavjetnih povijesnih pisaca. Usp. i 1Mak 16, 23-24.

4. *Jonatan, židovski poglavar i veliki svećenik (9,23–12,54); 160–143. g. pr. Kr.* — Jonatan je bio dostojan Judin nasljednik, međutim, vodio je drukčiju politiku protiv neprijatelja. Iako je pobjeđivao i na vojnom polju (9,23-73), bio je i pronicljiv diplomat. Borbu za prevlast između Demetrija I. i Aleksandra Balasa iskoristio je u svoju korist dobivši naslov vrhovnoga svećenika (10,1-21). Kasnije, kad je Aleksandar zavladao, Jonatanu je dao pravo nošenja počasne grimizne haljine i naslovio ga vojskovođom i upraviteljem Judeje (10,51-66). Ove je ovlasti Jonatan zadržao i za vladavine sljedećega kralja, Demetrija II. (10,67-11,74). S Rimom i Spartom održavao je mime, diplomatske odnose (12,1-23). Život je završio uhvaćen na prijevaru. Tobažnji saveznik Trifon ulovio ga je u zamku u Ptolemaidu, zajedno s njegovim pratiocima (12,39-53).

5. *Šimun, veliki svećenik i židovski vođa (13,1–16,24); 143–134. g. pr. Kr.* — Još dok je Jonatan bio u zarobljeništvu, Šimun je postao vođa i otjerao je Trifona iz izraelske zemlje. Demetrije II. priznao ga je 142. godine za židovskoga poglavara. Šimun je osvojio jeruzalemsku tvrđavu, punu neprijateljskih vojnika i očistio je od poganskih svetišta (13,49-53). Skončao je život, slično kao i brat mu Jonatan, ubijen na prijevaru i to od svoga zeta Ptolomeja. Obilazeći tvrđavu u Doku blizu Jerihona, pao je kao žrtva zavjere (16,11-22). Izraelski je narod prihvatio njegovoga sina Ivana Hirkana za velikoga svećenika i upravitelja (16,23-24).

NASTANAK: Knjiga je izvorno bila napisana na hebrejskom jeziku. Hebrejski original danas nije sačuvan, ali potvrde o njegovu postojanju nalazimo kod dvaju velikih latinskih pisaca. Jeronim u svome *Prologus Galeatus* jasno kaže: »*Machabaeorum primum librum hebraicum reperi*«,⁸⁹ a Origen je sačuvao hebrejski (ili aramejski?) naslov knjige u grčkoj transkripciji: τὰ Μακκαβαϊκά, ἃπερ ἐπιγέγραπται Σαρβηθσαβαναιελ (prema Euzebiju, *Hist. eccl.*, VI, 25, 2).⁹⁰ Budući da je hebrejski izvornik izgubljen, najstariji svjedok rukopisne tradicije 1Mak je sačuvani grčki prijevod.

Autor je knjige ostao anonimn. No, po preciznim topografskim opisima Izraela (5,65-68; 9,1-6; 12,24-31 itd.) možemo pretpostaviti da je autor bio Palestinac, vjerojatno i stanovnik Jeruzalema. Imao je pristup jeruzalemskom dr-

⁸⁹ P. L. 28, 602-603. prema A. P e n n a, *op. cit.*, 10.

⁹⁰ Interpretacije ovoga naslova su brojne i različite, no danas se većina filologa ipak slaže da bi hebrejski naslov *šar bêth šebê nê hajil* trebalo prevesti kao *Porijeklo kuće sinova Hrabrosti*. Usp. A. P e n n a, *op. cit.*, 7.

žavnom arhivu, bio je upućen u dvorske intrige i bio je dobar poznavatelj svetih knjiga i *Tore*. Teško je prosuditi je li pisac djela bio saducej ili farizej. Neki istraživači smatraju da je pripadao Asmonejcima, tzv. protofarizejima, dok drugi smatraju da je zbog toga što ne spominje anđele, uskrsnuće i zagrobni život, što su elementi farizejske doktrine, ipak bio blizak saducejima.⁹¹

Knjigu možemo datirati u vrijeme između 104. i 63. g. pr. Kr. Prva je godina vezana uz kraj vladavine Ivana Hirkana, čija se djela spominju u 1Mak 16, 23, pa se pretpostavlja da je knjiga pisana ili je već završena potkraj njegove vlasti. Godinu 63. pr. Kr., kada su Rimljani zauzeli jeruzalemski Hram, možemo smatrati kao *terminus post quem* za dataciju knjige, jer su u 1Mak Rimljani kao židovski saveznici još prikazani s velikom simpatijom.⁹²

KNJIŽEVNE OSOBINE: Grčki prijevod 1Mak s velikom vjernošću odražava semitski, hebrejski original. Veliki broj osobnih imena, specifični semitski izrazi, osobine hebrejske sintakse, kao i pogrešno prevedena mjesta ukazuju na utjecaj hebrejskoga predloška. S druge strane, jasnoća teksta i mali broj doslovce prevedenih mjesta pokazatelji su prevoditeljeve vještine. Vokabular je precizan, raznolik, bez neobičnih riječi.

U izlaganju radnje autor je slijedio princip antičke historiografije, trudio se da izrekne *veritas (istinu)* i da se ograniči na *utilitas (korisnost)*.⁹³ Time je postigao veliku jednostavnost pripovijedanja, snažnog poetskog naboja. Autor ne pripovijeda u prvom licu, ali je njegova naklonost prema židovskim protagonistima i događajima opisanima u knjizi, vidljiva na svakoj stranici. Mnogi primjeri pokazuju autorovo poznavanje *Biblije*. Npr. u Matatijinu obraćanju sinovima prije smrti spomenuti su svi židovski poglavari od Abrahama do Danijela (2,49-68). Na dva mjesta u knjizi pripovijedanje je prekinuto umetnutim frazama bliskima onim u drugim povijesnim biblijskim knjigama: *Ostala Judina djela, njegovi ratovi, junaštva koja je izvršio i dokazi njegove slave nisu zapisani, jer ih bijaše u obilju* (9,22); *Ostala Ivanova djela, njegovi ratovi i junaštva što ih je izvršio, bedemi koje je sagradio i ostali njegovi pothvati, sve je to zapisano u Ljetopisima njegova vrhovnog svećeništva, od dana kada je poslije svog oca postao velikim svećenikom* (16, 23). U brojnim pak poetskim odlomcima navedene su pučke pjesme (1,25-28, 37-40; 2,8-12; 3,3-9, 45;

⁹¹ *Ibid.*, 14; F. M. A b e l – J. S t a r c k y, *op. cit.*, 13.

⁹² A. P e n n a, *op. cit.*, 15.

⁹³ *Ibid.*, 11.

14,4-15) koje su stilski bliske pjesmama u *Psaltiru* i *Jeremijinim tužaljka*.⁹⁴ Zanimljivo je da su ti poetski odlomci uvedeni na mjestima gdje pripovijedanje dostiže najvišu točku: 2,44, 49-68; 3,3-9; 4,24; 14,4-15.⁹⁵

Razgranatost kompozicije 1Mak navodila je istraživače da posumnjaju u homogeni karakter knjige. J. von Destinon pokušao je osporiti historijsku autentičnost posljednjim glavama (13,43 do 16,24), zbog kontradikcija u tekstu, u odnosu na djelo Josipa Flavija koje iscrpnije obrađuje isto razdoblje.⁹⁶ Da 1Mak nije jednostavna kompilacija prethodnih djela, već homogeno, samostalno djelo jednoga autora pokušao je pokazati H. Ettelson.⁹⁷ On u živom, minucioznom pripovijedanju, pouzdanom u kronološkim potvrdama, topografskim opisima i procjenama različitih događaja, prepoznaje pisca koji pripovijeda sve ono što je vidio svojim očima. Autentičnost knjige prema Ettelsonu potkrepljuju i diplomatski dokumenti citirani u 1Mak: unutrašnjopolitički spisi (5,10-13; 14,27-45), diplomatska pisma s Rimom (8,23-32; 15,16-21), sa Spartom (12,6-18; 12,20-23; 14,20-23) i bogata korenspondencija sa seleukidskim vladarima (10,3-6; 10,18-20; 10,25-45; 11,30-37; 13,36-40; 15,2-9). Nova istraživanja N. Martole, koja su precizno raslojila dijelove kompozicije 1Mak, na pitanja o homogeni karakteru knjige i jedinstvenom autorstvu nude oprezne odgovore.⁹⁸ U strukturi 1Mak Martola razlikuje »main story« (glavnu radnju: 1-7; 9-11; 12,24-14,15), »additions« (dodatke na glavnu radnju: 15,1-14; 15,25-16,24) i »islands« (tzv. osamljena mjesta, najčešće dokumente: 8; 12,1-23; 14,16-49). Osnovne teme koje čine »main story« su *zarobljavanje* i *oslobađanje*. Autentični dokumenti utkani u književno tkivo, jednostavnost pripovijedanja, jezik pun poetskih izraza i nadasve živ autorov interes za sudbinu naroda s kojima Izrael surađuje ili ratuje — sve to 1Mak osigurava jedinstven položaj među povijesnim knjigama *Staroga zavjeta*.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ Usp. G. O. Neuhäus, *Studien zu den poetischen...*, cit., 111-121.

⁹⁶ J. von Destinon, *Die Quellen des Flavius Josephus*, Kiel, Lipsius & Tischer, 1882, cit. prema N. Martola, *Capture and Liberation, A Study in the Composition of the First Book of Maccabees*, (u: *Acta Academiae Aboensis*, ser. A, vol. 63, nr. 1), Åbo, Åbo Akademi, 1984.

⁹⁷ H. Ettelson, *The Integrity of I Maccabees*, (u: *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 27), New Haven 1925.

⁹⁸ N. Martola, *op. cit.*, 7.

HRVATSKOGLAGOLJSKI BREVIJARSKI TEKSTOVI
PRVE KNJIGE O MAKABEJCIMA

IZVORI: Hrvatskoglagoljski tekstovi *Prve knjige o Makabejcima* nalaze se u biblijskim čitanjima liturgijskih knjiga, brevijara. U popisu izvora donosimo kronološki kratki opis svakoga brevijara s relevantnim bibliografskim činjenicama.⁹⁹

Vb₂ — *II. Vrbnički brevijar*, 14. st., Vrbnik, Župni ured. Pergamena, ff. 295, 36x27 cm, fol. 267-281v: 1Mak 1,1-5,51.

L: J. V a j s, *Nejstariji breviđr ... cit.*, LXIX-LXXII; Vj. Š t e f a n i ć, *Glagoljski rukopisi otoka Krka, Djela JAZU 51*, Zagreb 1960, 329-335.

Oxf — *Oxfordski brevijar-misal*, 14. st., Oxford, Bodleian Library, MS. Canon. lit. 172, Pergamena, ff. 410, 15x10,2 cm, fol. 179v-182: 1Mak 1,1-43.

L: M. T a d i n, *Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, Oxford Slavonic Papers IV*, Oxford 1953, 152-156; B. F r a n o l i ć, *Croatian Glagolitic Printed Texts (Recorded in the British Library General Catalogue)*, London, Croatian Information Centre, 1994, 17.

Pad — *Padovanski brevijar*, sredina 14. st., Padova, Biblioteca Universitaria, MS 2282. Pergamena, ff. 308, 14x21,5 cm, fol. 300-300v: 1Mak 1,1-19; fol. 301-301v: 1Mak 7,1-17.

L: J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski padovanski brevijar, Slovo 27*, Zagreb 1977, 129-147.

Vat₅ — *Vatikanski peti brevijar*, sredina 14. st., Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, Borg. illir. 5. Pergamena, ff. 248, 31x22 cm, fol. 219v-226: 1Mak 1,1-5,68.

L: J. V a j s, *op. cit.*, XLV-XLVIII; A. D ž u r o v a - K. S t a n č e v - M. J a p u n d ž i ć, *Opis na slavjanskite rđkopisu vđv Vatikanskata biblioteka / Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*, София, Свят, 1985, 152-154.

Pm — *Pašmanski brevijar*, dr. pol. 14. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, III b 10. Pergamena, ff. 414, 27,5x20,5 cm, fol. 173-174v: 1Mak 1,1-30.

L: J. V a j s, *op. cit.*, LXXXIII-LXXXVII; Vj. Š t e f a n i ć, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I*, Zagreb, JAZU, 1969, 105-112;

⁹⁹ Izvore sam istraživala prema fotografijama glagoljskih rukopisa koje se nalaze u Knjižnici Staroslavenskoga instituta ili prema izdanjima glagoljskih kodeksa.

VO — *Brevijar Vida Omišljanina*, 1396, Beč, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. slav. 3, ff. 468, 35x27 cm, fol. 407v-421v: 1Mak 1,1-5,68.

L: J. V a j s, *op. cit.*, LXI-LXVI; G. B i r k f e l l n e r, *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission – Linguistische Abteilung XXIII, 1975, 57-61; B. F u č i ć, *Vid Omišljanin*, Omišalj – Roč 1996.

Drag — *Dragučki brevijar*, 1407, Zagreb, Arhiv HAZU, III b 25. Pergamena, ff. 195, 29,3x20,6 cm, fol. 162-163: 1Mak 1,1-45.

L: I. M i l ĉ e t i ć, *Hrvatska glagolska bibliografija, Starine JAZU 33*, Zagreb 1911, 36-38; Vj. Š t e f a n i ć, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, cit.*, 117-120.

MR₁₆₁ — *Brevijar knjižnice Metropolitane*, 1442, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, MR₁₆₁. Pergamena, ff. 469, 19,5x13 cm, fol. 235v-237: 1Mak 1,1-19; 7,1-17.

L: J. V a j s, *op. cit.*, CI-CV; A. N a z o r, *Zagreb – riznica glagoljice*, Zagreb 1978, 24.

Mosc — *Moskovski brevijar*, c. 1442-1443, Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Zbirka Sevastyanov, Fond 270, 51. Pergamena, ff. 245+250, fol. 229-235r: 1Mak 1,1-5,68.

L: Vj. Š t e f a n i ć, *Glagoljski rukopisi otoka Krka, cit.*, 431.

N₁ — *I. Novljanski brevijar*, 1459, Novi Vinodolski, Župni ured. Pergamena, ff. 466 u dvije knjige; 36x28 cm i 36x24 cm, fol. 223-226: 1Mak 1,1-2,17; 3, 1-38.

L: J. V a j s, *op. cit.*, XXI-XXV.

Mavr — *Mavrov brevijar*, 1460, Zagreb, NSK, R 7822. Pergamena, ff. 417, 16x11,7 cm, fol. 169v-171: 1Mak 1,1-19; 7,1-7.

L: M. P a n t e l i ć, *Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460, Slovo 15-16*, Zagreb 1965, 94-149.

Vat₁₉ — *Brevijar Vatikanski devetnaesti*, 1465, Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, Vat. Slav. 19. 3 ff. papira + 384 ff. pergamene, 16,5-17x11,5 cm, fol. 154v-155v: 1Mak 1,1-33.

L: M. J a p u n d ž i ć, *Glagoljski brevijar iz g. 1465 (Vaticano-Slavo 19), Radovi Staroslavenskog instituta 2*, Zagreb 1955, 155-192; A. D ž u r o v a – K. S t a n ĉ e v – M. J a p u n d ž i ć, *op. cit.*, 89-92.

Brib — *Bribirski brevijar*, 1470, Zagreb, Arhiv HAZU, III b 6. Pergamena, ff. 199, 26x19cm, fol. 82-84: 1Mak 1,1-30; 3,1-31.

L: J. Vajs, *op. cit.*, LXXX-LXXXIII; I. Milčetić, *op. cit.*, 38-40; Vj. Štefančić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, cit.*, 141-145.

Vat₁₀ — *Brevijar Vatikanski deseti*, 1485, Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, Borg. illir. 10. 2 ff. papira + 407 pergamene, 16-16,2x11,7 cm, fol. 162-163: 1Mak 1,1-26.

L: J. Vajs, *op. cit.*, XLIX-LII; A. Džurova – K. Stančev – M. Japundžić, *op. cit.*, 162-164.

Dab — *Dabarski brevijar*, 1486, Zagreb, Arhiv HAZU, III c 21. Pergamena, ff. 306, 33x23,5 cm, fol. 107-110: 1Mak 1,1-30; 2,31-44; 3,1-60; 5,1-16.

L: I. Milčetić, *op. cit.*, 45-49; Vj. Štefančić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I, cit.*, 149-152.

N₂ — *II. Novljanski brevijar*, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured. Pergamena, ff. 500, 36x26 cm, fol. 238v-244: 1Mak 1,1-5,8.

L: M. Pantelić – A. Nazor, *II. novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Župni arhiv Novi Vinodolski. Fototipsko izdanje. Uvod-Bibliografija*, Zagreb, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig«, Turistkomerc, 1977.

SP — *Brevijar Arhiva S. Petra u Rimu*, 15. st., Rim, Bibl. Apostolica Vaticana, Cap. S. Pietro, D215. Pergamena, ff. II+438+2, 16x12,5 cm, fol. 215v-216: 1Mak 1,1-6.

L: J. Vajs, *op. cit.*, LII-LV; I. Milčetić, *op. cit.*, 79-80; A. Džurova – K. Stančev – M. Japundžić, *op. cit.*, 185-186.

Lab₂ — *II. Ljubljanski brevijar*, 15. st., Ljubljana, Narodna in Univerzitetna študijska biblioteka, Ms 163 (stara sign. C 163a/2). Pergamena, ff. 262+176; 30x21 cm i 29,8x21,3 cm, fol. 246-250: 1Mak 1,1-2,17; 3,1-38.

L: J. Vajs, *op. cit.*, XVI-XX; I. Milčetić, *op. cit.*, 65-69.

Pt — *Prvotisak brevijara*, 1491, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico, Inc. 1235. Papir, ff. VIII+380, 16,1x11,5 cm, fol. 174v-177v: 1Mak 1,1-2,10.

L: I. Bakmaz – A. Nazor – J. Tandarić, *Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]. Faksimil+Prilozi*, Zagreb, HAZU (ur. A. Nazor) – Grafički zavod Hrvatske, 1991; A. Nazor, *Hrvatskoglagoljske inkunabule. U povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića (1493-1993), Croatica 37-38-39*, Zagreb 1993, 235-239.

Bar — *Baromićev brevijar*, Venecija 1493, Zagreb, NSK, RI-16°-1, Papir, ff. 534, fol. 281-283: 1Mak 1,1-45.

L: J. V a j s, *op. cit.*, XCIII-CI; B. G r a b a r, Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, *Slovo 34*, Zagreb 1984, 159-180; A. N a z o r, *Hrvatskoglagoljske inkunabule. cit.*, 240-245.

Broz — *Brozićev brevijar*, Venecija 1561, Zagreb, Knjižnica HAZU, R 783, Papir, ff. 543, fol. 273-275: 1Mak 1,1-45.

L: J. V a j s, *op. cit.*, LV-LXI; A. N a z o r, *Zagreb – riznica glagoljice, cit.*, 71-72.

OPSEG ČITANJA 1MAK U BREVIJARIMA:

Vat ₅ VO Mosc	1,1 – 5,68	Drag Bar Broz	1,1 – 45
Vb ₂	1,1 – 5,51	Oxf	1,1 – 43
N ₂	1,1 – 5,8	Vat ₁₉	1,1 – 33
N ₁ Lab ₂	1,1 – 2,17; 3,1 – 38	Pm	1,1 – 30
Brib	1,1 – 30; 3,1 – 31	Vat ₁₀	1,1 – 26
Dab	1,1 – 30; 2,31 – 44;	Pad MR ₁₆₁	1,1 – 19; 7,1 – 17
	3,1 – 60; 5,1 – 16	Mavr	1,1 – 19; 7,1 – 7
PtBr	1,1 – 2,10	SP	1,1 – 6

1MAK U HRVATSKOGLAGOLJSKIM BREVIJARIMA

Knjige o Makabejcima čitaju se u hrvatskoglagoljskim brevijarima, kao i u latinskim »secundum consuetudinem Romanae Curiae«, u mjesecu listopadu.¹⁰⁰ *Prva knjiga* prva dva tjedna, a *Druga knjiga* posljednja dva tjedna. Lekcije iz 1Mak sadrže ukupno dvadeset i jedan hrvatskoglagoljski brevijar iz razdoblja od sredine 14. do polovice 16. stoljeća, i to kronološki ovim redom: rukopisni, II. Vrbnički (Vb₂), Oxfordski (Oxf), Padovanski (Pad), Vatikanski peti (Vat₅), Pašmanski (Pm), Brevijar Vida Omišljanina (VO), Dragučki (Drag), Brevijar knjižnice Metropolitane (MR₁₆₁), Moskovski (Mosc), I. Novljanski (N₁), Mav-

¹⁰⁰ U dekretu pape Gelazija I. (V. st.) propisuje se poredak biblijskih čitanja kroz crkvenu godinu. O čitanju iz *Makabejskih knjiga* piše: »In dom. prima mensis Octobris ponunt librum (sic!) Machabaeorum usque in calendas Novembris.« Cit. prema J. V a j s, *Nejstaršf breviař cit.*, 36.

rov *brevijar (Mavr)*, *Vatikanski devetnaesti (Vat₁₉)*, *Bibirski (Brib)*, *Vatikan-ski deseti (Vat₁₀)*, *Dabarski (Dab)*, *II. Novljanski (N₂)*, *Brevijar Arhiva Sv. Petra u Rimu (SP)*, *II. Ljubljanski (Lab₂)*, i tiskani, *Prvotisak brevijara (Pt)*, *Baromićev (Bar)* i *Brozićev (Broz)*. Opseg je čitanja vrlo različit od kodeksa do kodeksa, jer se međusobno razlikuju korski brevijari s duljim lekcijama za zajedničko moljenje ili pjevanje oficija, odnosno brevijari kraćih čitanja za pojedinačnu, privatnu molitvu.

Duljina izvornoga biblijskoga teksta *Prve knjige o Makabejcima* nije potvrđena niti u jednom kodeksu, a najduže lekcije, pet od ukupno šesnaest glava latinskog teksta, sadrži ovih pet brevijara: *Vb₂ Vat₅ VO Mosc* i *N₂*. Ostali brevijari imaju znatno kraće lekcije. Samo tri brevijara *Pad MR₁₆₁* i *Mavr* sadrže čitanja iz 7. glave. Po duljini tekstova IMak spomenuti se kodeksi nižu: *SP* 1,1-6; *Mavr* 1,1-19; 7,1-7; *Pad MR₁₆₁* 1,1-19; 7,1-17; *Vat₁₀* 1,1-26; *Pm* 1,1-30; *Vat₁₉* 1,1-33; *Oxf* 1,1-43; *Drag Bar Broz* 1,1-45; *PtBr* 1,1-2,10; *Dab* 1,1-30; 2,31-44; 3,1-60; 5,1-16; *Brib* 1,1-30; 3,1-31; *N₁ Lab₂* 1,1-2,17; 3,1-38; *N₂* 1,1-5,8; *Vb₂* 1,1-5,51; *Vat₅ VO Mosc* 1,1-5,68. Iako podjela među hrvatskoglagojskim brevijarima na dulji i kraći tip ne može biti striktna (kako je upozorio J. Hamm),¹⁰¹ jer su prije Tridentskoga koncila crkvene knjige bile prilično neusustavljene, ipak možemo razlikovati one brevijare koji imaju dosljedno kraća čitanja i one koji imaju dosljedno duža biblijska čitanja.¹⁰² Dosljedno kraćem tipu pripadali bi tekstovi IMak u brevijarima *SP Vat₁₀ Pm Mavr MR₁₆₁ Pad Bar* i *Broz*, a dosljedno dužem u *Lab₂ N₁ N₂ Vat₅ VO* i *Mosc*.

Uspoređujući sve hrvatskoglagojske tekstove IMak i uspostavljajući njihove filijacijske veze i odnose, jasno prepoznajemo dvije veće matice hrvatskoglagojskoga prijevoda. Prvoj matici pripadali bi dulji tekstovi u brevijarima *Vb₂ VO* i kraći tekstovi u *SP Vat₁₀ Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Drag*. Drugoj pak matici tekstovi u brevijarima *Vat₅ Mosc* i kraći tekstovi u *Oxf N₁ Lab₂ Dab PtBr*. Tekstove u *N₂ Vat₁₉ Brib Bar* i *Broz* možemo svrstati u jednu »međumaticu«,

¹⁰¹ »Krivo bi bilo misliti, da je za podjelu i za duljinu (sc. biblijskoga teksta op. V. B. S.) bio mjerodavan samo tip, kojemu je neki brevijar pripadao, jer bi tada isto mjerilo moralo vrijediti i za druge tekstove u istom rukopisu, tj. jedni bi rukopisi redovno (ili barem redovno u propriu de tempore, o kojem se ovdje radi) morali imati samo kraća čitanja, drugi dulja i tek treći puna ili približno puna, potpuna čitanja. Usp. J. H a m m, *Judita u hrvatskim ... cit.*, 106.

¹⁰² I d e m, 107.

koja se dijelom izvodi iz prve, a dijelom se podudara s drugom maticom.¹⁰³ Najjasnije se tekstološke razlike mogu pratiti između dužih tekstova, a manje su uočljive u kraćim tekstovima. Razlikovanje među maticama ponajviše se zasniva na leksičkim varijantama, koje se mogu odnositi na samo jednu riječ ili pak na više riječi, pa i rečenica. Neslaganje matica uočljivo je i u različitim dodacima ili ispuštanjima na osnovni tekst ili pak u primjerima pogrešnoga prevođenja, čitanja ili prepisivanja. Veliki broj pojedinačnih primjera naveden je u kritičkom aparatu teksta, ali treba izdvojiti primjere koji izrazitije pokazuju po čemu su matice međusobno različite. Pri navođenju tekstoloških razlika zanemarit ćemo fonološke ili morfološke varijante, koje su već citirane u kritičkom aparatu.

1,10: Αμπτιοη̄ VO Vb₂ Pad Pm Drag MR₁₆₁ Mavr Vat₁₀ Bar Broz] *add.* naročiti Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr; **1,15:** premogoše VO Vb₂ Pm Drag Brib Vat₁₀ Bar Broz] prilipiše se Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr *iuncti sunt*; **1,17:** lem'fandi VO Vb₂ Pm Drag Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ Bar Broz] elefant' Oxf elefant̄ Vat₅ elēfant̄ Lab₂ elefanti N₁ PtBr *elephantis*; **1,18:** i premožen̄ bisi Ptolomēi i ot lica ego pobēže · i ubiše i raniše mnogie VO Vb₂ Pm Drag Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ Bar Broz] postidiš(e) se i padoše raneni m'nozi Patol(o)mēi ot lica pobēže Oxf Vat₅ Mosc N₁ Dab Lab₂ PtBr *et veritus est Ptolomaeus a facie eius et fugit et ceciderunt vulnerati multi*; **1,19:** obstoēniē VO Vb₂ Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Drag Brib Vat₁₀ Bar Broz] t'vrđi t'vrđie Oxf PtBr tvrđie Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ munitas; **1,20:** lēto VO Vb₂ Brib Vat₁₀] *om.* Oxf Pm Vat₅ Mosc Brib N₂ PtBr Bar Broz *anno*; **1,20:** napade VO Vb₂ Vat₁₀ Pm Drag Brib] izide Oxf Vat₅ v'zide Mosc N₁ Dab Lab₂ PtBr Bar Broz vnide Vat₁₉ N₂ *ascendit*; **1,22:** i trēpezu prēdloženiē i žrtvi · i rizi i sasudi zlatie i pokrov̄ i krune · i naredbu zlatu ēže bēše prēd licem̄ crēkve VO Vb₂ Pm Drag Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Bar Broz] i trēzu prēdloženiē i služnice i fiēle i murtalie zlate i opon̄ i korune i naredbu zlatu ēže b(ē)še v lici cr'kv(e)nēm' Oxf Vat₅ Mosc N₁ Dab N₂ Lab₂ PtBr *et mensam propositionis et libatoria et fialas et mortariola aurea et velum et coronas et ornamentum aureum quod in facie templi erat*; U ovom su primjeru posebno naglašene leksičke razlike:

¹⁰³ J. H a m m i za Juditine tekstove pretpostavlja dvije brevijarske matice, koje se dijelom preklapaju s maticama *Prve knjige o Makabejcima*. Vb₁, VO i N₂ čine jednu maticu punih tekstova, a Vat₅, Mosc i Dab drugu. (Tekst u N₁ brevijaru, koji je obilježen individualnim pisarevim stilom, posebno je klasificiran.). Usp. *Ibid.*, 122.

VO	Vat ₅	
žртvi	služnice	<i>libatoria</i>
rizi	fiêle	<i>fialas</i>
sasudi zlatie	murtalie zlate	<i>mortariola aurea</i>
pokrovъ	oponъ	<i>velum</i>
krune	korune	<i>coronas</i>

1,22: i ot'ê vsa VO Vb₂ Pm Drag Bar Broz i uê vsa Vat₁₀] *om. Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib N₂ et comminuit omnia*; **1,23:** sasudi železnie VO Vb₂ Pm Drag Vat₁₀ Bar Broz] *add. I s'mrvi v'sa Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr I st'rb vsa N₁ Dab*; **1,25:** Gl(agol)juču že emu Vb₂ VO Pm Drag Vat₁₀ Bar Broz] *om. Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ Lab₂ PtBr*; **1,26:** starci i knezi VO Vb₂ Pm N₁ Drag Vat₁₀ Bar Broz] *kn(e)zi i s'tar'ci Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr om. Brib principes et seniores*; **1,26:** d(ê)vi i junoti VO Vb₂ Pm Drag Vat₁₀ Bar Broz] *junoti i d(ê)vi Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr virgines et iuvenes*; **1,28:** živuće VO Vb₂ Pm Drag Bar Broz] *obitajuč(i)hъ Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr obitajučei Vat₁₉ Brib Dab N₂ habitantes*; **1,29:** Po dnehb létu dvoju VO Vb₂ Pm Drag Bar Broz] *I po dviju létu dni Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr Et post duos annos dierum*; **1,30:** napadъ VO Vb₂ Drag] *napade Oxf Pm Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz irruit*; **1,31:** saz[i]da VO Vb₂ Pm Bar Broz] *razdri Oxf razori Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Vat₁₉ PtBr Bar Broz destruxit*; **1,31:** svoe VO Vb₂ Drag] *i hъ Oxf ego Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Vat₁₉ PtBr Bar Broz eius*; **1,32:** nače VO Vb₂ Drag] *načeše Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr Bar Broz poče N₂ počeše Vat₁₉*; **1,33:** stênami velikimi i tvr'dimi VO Vb₂ Drag Bar Broz] *m(i)romъ velikimъ i tvrdimъ Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr veliemъ miromъ N₂ Vat₁₉ muro magno et firmo*; **1,35:** va ulovlenie velie VO Vb₂ Drag Bar Broz] *v' sêtb veliju Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr in laqueum magnum*; **1,36:** I biše v nenavistъ s(ve)tiliču · i vlastъ veliju vъ Iz(drai)li vsagda Vb₂ VO Drag Bar Broz] *I b(i)si sie k' zasčêdamъ svetiliča i nevola veliê vъ Iz(drai)li Vat₅ Oxf Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr Et factum est hoc ad insidias sanctificationi et in diabolum malum in Israhel*; **1,38:** žiteli VO Vb₂ Drag Bar Broz] *obiteli Er(u)s(oli)ma i hъ r(a)di Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr habitatores Hierusalem propter eos*; **1,40:** vъ vzdihanie ego VO Vb₂ Drag Bar Broz] *om. Oxf Vat₅ Mosc N₂ PtBr*; **1,44:** posalъ VO Vb₂ pisalъ (!) Drag] *om. Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Bar Broz nuntiarum*; **1,51:** postavi knezi nad' pl'komъ · iže siê tvoriti zapovêdali bi VO Vb₂] *nad'stavi velikie plku iže siê biti progonili bi Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr praeposuit principes populo*

qui haec fieri cogent; **1,57**: negože VO Vb₂] kogo koliždo Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr *quemcumque*; **1,62**: zavečaše se VO Vb₂] otrediše u sebe Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr *definierunt apud se*;

2,2: pridêvkomъ VO Vb₂] iže predivaše se Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ PtBr *qui cognominabatur*; **2,8**: nečъstna VO Vb₂] *om.* Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr; **2,10**: i VO Vb₂] Ki Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr *quae*; **2,10**: s' c(êsa)rstvomъ VO Vb₂] c(êsa)rstvo Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr c(êsa)rstvie N₂ *regnum*; **2,12**: pltъ VO Vb₂] lêpota Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ *pulchritudo*; **2,15**: k nimъ VO Vb₂] onamo Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ *illuc*; **2,15**: Monidimъ VO Monodimъ Vb₂] Modimъ Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ *Modin*; **2,22**: poslušaemъ VO Vb₂] vslišimъ Vat₅ Mosc vsposlušaemъ N₂ *audibimus*; **2,31**: i otidu VO Vb₂] *om.* Vat₅ Mosc *Dab* N₂ *abissent*; **2,34**: zap(o)v(ê)di c(êsa)revi VO Vb₂] s(love)se c(êsa)r(e)va Vat₅ Mosc *Dab* po s(love)si c(êsa)r(e)vi N₂ *verbum regis*; **2,38**: i s(i)ni ihъ i skoti ihъ VO Vb₂ N₂] *om.* Vat₅ Mosc *filiū eorum et pecora eorum*; **2,40**: êkože bratiê naša stvoriše · i ne branili se VO Vb₂ N₂] *om.* Vat₅ Mosc *sicut fratres nostri fecerunt et non pugnaverimus*; **2,40**: skoro pogubet' ni VO Vb₂] s'korêe razgubetъ n(a)sъ Vat₅ Mosc *Dab* N₂ *citius disperdent nos*; **2,42**: iže bêše VO Vb₂] volanъ Vat₅ Mosc *Dab* N₂ *voluntarius*; **2,43**: pomoči VO Vb₂] utvr̃jeniju Vat₅ Mosc *Dab* N₂ *firmamentum*; **2,65**: mudarъ VO Vb₂] sv(ê)ta est' Vat₅ Mosc N₂ *consilii est*;

3,3: sprostrê VO Vb₂] ras'širi Vat₅ *Brib* *Dab* N₂ Lab₂ raspiri Mosc *dilatavit*; **3,5**: plъkъ VO Vb₂] ljudъ Vat₅ Mosc *Brib* *Dab* N₂ Lab₂ *populum*; **3,5**: têhъ požga ognemъ VO Vb₂] ihъ podažga plamen'mi Vat₅ Mosc *Brib* *Dab* Lab₂ poži-gajuč' plamen'mi N₂ *succendit flammis eos*; **3,7**: smučaše VO Vb₂] razgorupivaše Vat₅ Mosc N₁ N₂ *Brib* *Dab* Lab₂; **3,12**: Stvoriše r'vanju vse d(ъ)ni VO Vb₂] b(i)še rie se v nemъ vs(ê)mi d(ъ)nmi Vat₅ Mosc N₁ *Brib* *Dab* N₂ Lab₂ *erat pugnans in eo omnibus diebus*; **3,20**: Si VO Vb₂] Ti Vat₅ Mosc N₁ *Brib* *Dab* N₂ Lab₂ *ipsi*; **3,28**: komoru svoju VO Vb₂] mēdenikъ svoi Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ midênъ s'voi *Brib* mideniki s'voi *Dab aerarium suum*; **3,30**: prostranuju i obil'noju rukoju pače inêhъ VO Vb₂] prostranoju rukoju i obilovalъ b(ê)še pače c(êsa)гъ Vat₅ Mosc N₁ *Brib* *Dab* N₂ Lab₂ *larga manu et abundaverat super reges*; **3,36**: tuždago roda VO Vb₂] tuerodnie Vat₅ Mosc N₁ *Dab* N₂ Lab₂ *alienigenas*; **3,42**: približaše se VO Vb₂] priklnaše se Vat₅ Mosc N₂ *Dab adplicabar*; **3,43**: plъka VO Vb₂] ljuda Vat₅ Mosc N₂ ljudi *Dab populi*; **3,45**: povol'stvie VO Vb₂] pohotstvie Vat₅ Mosc N₂ pohotaistvie *Dab voluptas*; **3,52**:

rasprudetъ VO Vb₂] razgubetъ Vat₅ Mosc Dab N₂ disperdant; **3,55**: postavi Ijuda VO Vb₂] postavi Juda add. voe Ijuda Vat₅ Mosc voje Ijudemъ N₂ Dab duces populi; **3,55**: načelniki i satniki i knezi i desetniki Vb₂ VO] načelnike i satnike i pentakontare i desetnike Vat₅ Mosc Dab N₂ tribunos et centuriones et pentecontarcos et decuriones;

4,4: ne bêše savkupleno Vb₂ VO] rastrkano b(ê)še Vat₅ Mosc N₂ dispersus erat; **4,7**: stani Vb₂ VO] add. Vat₅ êzikovъ Vat₅ Mosc N₂ castra gentium; **4,8**: ne boite se Vb₂ VO] ne boêli se budete Vat₅ Mosc N₂ ne timueritis; **4,18**: našimъ Vb₂ VO N₂] v(a)š(i)mъ Vat₅ Mosc nostros; **4,18**: vazmete plêň Vb₂ VO] primete plêne Vat₅ Mosc N₂ sumetis spolia; **4, 24**: vrativše se Vb₂ VO] ob'račeni Vat₅ Mosc N₂ conversi; **4,24**: n(e)b(e)skago Vb₂ VO] v' n(e)bo Vat₅ Mosc N₂ in caelum; **4,29**: s' desetъ tisučъ muži Vb₂ VO N₂ ·ič· Vat₅] edno na dês(s)e(t)e tisuči m(u)ži Mosc cum decem milibus viris {undecim milia habens virorum L}; **4,34**: snidoše se vkupъ Vb₂ VO] spustiše š nimi b'rani Vat₅ Mosc N₂ commiserunt + praelium; **4,35**: svoje bêžeče i Judêov že dr'zostъ Vb₂ VO] svoihъ bêgъ i Judê(o)в smêň'e Vat₅ Mosc N₂ suorum fugam et Iudaeorum audaciam; **4,35**: vojni množêiše · da paki prišli bi Vb₂ VO] voine da umnože paki prišli bi Vat₅ Mosc N₂ milites ut multiplicatus {multiplicati} rursus veniret; **4,38**: tr'nie izniklo Vb₂ VO] rožjic'ê izras'la Vat₅ Mosc N₂ virgulta nata; **4, 38**: v pustini Vb₂ VO] v sk(o)ku ili v' gorahъ Vat₅ Mosc N₂ in saltu vel in montibus; **4, 41**: iže brali se bi Vb₂ VO] da borili bi se Vat₅ Mosc N₂ ut pugnant; **4, 61**: postavi Vb₂ VO] umêsti Vat₅ N₂ umestiše Mosc collocavit;

5, 3: Arabii Vb₂ VO] Arabihanê Vat₅ Arabahanê Mosc Arabêhani Dab Abii N₂ Acrabathane; **5, 5**: kl'nêše ihъ Vb₂ VO] anatêmatiza e Vat₅ Mosc N₂ Dab anathematizavit; **5, 10**: êmut Vb₂ VO] oni imut Vat₅ Mosc Dab auferant; **5, 17**: Onatъ Vb₂ VO] Ŗonata Vat₅ Mosc Jonathas; **5, 17**: Galatikiju Vb₂ VO] Galatidimъ Vat₅ Mosc Galatidin; **5, 18**: Osipa Vb₂ VO] Ŗozefa Vat₅ Mosc Josephum; **5, 27**: I za jutra Vb₂ VO] v'nutrn'nee Vat₅ Mosc in crastinum; **5, 27**: voisku priti k Vb₂ VO] prikloniti voisku Vat₅ Mosc admovere exercitum; **5, 53**: sabirae Ijudi one z(e)mle Vb₂ VO] Ijuda sabirae poslêd'nee Vat₅ Mosc Iudas congregans extremos;

Pri razvrstavanju naših tekstova treba istaknuti da brevijari VO Vb₂ MR₁₆₁ Mavr Pad koji sadrže jednu maticu prijevoda, prema klasifikaciji hrvatskogla-goljskih brevijara, pripadaju starijoj, sjevernoj, krčkoistarskoj skupini kodek-

sa.¹⁰⁴ Za ovu je skupinu karakteristično čuvanje starozavjetnih prijevoda prema *Septuaginti* i zadržavanje arhaičnijega jezičnoga stanja. Mlađa pak skupina, južna, zadarskokrbavska okuplja brevijare koji imaju biblijske tekstove većinom prilagođene ili prevedene prema *Vulgati*. Južnoj skupini pripadaju brevijari *Vat₁ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Dab* koji nose drugu maticu naših tekstova.

Nažalost, tekst 1Mak nije sačuvan u najstarijem hrvatskoglagoljskom brevijaru, *I. Vrbničkom*, jer na mjestu na kojemu je trebao biti zapisan postoji veća lakuna.¹⁰⁵ Budući da se tekst *Druge knjige o Makabejcima* u *Vb₁* vrlo dobro slaže s brevijarima *Pad MR₁₆₁ Mavr*, može se pretpostaviti da je tako bilo i s tekstom 1Mak.¹⁰⁶ Stoga, izdvojit ćemo one varijante u tekstovima *Pad MR₁₆₁ Mavr*, koje se razlikuju od teksta u *VO*, da bismo dobili barem približnu sliku o tekstološkim i jezičnim osobinama najstarijega teksta hrvatskoglagoljskoga prijevoda 1Mak.

¹⁰⁴ Iako se podjela na sjevernu i južnu skupinu, prema sadašnjem stupnju istraženosti, s više sigurnosti može primijeniti na misale, nego na brevijare, ipak ona »utire put rješavanju jednog prilično zamršenog, a značajnog pitanja — klasifikaciji hrvatskoglagoljskih liturgijskih kodeksa.« Usp. J. T a n d a r i ć, Osobine krčkih glagoljskih liturgijskih kodeksa, *Hrvatskoglagoljska liturgijska ...*, cit., 1993, 32.

¹⁰⁵ I. B e r č i ć je (u izdanju *Ulomci Svetoga Pisma ...*, cit., 98-116.) izdao tekst 1Mak 1,1-5,51 i kao izvor je naveo *I. Vrbnički brevijar*. Tu je došlo do zabune, jer se zapravo radi o tekstu 1Mak iz *II. Vrbničkoga brevijara*, što se lako može provjeriti usporedbom Berčićeva izdanja i fotografija *Vb₂*. A da je došlo do zabune potvrđuje i opaska J. V a j s a, (*Nejstariji brevidar ...*, cit., 34.) da čitanja 1Mak nedostaju u popisu biblijskih čitanja *Vb₁*. I Vj. Š t e f a n i ć (*Glagoljski rukopisi otoka Krka*, cit., 325.) napominje da su tekstovi najvećega dijela *Knjige o Esteri* i cijele 1Mak u *Vb₁* ispali u većoj lakuni (od otprilike 8 listova), ali u popisu objavljenih tekstova iz *Vb₁* spominje i Berčićevu 1Mak. J. H a m m je u studiji o Juditi (*op. cit.*, 107.) uspoređivao duljinu nekolicine biblijskih čitanja u našim brevijarima i naveo je da u »*Vb₁*, nema teksta iz prve knjige« (tj. Makabejaca, *op. V. B. S.*). Iako pozna Vajsove, Štefanićeve i Hammoe prosudbe, P. M. F o s t e r u disertaciji (*op. cit.*, 93.) i članku »Croatian Language Elements in the Russian Church Slavonic Translation of Maccabees in the Gennadij Bible« (*Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, (ur. Stj. Damjanović), Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1997, 557-567.) citira hrvatskoglagoljske primjere prema Berčićevu izdanju, jer »Ivan Berčić printed 1Maccabees 1,1-5,51 from what he claimed was *Vb₁* (iz *I. vrbničkoga časoslova*)«. Za razliku od J. Vajsa koji *Vb₁* smatra najstarijim hrvatskoglagoljskim brevijarom, M. Tadin drži da je *Oxf* stariji od *Vb₁* i da njemu pripada primat među našim brevijarima. Usp. M. T a d i n, Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, cit., 155.

¹⁰⁶ Tekst 2Mak iz *Vb₁* objavljen je u: V. B a d u r i n a – S t i p č e v i ć, Najstariji tekst hrvatskoglagoljskih Makabejskih knjiga, *Slavia* 68, Praha 1999, 256-265.

1,1: v stranê] z(e)mli *Pad MR₁₆₁ om. Vg*; 1,3: proide] pridoše *Pad Mavr pertransiit*; 1,3: ot kon'ca] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr om. Vg*; 1,4: krêpkihъ] krêpka *Pad MR₁₆₁ Mavr fortem*; 1,4: vzneseno] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr elevatum*; 1,5: I potomъ] Po sihže *Pad MR₁₆₁ Mavr et post haec*; 1,5: otrpadъ] otrpade *Pad MR₁₆₁ Mavr decidit*; 1,5: pozna] razumê *Pad Mavr razumi MR₁₆₁ cognovit*; 1,6: živъ bêše] živući *Pad MR₁₆₁ Mavr viveret*; 1,8: udrъžaše] dr'žati že počêše *Pad MR₁₆₁ Mavr obtinuerunt*; 1,8: vsaki] ed(i)n' kždo *Pad MR₁₆₁ Mavr unusquisque*; 1,9: umnožiše se] umnožena biše *Pad MR₁₆₁ Mavr multiplicata sunt*; 1,10: iolostaгъ] vzroč(e)n(a)go *Pad illustris*; 1,10: rimski taličъ] v Rimê taličъ *Pad Mavr Romae obses*. Riječ *taličъ* je rijetko potvrđena u ekscerpiranoj hrvatskoglagoljskoj građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*¹⁰⁷; 1,11: va dni oni] v dni že ti *Pad MR₁₆₁ Mavr in diebus illis*; 1,11: i mudrê uvečaimo e da pri<lo>žetъ namъ] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr om. Vg*; 1,12: I dobro vidêše se imъ sl(o)vo sie va očiju ihъ] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr Et bonus visus est sermo in oculis eorum*; 1,13: otidoše] idu *Pad MR₁₆₁ Mavr abierunt*; 1,14: idol'ski domъ] igriče *Pad MR₁₆₁ Mavr gymnasium*. Riječ *igriče* je hárax legómenon u hrvatskoglagoljskoj građi, a njezine su varijante *idolski domъ* i *jinazi*; 1,15: stvoríše] *praem. ne add. sebê Pad MR₁₆₁ Mavr et fecerunt sibi*; 1,15: srami] obrêzaniê *Pad MR₁₆₁ Mavr praepudia*. U mnogim hrvatskoglagoljskim primjerima *obrêzanie* prevodi *circumcisio*, a iznimno stoji za *praepudia*; 1,15: premogoše] pristroeni že biše *Pad MR₁₆₁ Mavr iuncti sunt*; 1,15: v narodêhъ] poganom' *Pad Mavr om. MR₁₆₁ nationibus*; 1,15: utuždeni] prêdani *Pad Mavr om. MR₁₆₁ venundati sunt*; 1,16: I ugotovano bisi c(êsa)rstvo v zraccê Antioha] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr et paratum est regnum in conspectu Antiochii*; 1,16: počê] *add. že An'tioh' Pad MR₁₆₁ Mavr om. Vg*; 1,16: nađъ dvê] na dvêma *Pad Mavr super duo*; 1,16: c(êsa)rstvê] c(êsa)rstvoma *Pad Mavr regna*; 1,17: v mnozê usilii] v množstvê velicê *Pad MR₁₆₁ Mavr multitudine gravi*; 1,17: v] na *Pad MR₁₆₁ Mavr in*; 1,17: lem'fandi] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr elephantis*; 1,17: koni v množastvê korabli obiliê] na konêh' toli va obilnêem' ljuđi množstvo *Pad MR₁₆₁ Mavr et equitibus et copiosa navium multitudine*; 1,18: postavi] *add. že Pad MR₁₆₁ Mavr constituit*; 1,18: premoženъ bisi Ptolomêi] uboê že se Ptolomêi c(êsa)гъ *Pad MR₁₆₁ Mavr veritus est Ptolomaeus*; 1,18:

¹⁰⁷ Ekscerpirani korpus glagoljskih izvora pisanih hrvatsko-crkvenoslavenskim jezikom obuhvatio je sve rukopisne fragmente do kraja 13. stoljeća, kao i najpotpunije i najstarije rukopise misala, brevijara, rituala, psaltira i pojedine dijelove zbornika iz 14. i 15. stoljeća. Usp. A. N a z o r, *Uvod, Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije – Lexicon linguae slavonicae redactionis croaticae*, Zagreb, Staroslavenski institut, 2000, vol. I, I-VII.

pobêže] bēža *Pad Mavr fugit*; **1,18**: ubiše i raniše mnogie] padu že mnozi ob̄-
 êz'vleni *Pad MR₁₆₁ Mavr ceciderunt vulnerati multi*; **1,19**: i priêth grad̄ i
 obstoêniê] I vze Antioh' gradi mnogie *Pad MR₁₆₁ Mavr et comprehendit civita-
 tes munitas*; **1, 19**: v'ze] *om. Pad MR₁₆₁ Mavr accepit*; **1,19**: rubeži] *praem.*
 plêni mnogie i *Pad MR₁₆₁ Mavr om.* Vg.

U istim ovim vrlo starim hrvatskoglagoljskim brevijarima nalazi se i čitanje iz 7. glave 1Mak, koje ne sadrže ostali brevijari. Ono je u kritičkoj obradi predstavljeno osnovnim tekstem iz *Pad*. Potrebno je izdvojiti neke osobine ovoga kratkog čitanja. U riječi *Īzvoli* 301b pojavljuje se desetično *ī* u glasovnoj službi. U primjeru *Vakhida* 301b (lat. *Bacchidem*) izražen je vitacizam, grčki srednjovjekovni izgovor grčkoga slova *beta*. U tekstu je potvrđen i perifrastični oblik niječnoga imperativa koji je karakterističan za krčke kodekse, a nastao je pod latinskim utjecajem: *ne možete êviti* 301a *nolite ostendere*.¹⁰⁸ Zabilježeni su i dualni oblici: *vstasta, pridosta, poslasta* 301 b. I leksik sadrži nekoliko rijetkih i starih riječi. Imenica *zakonnik̄* m. (7,5; 7,14) za lat. *sacerdos* = »svećenik« potvrđena je i u 2Mak 1,10 u *Pad Mavr MR₁₆₁*.¹⁰⁹ U literaturi je ovaj leksem označen kao bohemizam¹¹⁰ ili panonizam,¹¹¹ a zabilježen je u ranim staroslavenskim književnim spomenicima, *Kijevskim* i *Brižinskim listićima*, *Nikodemu evandêlju*, glagoljskom dijelu *Reimskoga evandelistara*, kao i u češkocrkvenoslavenskim tekstovima (*Legenda o sv. Vaclavu, Besjede Grgura Velikoga*).¹¹² U hrvatskoglagoljskoj građi ova je riječ potvrđena na nekoliko biblijskih mjesta u misalima i brevijarima. Imenica *čistitel'stvo* n. (1,9) za *sacerdotium* = »svećeništvo, svećenička čast« ima rijetke potvrde: u hrvatskoglagoljskoj građi zabilježena je samo jedanput u brevijarima, a u *Slovníku* samo u potvrđama iz *Suprasaljskoga zbornika*. Već u kanonskim spomenicima potvrđena je riječ *knigočič̄* m. (1, 12) za *scriba* = »pisar«, iako je mlađa i rjeđa nego njezina

¹⁰⁸ Usp. M. M i h a l j e v i ć, Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine, *Filologija* 29, Zagreb 1997, 131.

¹⁰⁹ V. B a d u r i n a – S t i p č e v i ć, Najstariji tekst ..., *cit.*, 262-263.

¹¹⁰ V. T k a d l ě í k, K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději, *Slovo* 27, Zagreb 1977, 106-107.

¹¹¹ J. M. R e i n h a r t, Methodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Großen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 26, Wien 1980, 47-48.

¹¹² *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praha, ČSAV, 1958-1997.

varijanta *knižnikъ*.¹¹³ Hrvatskoglagojska građa sadrži više potvrda za *knigo-čiē*. Treba istaknuti i da glagol *mučiti* (1,7) u našem tekstu prevodi lat. *punire*, što je rijetko potvrđeno.

Kao osnovni tekst u kritičkoj obradbi 1Mak predstavljen je tekst iz *Brevijara Vida Omišljanina*. Ovaj kodeks pripada najopsežnijim hrvatskoglagojskim brevijarima, sadrži 468 pergamentnih listova i teži gotovo 10 kg. Prema bilješci u brevijaru, započeo ga je pisati 11. ožujka 1396. godine pisar Vid iz Omišlja po narudžbi crkve u Roču u Istri. Zadnji dio brevijara, u kojemu se čitaju i *Makabejske knjige*, pisala je neka druga, mlađa ruka. Današnji uvez brevijara potječe od knjigoveže Grgura Kraljića, Senjanina, koji je između 1497. i 1498. godine boravio u Istri i među nekoliko glagojskih rukopisa preuzeo je i *Brevijar Vida Omišljanina*. Po bogatstvu i duljini biblijskih tekstova i po cjelovitim starozavjetnim biblijskim knjigama ovaj je brevijar vrlo vrijedan glagojski rukopis.¹¹⁴ Njegov tekst 1Mak i 2Mak predstavlja jednu od matica hrvatskoglagojskih prijevoda, i to vjerojatno stariju, oko koje se okupljaju i iz koje se izvode i drugi hrvatskoglagojski tekstovi. I u nekim drugim izdanjima hrvatskoglagojskih starozavjetnih knjiga (Vajsova izdanja *Malih proroka*, kritičke edicije *Knjige o Juditi*, *Knjige proroka Jone* i *Mudrih izreka*), tekst iz ovoga brevijara prezentiran je kao osnovni. Fonološke, morfološke ili leksičke varijante ostalih brevijara navedene su u kritičkom aparatu, a varijante drugih brevijara, koje su osobito značajne za hrvatskoglagojski prijevod 1Mak, bit će posebno istaknute.

U opisu jezičnih karakteristika brevijara M. Mihaljević ističe da je njegov jezik neujednačeniji nego u drugim hrvatskoglagojskim brevijarima.¹¹⁵ Predlaže da se jezik *Brevijara Vida Omišljanina* razluči u nekoliko slojeva, grčki sloj, stare i rijetke jezične pojave, južni (bosanski) sloj, latinski sloj i utjecaj govornoga jezika. Elementi koji su djelovali na jezično bogatstvo i jezičnu neujednačenost su brojni: oslonjenost na grčke i latinske predloške, arhaičnost tekstova i jezika, tekstološka, leksička i paleografska slaganja s bosanskim tekstovima, latinički i ćirilčki inicijali, narodni jezik.

Uzimajući u obzir jezičnu slojevitost, čini se da će najveći utjecaj na jezično oblikovanje hrvatskoglagojskih tekstova 1Mak imati latinski predložak, a taj je

¹¹³ Usp. *Slovník ...*, cit.

¹¹⁴ Usp., *Brevijar Vida Omišljanina* (1396.-1996.), Radovi sa znanstvenog skupa u Omišlju i Roču, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 7-57; B. F u č i ć, *Vid Omišljanin*, cit.

¹¹⁵ M. M i h a l j e v i ć, *Jezična slojevitost ...*, cit., 119-138.

utjecaj najuočljiviji na leksičkoj i sintaktičkoj razini teksta. No, neki primjeri potvrđuju i utjecaj brevijarskoga grčkog sloja, npr. vitacizam u *Avraamъ* 412b, grčki izgovor u riječi *kitara* 416a (κίθάρρα, *cithara*) i grecizmi *stratigъ* 407d, *erêi* 410b, 418a i *trъpeza* 408c, 418b.

Utjecaj pak mladih jezičnih osobina, utjecaj govornoga jezika, najviše je vidljiv u fonologiji teksta. U mnogim primjerima čuva se poluglas u sredini i na kraju riječi: *prъvêe*, *udrъža*, *čъstnie*, *narodъ* 407d, *Анѣтиохъ* 408b, *жъtvi*, *pokrovъ* 408c, *жень* 408d, *otvъgutъ*, *prazdnikъ* 409c, *plъkъ*, *plъka* 409d, *brъne*, *ispolinъ*, *lvu*, *vъ* 411b, *тъgda*, *izidemъ*, *stvorimъ* 411c, *knezъ*, *plъku*, *brъne* 413a, *lvu* 414b, *sъbra* 414c, *množъstvê* (2x) 414d, *satъ*, *mužъ* 415a i dr. Ali, postoje i primjeri u kojima se poluglas bilježi apostrofom: *s'sudi* 408c, *ob'zidaše*, *on'dê*, *pl'kъ*, *grad'skie*, *k'žde* 409a, *žr'tvi* 409c, *bran'* 411c, *rogubet'* 412a, *staret'* 415a, kao i primjeri vokaliziranoga poluglasa: *zalaê* 407d, 411c, 415d, *zaloê* 408b, 409d, *sasudi* 408c, *lastiju* 409a, *sabraše*, *častъ* 409b, *sazdati* 409c, *sabraše se*, *danъ* 409d, 412a, 412d, *sažali se* 411b, *Tagda* 412a, *sabljudê* 412c, *lavonъ* 412d, 414b, *va* 412d, *mastъ*, *mastiti* 413a, *sabra*, *sabranie* 414c, *množastvu*, *danasъ* 414d, *častna* 415d i dr.

Staroslavenska grafija *žd* potvrđena je u primjerima: *utuždeni* 408b, *postiždenie* 409a, *k'žde* 409b, *koliždo* 409c, 410a, 411b, 412a, *nuždaše* 411b, *tuždago* 415c, *každo* 415d, *tuždihъ* 416a, 417b, 417c, *takožde* 416d, *pobêždeni* 417a, *prêžde* 418c. »Đerv« dolazi u stranim vlastitim imenima: *Joanna*, *Joанъnu* 410b, *Joarimovihъ* 410b, *Gor'iju* 415c, *Gor'jê* 416c, 417a.

»Jat« se pojavljuje u brojnim korijenskim i gramatičkim morfemima: *v stranê*, *vsêhъ*, *krêpke*, *zracê* 407d, *bêhu*, *razdêli*, *lêtê*, *mêstê*, *sebê* 408a, *grêha*, *lêto*, *zavêtъ*, *mudrê* 408b, *dvê*, *c(êsa)rstvê*, *v mnozê*, *v množastvê*, *pobêže*, *lêto*, *svêtilniki*, *prêdloženiê* 408c, *crêkve*, *bêdi*, *sêdêhu* 408d, *vêrovaše*, *grêšni* 409a, *prêdъ*, *sêmene* 409b, *naslêdovали* 409c, *zavêta*, *silê*, *gnêvъ*, *hotêše* 410a, *sêdêti*, *svêtlost* 410c, *prêsvêtalъ*, *gradê* 410d, *zavêtъ* 411b, *mêsta*, *svêdêteli* 411d, *prêdêlêhъ*, *dêlo*, *vrême*, *vêranъ* 412b itd. Mnogo su rjeđi njegovi refleksi, ekavski: *korenъ* 408a, *železnie*, *mestê* 408d, *dnehъ* 409a, *mestêhъ* 409d, *zavečaše se* 410a, *svedokovaše* 412c, *v stane* 416d, *besedi* 419b, *mestê* 420d i ikavski: *bisi* 408d, *biše* 409d, *biše* 410a, 412a, 412c, 412d, 415d, 416d, *rike* 415b.

Nominalna i verbalna morfologija pokazuje konzervativnost jezičnog izraza. Kod i m e n i c a u lok. sg. zastupljeni su oblici s nastavkom *-ê*: *v stranê* 407d, *v zracê*, *v mêstê* 408a, *na postêlê* 408d, *v silê* 410a, *v gradê* 410d, 411b, 411c, *v gnêvê* 412a, *v zakonê* 412d, *v c(êsa)rstvê* 414c, *v rucê* 414d, 417c, *v množъstvê* (2x) 414d i dr. U instrumentalnim oblicima ž. r. sg. pojavljuju se

crkvenoslavizmi na *-uju*: *družinoju* 409a, *rukoju* 415b, *truboju* 417a, *ranoju* 420a. Najčešće je genitivni završetak u pluralu nulli nastavak: *poganь* 408b, *svêčь* 408c, *ženь* 408d, *posalь* 409c, *êzikь* 409c, *prazdnikь* 409c, *d(u)šь* 411d, *c(êsa)rь* 412b, *ustь* 412d, *m(iu)žь* 415a, ali postoje i oblici na *-ovь*: *lavovь* 412d, 414b, *stanovь* 416c, 417a.

U svim vrstama *z a m j e n i c a* javljaju se stariji oblici. Kod lične zamjenice za 1. l. sg. u nom. dolazi oblik *az* 419b, u dat. *mnê* 410b, za 3. l. sg. genitivni oblik *ego* i dativni *emu* vrlo su česti u tekstu. U pluralu se javljaju oblici: u gen. *ihь* 408a, 408b, 408c, 411c, 414c, 415d, u dat. *imь* 408b, 409c, 410d, 411c i podjednako *nimь* 411c, 411d, 412a, 414b. Od oblika povratne zamjenice izdvaja se arhaični oblik *soboju* 414c. Nekontrahirani su oblici posvojnih zamjenica: u gen. sg. *moego* 410b, *svoego* 410b, u dat. sg. *svoemu* 408a, 409b, 409d, 412a, 412c, *našego* 416c. Oblici odnosne zamjenice *iže* javljaju se u svim padežima singulara i plurala.

P r i d j e v i upotrijebljeni u funkciji atributa u tekstu su potvrđeni više u složenim, nego u kratkim oblicima. Jednostavni oblici su npr: *naredbu zlatu* 408c, *na postêlê ženitvanê* 408d, *slovesa mirotvorna* 409a, *človêkь bez'častanь* 410c, *prêsvêtalь* 410d, *m(i)l(o)stivь* 411c, *mudarь* 412d, *krêpakь* 413a, *silu ... veliku* 414c i dr. Primjera za složene pridjeve ima više: *otroki čьstnie* 408a, *sasudi železnie* 408d, *gradi ijudêiskie* 409a, *rubeži grad'skie* 409a, *stênami velikimi* 409a, *muži krivie* 409a, *narodь grêšni* 409a, *kr'vь nepovein'nuju* 409b, *s(ve)tiju cr(ь)k(ь)vь* 409c, *mesa svinskaê* 409c, *mêsta tainaê* 411c, *muži nepr(a)v(e)dnie* 412a, *erêstva vêčnago* 412c, *b(og)a n(e)b(e)skago* 414d, *pur'puru mor'skuju* 417b i dr.

G l a g o l i su predstavljeni većinom starijim oblicima s kojima se izmjenjuju oni mlađega glagolskoga sustava. Potvrde za infinitiv su brojne: *poskvrniti*, *sazdati*, *požrêti*, *ostaviti* 409c, *umrêti*, *poskruniti* 410a, *vidêti*, *sêdêti* 410c, *požrêti*, *važgati*, *otstupiti* 410d, *ostaviti* 411c, *strbati*, *istrgnuti*, *otêti* 415c, *hraniti* 418c i dr. U prezentu je nastavak za 2. l. sg. *-ši*: *budeši* 410d, *pomožeši* 416b. Za 3. l. sg. pojavljuju se oblici na *-tь*: *otstupet'* 411a, *imat'* 411b, *pogublaet'* 411d, *iznosit se*, *obrêcet se* 412d, *dastь* 415b, *vspomenetь*, *staretь*, *iskupitь*, *izbavitь* 416d, *pohvaletь* 417c. I prezentski oblici za 3. l. pl. završavaju na *-tь*: *tvoretь* 408b, *otvrьgutь* 409c, *dajut' se* 410c, *pristanutь* 411a, *nadêjut'*, *iznemagajutь* 412d, *gredutь* 414d, *podvignut se*, *pohvaletь* 417c, *spêšetь* 419a i dr., uz iznimku: *otidu* 411c. Za 1. l. pl. postoje potvrde: *vsposlaemь*, *ne poslušaemь*, *idemь* 411a, *izidemь*, *stvorimь*, *poskvr'nimь* 411c, *borim se*, *umremь* 412a, *vzborim'* 415a, *stvorimь*, *povedemь* 416b, *pridemь*, *vzmožem'* 420c i dva

primjera sa završetkom *-mo*: *borimo se* 416a, *vratimo se* 419c. Potvrđeno je i nekoliko dualnih oblika: *idevê* 419b, *nabdita*, *mozêta*, *prêidosta*, *otidosta* 419c.

Najčešće se pojavljuju glagolski oblici u prošlim vremenima, i to imperfektu i aoristu. Takva je situacija uvjetovana predložkom. Za lat. imperfekt redovito dolaze imperfektni oblici, a za lat. perfekt aorisni oblici. Npr. 3. l. sg. imperf.: *nuždaše* 411b *cogebat*, *smučaše* 414b *exacerbabat*, *veselaše* 414b *laeticababat*, *hotêše* 415c *volebat*, *prohoêše* 415c *perambulabat*, *vidêše se* 417a *videbatur*, *obličevaše* 417a *declarabat*; 3. l. pl. imperf.: *imêhu* 411b *habebant*, *pomagahu* 414b *adiuvabant*, *brahu* 414b *proeliabantur*, *smučahu* 414b *conturbabant*, *brêžahu* 414c *spernebant*, *isp(o)v(ê)dahu* 415a *narrabant*, *zidahu* 416b *aedificabant*, *poemahu* 416b *sponsabant*, *saêhu* 416b *plantabant*, *poêhu* 417b *cantabant*, *čtêhu se* 419b *legebantur*. Aorisni oblici su češći: 3. l. sg.: *sažali se* 411b *doluit*, *ras'sêče* 411b *trucidavit*, *vsta* 414b *surrexit*, *sprostrê* 414b *dilatavit*, *obl'če se* 414b *induit se*, *prepoêsa se* 414b *succinxit se*, *požga* 414b *succendit*, *usliša* 414d *audivit*, *sabra* 414d *congregavit*, *izide* 414d *exivit*, *teče* 417c *occurrit* 417c i dr; 3. l. pl.: *padoše* 414d *ceciderunt*, *pobêgoše* 414d *fugerunt*, *prigotoviše* 414d *praeparaverunt*, *vzidoše* 414d *ascenderunt*, *obl'kše se* 416a *induerunt se*, *ostaviše* 416a *destituerunt*, *položiše* 416a *imposuerunt*, *prinesošê* 416a *adtulerunt*, *vzbudiše* 416a *suscitaverunt*, *vzapiše* 416a *clamaverunt*, *uboêše se* 417b *timuerunt*, *vzeše* 417b *acceperunt*, *uidoše* 417b *evaserunt*, *vzvêstiše* 417b *nuntiaverunt*, *postaviše* 417c *posuerunt*, *položiše* 418a *reposuerunt*, *vnesošê* 418b *intulerunt*, *stvorîše* 418c *fecerunt* dr. Primjeri za složena prošla vremena su ograničena broja. Potvrde za perfekt su: *zapustêla estb*, *poskvr'nili sut'* 410c, *sašli sutb* 416c, *hotêlb estb* 417b, *strylb esi*, *prêdalb esi* 417c, a za pluskvamperfekt: *poslalb bêše* 411b, *služili bêhu* 414b, *povelêlb bê* 417b, *palb bê* 421a.

Oblici futura u 1. l. sg. jesu: *stvoru*, *proslavlju*, *poboru* 414c, a u 1. l pl.: *umîremb* 411d, *vzidêmb* 417d. Potvrđeni su i oblici složenoga futura II: *branili se budemb* 412a, *prišalb budetb* 412a, *stvorili budete* 412d, *dêêtî budet'* 413a, *približil se budetb* 420b, *prešalb budetb* 420b.

Kondicional je zastupljen u mnogim primjerima: *zabili bi*, *izmênili bi*, *stvoril' bi* 409c, *umrbl bi*, *zapovêdali bi* 409d, *prinudili bi* 410d, *sêdêli bi*, *sašli bi* 411c, *stvorili bi* 414d, *prîel bi*, *sabral bi*, *vratil bi* 415b, *poslal bi*, *postavil bi* 415c, *molili bi*, *prosili bi* 416a, *poborili bi* 417c, *brali se bi*, *razoril' bi*, *prišal bi*, *otvečal bi* 418a, *hranili bi* 418c, *pristupil bi* 420d.

Participi u tekstu uglavnom stoje na mjestu latinskih participa. Particip prezenta aktivnoga s nastavkom *-e* potvrđen je samo u primjerima *rove* i *ispitae* 414b, a s nastavkom *-i* u *reki* 411b, 419c, 420c, 420d i *mogi* 420b. Znatno je više primjera za kose padeže ovoga participa: dat. sg. m. *gl(agolj)uču* 408d, 417a, ak. sg. m. *vzemljuča* 409a, *prihodeču* 414d, ak. sg. n. *poslêdujučee* 417b, nom. pl. m. *rekuče* 408b, 411d, 412a, 419a, 419b, *živučee* 409a, *ičuče* 411c, *vêrujuče* 412d, *videče*, *zirajuče* 417b, *znajuče* 417c, *zasêdajuče* 418d, *vzvêčajuče* 419b, *noseče* 420a, *mneče* 421b i ak. pl. m. *razdirajuče* 410a, *pogibajučee* 414c, *bêžeče* 417d, *inêjučee* 418a. Particip preterita aktivnoga I. zastupljen je oblicima s nastavkom *-vь*: *v'skočivь* 411b, *slišavь* 417b, *vidêv* 417d i u kosim padežima: gen. sg. m. *ostavšago* 415c, instr. sg. m. *ostavšimь* 419c, nom pl. m. *otvečavše* 410d, *prestupal'se* 411a, *ostavše* 415a, *vrativše se* 417b, *vidêvše* 417c. Potvrđeni su i primjeri bez nastavka: *izbšadь* 407d, *otpadь* 408a, *otêmь* 408d, *napadь* 409a. Particip preterita aktivnoga II. potvrđen je u već navedenim primjerima tvorbe perfekta, pluskvamperfekta, futura II. i kondicionala. Pasivni particip preterita dolazi u mnogim pasivnim glagolskim oblicima, koji slijede latinske pasivne oblike, npr: *vzneseno*, *vzdviženo* 408a, *utuždeni*, *ugotovano* 408b, *premožehn* 408c, *izmênenena* 408d, *zapučeno*, *obračeni*, *umnožena* 409b, *važgani*, *pobêždeni* 417a, *smučehnь* 417b, *rastaêno* 417c, *poskvrnennь*, *izažgana*, *zapučena*, *razvalena* 417d i dr.

U sintaksi teksta primjetan je jak utjecaj latinskoga predloška, koji se očituje u pažljivu praćenju poretka riječi, a još više u preuzimanju i prevodenju latinskih sintaktičkih konstrukcija, nominativa i akuzativa s infinitivom, ablativa apsolutnog, gerunda, gerundiva. Ovakvi su sintaktički primjeri navedeni u poglavlju o odnosu hrvatskoglagoljske I Mak prema latinskom tekstu.

Leksik našega teksta je bogat i raznovrstan. Prevoditelj upotrebljava veliki izbor riječi i izbjegava ponavljanja. Postoji određeni broj tuđica, latinizama, od kojih neke potječu i iz grčkoga jezika: *acintь* (hyacinthus = hijacint), *fanь* (fanum = hram), *fiêla* (phiala = posuda), *iolostarь* (illustris = slavan, odličan), *lem'fandь*, *elefantь* (elephantus = slon), *murtaliê*, *murtalniê* (mortariolum = mali mužar), *olokavta* (holocausta = žrtva paljenica), *paraonь*, *faraonь* (pharaon), *pentakontarь* (pentacontarchus = zapovjednik čete od 50 vojnika), *purpura* (purpura = grimiz), *skala* (scala = ljestve). Potvrđeni su i kalkovi: *oruženosьсь* (armiger), *svetotvoriti* (sacrificare), *tuždenarodьnikь*, *tužderodьнь*, *tužderodьсь* (alienigena). Iz leksika, koji se uglavnom podudara s fundusom hrvatskoglagoljskih, osobito biblijskih, liturgijskih tekstova, izdvojiti ćemo

primjere koji su u obilnoj građi za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije* potvrđeni samo u tekstu 1Mak u *Brevijaru Vida Omišljanina* ili u kojem drugom brevijaru, ili pak u 1Mak imaju novo, drukčije značenje.

anatêmatizati = prokleti *anathematizare* (ἀναθεματίζειν) (5,5) – Ova tuđica, potvrđena samo u tekstu 1Mak u *Vat₅ Mosc Dab N₂*, je *hápax legómenon* u rječničkoj građi. Njezine su varijante *kleti*, *prokleti*, *proklinati*.¹¹⁶

kon'ničstvie n. = konjaništvo *equitatus* (4,7) – Riječ je potvrđena samo u 1Mak u *Vat₅ Mosc N₂*, bez drugih varijanti.

mêden'nikъ m. = riznica *aerarium* (3,28) – Riječ je u rječničkoj kartoteci potvrđena, osim u ovom primjeru iz 1Mak, u još šest primjera iz 2Mak. Paralele su *komora* i *pênezniкъ*. *Slovník jazyka staroslověnského* ju ne bilježi, a *Akademijin rječnik* (ARj) ima malo potvrda, ali za značenje »mjeden lonac«.¹¹⁷

murtaliê, murtalniê f. = mali mužar *mortalium* (1,22) – Usp. *mortar* = avan, stupa < mlet. *mortar* < lat. *mortarium*.¹¹⁸ Riječ je potvrđena samo u 1Mak u *Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ i PtBr*, bez varijanti u drugim brevijarima.

plъtъ f. = ljepota *pulchritudo* (2,12) – U značenju *pulchritudo* riječ *plъtъ* je potvrđena samo u ovome primjeru u VO i Vb₂, dok je varijanta u drugim brevijarima *lêpota*. U ostalim hrvatskologoljskim potvrdama lat. *pulchritudo* prevedena je kao *dobrota*, *lêpota*, *krasota*. Ni *Slovník* ni ARj nemaju potvrde za ovo značenje.

povolstvie n. = uгода *voluptas* (3,45) – Osim u 1Mak riječ je potvrđena u još samo tri primjera. U *Slovníku* ju ne nalazimo, a ARj bilježi varijante *povoľnost* i *povoľstvo*.

rubežъ m. = plijen *spolium* (1,3; 1,20; 1,35; 2,10; 5,13; 1,68) – Od jedanaest hrvatskologoljskih primjera riječi, koja nije potvrđena u staroslavenskim spomenicima, šest potječe iz 1Mak. Riječ je potvrđena u ARj u istome značenju.

služnica f. = žrtva ljevanica *libatio* (1,22) – Riječ je potvrđena samo u 1Mak u *Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ i PtBr*, a varijanta u drugim brevijarima je *žrtva*.

¹¹⁶ *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika ...*, cit., 58.

¹¹⁷ *Slovník jazyka ...*, cit.; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-23, Zagreb, JAZU, 1880/1882-1975.

¹¹⁸ *Rječnik hrvatskoga ...*, cit., sv. 7, 15.

tr'bučela f. = ratna naprava *machina* (5,30) – Riječ je potvrđena samo u 1Mak u VO Vb₂ Vat₅ i Mosc. Nije potvrđena u rječnicima.

tuždenarodъnikъ m. = tuđinac, stranac *alienigena* (4,30) – Riječ je potvrđena samo u 1Mak u N₂.

tužderodънь adj. = tuđi, stran *alienigena* (3,41; 5,15; 5,66) – Ovaj pridjev sadrže samo brevijari u kojima se čita 1Mak, a potvrđen je i u ARj.

tužderodъсь m. = tuđinac, stranac *alienigena* (4,12, 22) – Riječ je potvrđena samo u tekstovima 1Mak i u ARj.

visoč'stvie n. = u sintagmi *visoč'stviê v'piti* = hvaliti, slaviti, oduševljeno klicati *fausta acclamare* (5,64) – Riječ je potvrđena samo u ovome primjeru.¹¹⁹

voevodstvие n. = vojska *exercitus* (4, 9) – Potvrđena samo u 1Mak u N₂, prema tome je *hápx legómenon* u rječničkoj građi.¹²⁰

voevstvие n. = vojska *exercitus* (1,4; 2,31; 3,19; 3,27; 3,28; 3,35; 3,41; 4,9; 4,22; 4,31; 5,18; 5,28; 5,32) – U ovome značenju riječ je potvrđena u brojnim primjerima u 1Mak i u primjerima 2Mak 3,35; 4,22 i Ap 19,9.¹²¹ Zabilježena je u *Slovníku*.

voevstvo n. = vojska *exercitus* (1,4) – Osim ovoga primjera u N₂ i Vat₁₉, evidentiran je još samo primjer 2Rg 2,28.¹²² Zabilježena je u ARj u istome značenju.

žrtviliče n. = svećenička odaja uz hram u Jeruzalemu *pastophoria* (4,38) – Riječ je potvrđena samo ovim primjerom u 1Mak, kao i njezina varijanta **žrtv-
viče** n. na istome mjestu u Vat₅ Mosc N₂. U *Slovníku* ove riječi nisu zabilježene, ali ARj ima *žrtvišće*.

Navedeni primjeri jezičnih osobina teksta 1Mak u Br VO pokazuju da se radi o netradiranom, novom biblijskom prijevodu s latinskoga jezika. Prevoditelj 1Mak je vrlo ovisan o predlošku, osobito u sintaksi, ali i u morfologiji, npr. u odabiru prošlih vremena, imperfekta i aorista, kao i u prevodenju latinskih participa hrvatskokrvenoslavenskim participima. On predložak pažljivo, vješto i točno prevodi. U izboru rječnika vidljivo je prevoditeljevo nastojanje

¹¹⁹ *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika ... cit.*, 451.

¹²⁰ *Ibid.*, 523.

¹²¹ *Ibid.*, 523-524.

¹²² *Ibid.*, 524.

prema novim leksičkim rješenjima. Prema arhaičnim oblicima u fonologiji i morfologiji teksta, može se reći da je prevodilac sklon starijem, konzervativnijem jezičnom izrazu, koji nalazimo u tradiranim biblijskim tekstovima. Jezične karakteristike hrvatskoglagoljskoga prijevoda 1Mak jasno pokazuju da je prevoditelj(i) bio dobar poznavatelj latinskoga jezika, i da je, poslužimo se riječima J. Tandarića, »usvojio crkvenoslavensku normu«. ¹²³ Drugim riječima, pripadao je onim hrvatskim prevoditeljima-glagoljašima koji su dobro poznavali svoju jezičnu tradiciju i koji su je znali korisno upotrijebiti u novim biblijskim prijevodima.

ODNOS HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA PREMA LATINSKIMA

Pitanje identificiranja predložaka i izvornika, prema kojima su sačinjeni hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi vrlo je značajno i složeno, a njegovo rješavanje, osim u filologiju zadire i u neka druga područja, kao što su biblistika, paleografija, liturgika, kodikologija i dr. ¹²⁴ Ipak, usporedna tekstološka analiza hrvatskoglagoljskih i latinskih tekstova *Knjiga o Makabejcima* mogla bi pomoći pri što preciznijem određenju eventualnih predložaka prvobitnih hrvatskoglagoljskih prijevoda. Pri tome posebnu pažnju treba posvetiti i pitanju izbora usporedivih latinskih izvornika, jer je tekstualna tradicija *Makabejskih knjiga* vrlo opsežna i komplicirana. Usporedimo li brevijarske prijevode s latinskim tekstom *Knjiga o Makabejcima* u Rimskom brevijaru tiskanom u Veneciji 1521, s čijim se homilijarom podudara struktura hrvatskoglagoljskoga homilijara, ¹²⁵ uvidjet ćemo da su latinske su lekcije (1Mak 1,1-2, 48; 2Mak 1,1-3,7)

¹²³ Usp. J. T a n d a r i ć, Crkvenoslavenska jezična norma u hrvatskoglagoljskom ritualu, *Hrvatskoglagoljska liturgijska ...*, cit., 89: »Mislim da se u ovakvu prijevodu (sc. s latinskoga jezika, op. V. B. S.) bolje vidi što je prevodilac smatrao normom, kako ju je uspostavljao — možda i uz propuste — u svom prijevodu. Tu jasnije dolazi do izražaja koliko je prevodilac usvojio crkvenoslavensku normu, ili pak koliko je ona nadilazila njegove mogućnosti i popuštala neposrednom osjećaju govornog jezika.« Usp. i: Stj. D a m j a n o v i ć, Hrvatski glagoljaši i počeci hrvatskoga književnog jezika, *Croatica* 37-38-39, Zagreb 1993, 98: »Da bismo utvrdili koliko hrvatski glagoljaši poznaju normu prvog slavenskog književnog jezika, važni su nam ... izravno s latinskog prevedeni tekstovi.«

¹²⁴ Usp. J. H a m m, op. cit., 124.

¹²⁵ »Premda slaganje u izboru homilija s ovim latinskim brevijarom nije potpuno, razmišljanja su vrlo malena, gotovo neznatna u usporedbi s drugim poznatim mi latinskim

mного kraće nego u našim najopsežnijim brevijarima, a ista takva kraća čitanja ne posjeduje niti jedan hrvatskoglagoljski kraći tip brevijara. Do sličnih zaključaka vodi poredba i s nekim drugim latinskim brevijarima.¹²⁶ Stoga, da bismo približno odredili skupinu ili porodicu latinskih kodeksa, prema kojima je mogao biti napravljen hrvatskoglagoljski prijevod, radije tekstove uspoređujemo s opsežnim kritičkim izdanjem, kakvo je *Les anciennes traductions latines des Machabées*.

Ovo suvremeno izdanje paralelno donosi tri tekstološke matice latinske IMak: najarhaičniji prijevod potvrđen u rukopisu *Lugdunensis* (L) iz 9. st., zatim temeljitu preradu prvotnoga teksta u *Bolonjskom rukopisu* (B) iz 11-12. st., te naposljetku *Vulgatin* tekst (V), predstavljen većim brojem rukopisa i tiskanih izdanja.

Grupi B latinskih tekstova već pri letimičnom pogledu možemo isključiti kao eventualni predložak. To pokazuju navedeni primjeri:

1,1: iže ргъвѣе с(ѣса)rstvoва в странѣ гр'чкои · Изъшаѡ от з(е)mle Сѣtima · порази Dariѣ с(ѣса)ра persid'skago i mid'skago] *qui primus regnavit in Graecia egressus de terra Cethim, Darium regem Persarum et Medorum* V *qui processit de terra Cethin, et percussit Darium regem Medorum et regnavit loco eius prius in Graetia* B; **1,4:** stvoreni biše emu v danъ] *facti sunt illi in tributum* VL *praestabant ei tributum et timuerunt eum* B; **1,5:** I potomъ отпадъ на ложи svoemъ pozna êko umrѣti imatъ] *Et post haec decidit in lectum et cognovit quia moritur* V *Et post haec incidit Alexander Philippi in infirmitatem et sciens se moriturum* B; **3,39:** четирideseti тисуѡъ муѡи · i sedamъ тисуѡъ кон'ни-

brevijarima, pa neki daleki rukopisni predložak ovoga tiskanog latinskog brevijara možemo smatrati uzorom ... odnosno izvornikom prema kome je nastao hrvatskoglagoljski prijevod homilija." Usp. J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski padovanski ...*, cit., 171.

¹²⁶ Npr. u rimskim posttridentskim brevijarima (izdanja iz g. 1814, 1891, 1919. itd.) izbor čitanja iz *Makabejskih knjiga* potpuno se razlikuje od čitanja u glagoljskim brevijarima. Dok glagoljski brevijari posjeduju čitavih prvih pet glava iz IMak i 2Mak, ti latinski brevijari imaju kraća, nekontinuirana čitanja iz svih poglavlja. Ono što je J. Tandarić jasno izrekao pri traženju latinskih izvora hrvatskoglagoljskoga rituala s punim se pravom može primijeniti i na predloške naših tekstova: »Jedna od najneugodnijih prepreka u proučavanju hrvatskoglagoljske liturgijske baštine jest slaba, svakako nedovoljna proučenost domaćih latinskih kodeksa. Primjeri koje sam navodio kao paralelne latinske tekstove ipak su samo daleki srodnici latinskih predložaka za prijevode na crkvenoslavenski jezik. Po naravi stvari jasno je da je susret latinske i glagoljske liturgije ostvaren kod nas i naši su prevodioci svoj glagoljaški repertoar popunjavali prema domaćim latinskim izvorima.« Usp. J. T a n d a r i ć, *Hrvatskoglagoljski ritual, Hrvatskoglagoljska liturgijska ...*, cit., 260.

ковъ] *quadraginta milia virorum et septem milia equitum* VL *quadraginta milia virorum et octo milia equitum* B; 4,21: Eže oni videče] *Quibus illi conspectis* VL *Cum vidissent* B;

Analiziramo li, međutim, hrvatskoglagoljske tekstove s latinskim L tekstem i *Vulgatinim* kodeksima na mnogim se primjerima očituje tekstualna srodnost hrvatskoglagoljskih i *Vulgatinih* tekstova. Podudaranje je osobito jasno u vlastitim imenima i u onim potvrdama, koje se čitaju u našim i *Vulgatinim* tekstovima, ali ne i u L. Npr.:

1,2: vsêhъ udrъža vlasti] *omnium obtinuit munitiones* V *obtinuit munitiones* L; 1,6: ot junosti svoee] *a iuventute sua* V *a iuventute* L; 1,17: I vnide v' Ejurpъ v množê usilii · v kolesnicahъ i lem'fandi i koni v množastvê korabli obiliê] *Et intravit in Aegyptum in multitudine gravi, in curribus et elephantis et equitibus et copiosa navium multitudine* V *Et intravit in Aegyptum in turba gravi, in curribus et elephantis et in navium multitudine* L; 1,22: murtalnie zlate i oropъ i korune i naredbu zlatu êže b(ê)še v licê cr'kv(e)nêem' Vat;] *mortaria aurea et velum et coronas et ornamentum aureum quod in facie templi erat* V *mortariola et velum et coronas et ornatum aureum quod erat in faciem templi* L; 1,29: s družinoju veliejū] *cum turba magna* V *in turba magna* L; 1,33: ob'zidaše gradъ D(a)v(i)dovъ] *aedificaverunt civitatem David* V *aedificaverunt civitatem* L; 1,38: I bistъ izvanъ sêmene svoego] *et facta est externa semini suo* V *et facta est externa his qui nati sunt ex ea* L; 1,41: I pisa c(êsa)гъ Antiohъ vsemu c(êsa)rstviju svoemu · da bil' bi vasъ pl'kъ edino] *Et scripsit rex Antiochus omni regno suo ut esset omnis populus unus* V *Et scripsit rex omni regno suo ut essent universi populus unus* L; 1,44: da naslêdovali bi zakonъ êzikъ z(e)mlskihъ] *ut sequerentur legem gentium terrae* V *ut irent post legitima exterae terrae* L; 1,45: i otvrъgutъ olovakti i žr'tvi · i ugodie biti · v cr(ъ)kvi b(o)ži da otvr'gutъ čisti sobotu] *et prohiberent holocausta et sacrificia et plationes fieri in templo dei et prohiberent celebrari sabbatum* V *et prohibere holocausta et sacrificium et libationem de sanctificatione et contaminare sabbata* L; 1,51: postavi knezi nad' pl'komъ · iže siê tvoriti zapovêdali bi · I povelêše gradomъ Ijudovomъ svêtotvoriti] *praeposuit principes populo qui haec fieri cogere; et iusserunt civitatibus Iudae sacrificare* V *fecit consideratores super populum; et mandavit civitatibus Iuda immolare per civitatem et civitatem* L; 1,53: ispudiše plъkъ Iz(drai)(e)v' v skrovnihъ i v tainihъ mestêhъ bêžanъ] *effugaverunt populum Israhel in abditis et in absconditis fugitivorum locis* V *posuerunt Israhel in occultis in omni refugio eorum*

L; 1,63: izbraše veće umrêti · neže poskruniti se nečistimi · I ne hotêše prêlo-
 miti zakona b(o)žîê s(ve)tago · i ras'sêčeni biše] *elegerunt magis mori quam*
cibis coinquinari immundis, et noluerunt infringere legem dei sanctam, et truci-
dati sunt V *susceperunt mori ut non polluerentur escis et non profanarent*
testamentum sanctum et moriebantur L;

2,2: Gal'disъ (Gad'disъ N₂)] *Gaddis* V *Gaddi* L; 2,5: Abatonъ] *Abaron* V
Auran L; 2,8: crêkavъ ego êko človêkъ bez'častanъ] *templum eius sicut homo*
ignobilis V *Factus est populus eius ut vir gloriosus* L; 2,14: plakaše se] *plan-*
xerunt V *luctum habuerunt* L; 2,15: požrêti i vaŕgati tam'êni · i ot zakona b(o)-
 žîê otstupiti] *immolare et accendere et a lege dei discedere* V *ut sacrificarent*
 L; 2,21: m(i)(o)stivъ bude namъ b(og)ъ · nêstъ namъ koristno ostaviti zakonъ
 i pravdi b(o)žîe] *Propitius sit nobis deus, non est nobis utile relinquere legem*
et iustitias dei V *Propitius nobis derelinquere legem et iustificationes* L; 2,44:
 sabraše se voïn'stviê] *collegerunt exercitum* V *constituerunt virtutem* L; 2,55:
 I(su)съ ... vladika Iz(drai)lju] *Hiesus ... dux Israhel* V *Iesus ... iudex in Isra-*
hel L;

3, 42: voiska] *exercitus* V *virtutes* L; 3,55: pentakontare Vat.] *pentecontar-*
cos V *evocatos* L;

4,3: silu voev'stviê c(êsa)reva] *virtutem exercituum regis* V *virtutem regis*
 L; 4,13: vsi iže bêhu sъ Ijudoju] *hii qui fuerant cum Iuda* V *ex parte Iuda* L;
 4,20: vaŕgani sutъ stani] *succensa sunt castra* V *succenderunt castram* L;
 4,21: vkupъ Ijuda i voev'stvie ego] *simul et Iudam et exercitum* V *Iudae exer-*
citum L; 4,29: va Ijudêju] *in Iudaeam* V *in Idumeam* L; 4,29: v Betoroni (Be-
 teronê Vb₂ Vat₂ Mosc Betronê N₂)] *in Bethoron* V *in Bethsuris* L; 4,30: na-
 prasan'stvo silnago] *impetum potentis* V *impetum potentium* L; 4,42: volju
 imêjučee v zakonъ b(o)žî] *voluntatem habentes in lege dei* V *voluntarios legis*
 L;

5, 8: v' Ijudêju] *in Iudaeam* V *ad Idumeam* L; 5,17: bratiju tvoju] *fratres*
tuos V *fratres nostros* L; 5,23: v' Arabi (Arabatisê Vat₂ Arabatise Mosc)] *in*
Arbatis V *in Acrabattis* L; 5,25: protivu tekoše imъ Nabutêi] *occurrerunt eis*
Nabuthaei V *occurrerunt ascensoribus* L; 5,66: Samariju] *Samariam* V
Marisam L.

Navedeni primjeri tekstualnoga praćenja *Vulgate* u hrvatskoglagoljskim
 brevijarima upućuju na to da se bliži tekstualni srodnici mogu tražiti među
 rukopisnim i tiskanim *Vulgatinim* prijevodima. U kritičkom aparatu de Bruy-
 neova izdanja predstavljeno je jedanaest *Vulgatinih* rukopisa od 8.–12. st. i tri

tiskana *Vulgatina* kodeksa. Iako se hrvatskoglagoljski tekstovi, kako smo već prije pokazali, vrlo dobro podudaraju i s osnovnim *Vulgatinim* tekstom, primjere znatnijih odstupanja od toga osnovnoga teksta, vrijedi analizirati. Oni pokazuju kojoj je skupini *Vulgatinih* kodeksa bio blizak mogući latinski predložak naših prijevoda. Latinske potvrde za odstupanja u hrvatskoglagoljskim brevijarima pronašli smo u jednom od prvih venecijanskih izdanja *Vulgate editio Veneta Hailbrunn* (v) iz 1476, kao i u kasnijim tiskanim izdanjima *editio Sixtina* (s) iz 1590. i *editio Clementina* (c) iz 1592. godine. Npr:

1,10: korenъ grêha] *peccatrix* V *peccati* vs;

2,36: I ne otvećaše imъ · ni kamene pustiše k nimъ] *et non responderunt eis* V + *nec lapidem miserunt in eos* vs; **2,50:** o(т)сѣ add. v(a)šihъ] *patrum* V + *vestrorum* sc; **2,64:** mužki dēite v zakonê · êko egda stvorili budete · êže vamъ zap(o)v(ê)dena sutъ v zakonê · ot g(ospod)a b(og)a našego] *viriliter agite in lege* V + *cum feceritis quae vobis praecepta sunt in lege a domino deo vestro* v;

3,5: têhъ požga ognemъ VO Vb₂ ... ihъ podažga plamen'mi Vat₅ Mosc Lab₂] *succendit flammis* V + *eos* vs; **3,35:** otēti pa<me>тъ ihъ] *aufferendam memoriam* V + *eorum* vs; **3,47:** popelъ položiše na glavi] *cinere in capite* V *cinerem imposuerunt capiti* vs; **4,10:** vspomenetъ zavêтъ o(т)сѣ n(a)šihъ] *testamenti patrum nostrorum* V *prae. memor erit* vs;

4,18: plêнъ svobodni] *spolia* V + *securi* vs; **4,34:** snidoše se vkupъ VO spustiše š nimi b'rani Vat₅ Mosc] *commiserunt* V + *praelium* vs; **4,35:** voini množēiše · da paki prišli bi VO Vb₂ voine da umnože paki prišli bi Vat₅ Mosc] *milites ut multiplicatus rursus veniret* V *milites ut multiplicati rursus venirent* vs;

5,60: rana] *fuga* V *plaga* vs.

Unatoč navedenim jasnim paralelama, *Vulgatina* tiskana izdanja vsz zbog kasne datiranosti ne možemo promatrati kao neposredne predloške naših tekstova. Tek će njihova tekstualna tradicija pokazati mogućnost podudarnosti hrvatskoglagoljskih prijevoda i tiskanih edicija. Naime, predlošci prvih latinskih tiskanih *Biblija*, kao i velikoga broja rukopisnih biblijskih kodeksa 14. i 15. stoljeća, potječu od tzv. »pariške *Biblije*«, redigirane u korektorijsku osnovanom

na Sorbonninom sveučilištu u Parizu u 13. stoljeću.¹²⁷ Nakon uvođenja *Vulgate* u crkvenu upotrebu u 8. stoljeću, *Vulgatin* je tekst tijekom stoljeća višestrukom upotrebom i mnogobrojnim prepisivanjem postao prilično iskvaren i nepouzdan, te se već vrlo rano pojavila potreba njegovoga redigiranja. Najpoznatije su bile Alkuinova (oko g. 800.) i Teodulfova redakcija (787-818.), iz čijih su skriptorija potekli najpoznatiji sačuvani *Vulgatini* kodeksi (c. *Amiatinus*, *Theodulfianus*, *Turonensis*, *Toletanus*). U 13. pak stoljeću organizirani su i brojni korektori radi uređivanja *Vulgatinih* tekstova u mnogobrojnim kodeksima, ali je upravo redigirani »pariški tekst« (u osnovi pripadnik Alkuinove redakcije) i njegovi izdanci najviše utjecao na kasnije rukopise, kao i na prva tiskana izdanja.¹²⁸ Zbog toga i paralele koje nalazimo među našim tekstovima i *vsc* navode na pretpostavku, da su takva čitanja postojala u redigiranim rukopisnim predlošcima ovih tiskanih izdanja.¹²⁹ I upravo takvim korigiranim »pariškim« biblijskim tekstovima bili su tekstualno srodni i predlošci hrvatskoglagoljskih prijevoda. Takav je predložak vjerojatno sadržavao i rijetke, ali baš zbog toga i značajne primjere neslaganja svih hrvatskoglagoljskih tekstova i izdanja *vsc*. Potcrtani dijelovi hrvatskoglagoljskoga teksta nemaju paralelu u latinskoj: **1,2:** izbi c(êsa)ri krêpke i stratigi ih̃ interfecit reges terrae **V;** **1,11:** I va dni oni izidoše s(i)nove Iz(drai)(e)vi · i poustíše mnogie rekuče · idêm̃ i ustroim̃ zavêt̃ s narodi · iže okr'st̃ nas̃ sut̃ · i mudrê uveçaimo e da pri·do·žet̃ nam̃ · êko poneže otstupismo ot nih̃ · obrêtu ni mnoga zla *In diebus illis exierunt ex Israhel filii iniqui et suaserunt multis dicentes: Eamus et disponamus testamentum cum gentibus quae circa nos sunt, quia ex quo recessimus ab eis invenerunt nos multa mala.* **V**

Hrvatskoglagoljski tekst gotovo *ad verbum* slijedi latinski. Takvo doslovno prevođenje nije posljedicom prevoditeljeve neukosti i neznanja, već je to prije-

¹²⁷ Prva tiskana *Vulgatina* izdanja iz 15. st. prenose korigirani tekst »pariške Biblije« iz 13. stoljeća. Kasnija izdanja nastala između 1511-1590. godine oslanjaju se na redigirane »pariške« rukopise 13. stoljeća, ali i na korigirana biblijska izdanja G. Laridija (1530), R. Estienna (1532 i 1540) i bibličara iz Louvena (1583). Usp. H. Q u e n t i n, *Memoire sur l'etablissement du texte de la Vulgate, Collectanea Biblica Latina* VI, Rome – Paris, 1922, 518-519.

¹²⁸ Usp. R. L o e w e, *The Medieval History of the Latin Vulgate*, u: *The Cambridge History of the Bible*, cit., vol. II, 102-154.

¹²⁹ Zanimljivo je da ovakva čitanja, podudarna *vsc* izdanjima, sadrži predtridentski latinski brevijar *Breviarium de Camera* iz 1521. g., dok latinski brevijari, nastali nakon Tridentskoga sabora, nemaju takva tekstualna odstupanja i dodatke kao *vsc*, već se slažu sa *V*.

vodna karakteristika koju susrećemo kod većine staroslavenskih i hrvatskoglagoljskih biblijskih prijevoda. Za slavenske prevoditelje tekst *Biblije* je »svet«, tekst u kojega nije trebalo samovoljno intervenirati. Odatle znatna razina teksto-loške ovisnosti hrvatskoglagoljskih svetopisamskih tekstova o grčkim i latinskim predlošcima.¹³⁰

Doslovan prijevod nije uočljiv samo u primjerima prijevoda »od riječi do riječi«, npr: **1,12**: I dobro viděše se imъ sl(o)vo sie va očiju ihъ *Et bonus visus est sermo in oculis eorum*; **1, 52, 53**: i sabraše se mnozi ot plъka k nimъ · iže ostaviše zakonъ g(ospodъ)нъ · i stvorīše zalaē na z(e)mli · ispudiše plъкъ Iz-(drai)l(e)v' · v skrovnihъ i v tainihъ mestēhъ bēžanъ · *Et congregati sunt multi de populo ad eos, qui dereliquerant legem domini, et fecerunt mala super terram, et effugaverunt populum Israhel in abditis et in absconditis fugitivorum locis*; **2,49**: i približiše se d(ъ)ni Matatii umrēti · I reče s(i)nomъ svoimъ · nine ukrēpila se est' gr'dina · i nakazanie i vrēme pod'vraćenîē · i gnēvъ negodovaniē · *Et adpropinquaverunt dies Mathathiae moriendi, et dixit filiis suis: Nunc confortata est superbia et castigatio et tempus eversionis et ira indignationis*; **3,10**: I sбра Apolonii eziki · i ot Samarie silu mnogu i veliku · brati se protivu Iz(drai)lju · *Et congregavit Apollonius gentes et a Samaria virtutem multam et magnam ad bellandum contra Israhel*.

Prijevod »ad verbum« osobito dolazi do izražaja u preuzimanju latinskih sintaktičkih konstrukcija. Karakteristična latinska konstrukcija *akuzativ s infinitivom* nije u hrvatskoglagoljskom prijevodu razriješana zavisnim rečenicama niti prevedena dativom s infinitivom, staroslavenskom participskom konstrukcijom, koja često prevodi grč. i lat. *accusativus cum infinitivo* u staroslavenskim spomenicima,¹³¹ već je doslovno prevedena imenicom ili pridjevom u akuzativu i glagolom u infinitivu. U slijedećim primjerima ak. s inf. stoji kao subjekt uz glagole »zapovijedi« i »zabrane« ili kao objekt uz izraz *facile est*: **1,45**: otvrъ-

¹³⁰ U primjerima pak slobodnoga prijevoda, koje susrećemo u hrvatskoglagoljskom prijevodu *Evandjelja*, upotrijebljene su riječi iz srodnoga tekstualnoga konteksta. Usp. J. T a n d a r i ć, Neke osobitosti hrvatskoglagoljskog prijevoda *Evandjelja*, *Hrvatskoglagoljska ...*, cit., 308: »Priređivač je proširio evandeoski tekst dodavanjem skupine riječi iz srodnoga konteksta; njegov je prijevod postao bogatiji, a ipak nije unio u tekst ništa strano. Očito je naime da se ne bi usudio ovako u evandeoski tekst unijeti nešto samovoljno, jer je taj tekst za njega svet. On samo posuđuje evandeoske riječi, a ni u kom slučaju ne unosi svoje, jer bi to sigurno smatrao na ovome mjestu nedopuštenim.«

¹³¹ Usp. K. H a d e r k a, Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках, *Slavia* 33, Praha 1964, 519-527.

gutъ olokavti i žr'tvi · i ugodie biti v cr(ъ)kvi b(o)ži] *prohiberent holocausta et sacrificia et placationes fieri in templo dei*; **1,47-48**: povelê sazdati oltarъ i crêkavъ i idoli i požrêti mesa svin'skaê i skoteta ob'čenaê · i ostaviti s(i)ni svoje neobrêzani · i poskvrniti d(u)še ihъ vъ vsêhъ nečistotahъ i mr'zostehъ] *iussit aedificari aras et templa et idola et immolari carnes suillas et pecora communia. et relinquere filios suos incircumcisos, et coinquinari animas eorum in omnibus immundis et abominationibus*; **3,18**: lahko est zatvoriti se mnozêmhъ (mnozêhъ) v rucê malihъ] *facile est concludi multos in manus paucorum*. Latinska participska konstrukcija *ablativ apsolutni* prevedena je ili participom u nominativu ili analognim slavenskim dativom apsolutnim: **1,24**: otêmhъ vsa] *sublatis omnibus*; **4,19**: I oče gl(agol)juču [judê] *et adhuc loquente Juda*.

Gerund, latinska glagolska imenica aktivnoga značenja, u hrvatskoglagoljskom je tekstu prevedena infinitivom: **3,10**: ...sъbra ... silu mnogu i veliku brati se] ...*ad bellandum* (infinitiv prevodi gerundiv u akuzativu s prijedlogom). Infinitivom je preveden i gerund zamijenjen gerundivom: **3,35**: strъti i istr'gnuti silu Iz(drai)levu ... i otêti pa<me>hъ] *ad conterendam et extirpandam virtutem Israhel ... et auferendam memoriam*.

Pravilno su shvaćene i prevedene i zavisno složene rečenice. Tako je latinski *konjunktiv* u namjernim rečenicama, koje su u latinskome iznutra zavisne, u našim tekstovima preveden indikativom prezenta, npr: **3,20**: Si gredutъ k namъ v množьstvê ... da razgubetъ nasъ ... i da plênet ni] *Ipsi veniunt ad nos in multitudine ... ut disperdant nos ... et ut spoliënt nos*; **3,52**: podoše protivu namъ · da ni rasprudetъ] *convenerunt adversum nos ut nos disperdant*. U drugim primjerima takav je konjunktiv preveden kondicionalom sadašnjim¹³²: **3,39**: posla ... četirideseti tisučъ muži ... da prišli bi v z(e)mlju] *misit ... quadraginta milia virorum ... ut venirent in terram*; **3,44**: sabraše se vkupъ da bili bi gotovi na branъ · i da molili bi i prosili bi ...] *congregatus est conventus, ut essent parati in proelium et ut orarent et peterent...*; **4,41**: Tagda Ijuda izbra muže · iže brali se bi protivu têmhъ] *Tunc ordinavit Iudas viros ut pugnarent adversus eos*; **4,45**: I pride emu svêthъ dobarъ da razoril' bi i] *Et incidit illi consilium bonum ut destrueret illud*; **4,60**: I sazdaše vъ vrême ono v goru Sionъ · i po okrišlju miri visoki i tur'ni tvr'di postaviše · Da ne kogda prišli bi êzici i porazili bi]

¹³² Usp. o takvom kondicionalu u suvremenom hrvatskom jeziku: »Takav kondicional u namjernim rečenicama ne potječe od ishodišne rečenice nego je pri uvrštavanju preoblikovan iz indikativa prezenta.« Usp. R. K a t i č i ć, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Načrt za gramatiku, Djela JAZU 61*, Zagreb 1986, 257.

aedificaverunt in tempore illo montem Sion, et per circuitum muros altos et tures firmas, ne quando venirent gentes et conculcarent eam.

Kondicional koji prevodi latinski konjunktiv nalazimo i u prevedenim posljedičnim rečenicama, npr: **1,49:** tako da zabili bi vsa i izmênili bi vsa| obliscerentur legem et immutarent; **1,50:** a iže koliždo ne stvoril' bi · po sl(o)v(e)si c(êsa)ra Antioha umrě| bi | *Et quicumque non fecissent secundum verbum regis Antiochi morentur*; **3,32-33:** ostavi Ližiju č(lovê)ka častna ... da pitêl bi Antioha s(i)na ego| *reliquit Lysiam hominem nobilem ... ut nutriret Antiochum filium suum*;

Slično je i u zahtjevnim rečenicama, npr: **3,28:** povelê imъ da bili bi gotovi | *mandavit illis ut essent parati*; **3,34-35:** povelê emu ... i da poslal bi k nimъ voisku| *mandavit ei ... ut mitteret ad eos exercitum.*

Gledajući u cjelini, hrvatskoglagoljski je prijevod točan i kvalitetan. Latinske sintaktičke konstrukcije, akuzativ s infinitivom, ablativ apsolutni, gerund, zaviso-složene rečenice, prepoznate su i uspješno prevedene. Točno su prevedeni i brojni latinski pojmovi i izrazi, tako da hrvatskoglagoljski tekst vjerno odražava smisao latinskoga izvornika. Pri tome su do posebnoga izražaja došli arhaičnost i ritmičnost biblijskoga stila IMak. Odstupanja od latinskoga teksta su neznatna, kao i izostavljanja ili male pogreške u odnosu na latinski predložak. Neke od tih pogrešaka, koje su većinom nastale zbog nepažljivoga prepisivanja, evidentirane su u parakritičkom aparatu transliteriranoga teksta, a ovdje ćemo navesti jednu zanimljivu grešku: **4, 38:** v' dvorêhъ rožjič'ê izras'la êk(o) v sk(o)ku *Vat, Mosc N₂ v pustini VO Vb₂ | in atriis virgulta nata sicut in saltu.* Ova je rečenica nerazumljiva jer je prevoditelj u *Vat, Mosc N₂* zamijenio dvije latinske riječi istoga oblika, ali različitoga značenja: *saltus, us, m. = 1. gorska šuma, planina i saltus, us, m. = 2. skok.* U *VO Vb₂* pak stoji riječ *pustina* koja odgovara kontekstu, ali nije pravi prijevod za *saltus*.

STILSKE OSOBINE HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA IMAK

U stručnoj literaturi se kao bitna književna i stilska osobina IMak naglašava isprepletenost proznoga, povijesnog djela poetskim odlomcima.¹³³ Pjesnički su ulomci u umjetničku prozu umetnuti na mjestima gdje pripovijedanje dostiže

¹³³ Usp. G. O. Neuhaus, *op. cit.*

svoju najvišu točku: u opisu otpora i oproštajnog govora svećenika Matatije, u prikazu junačkoga Judinoga lika, u Judinim poticajnim riječima prije borbe, u opisu Šimunove vladavine i dr. Najhrabriji junaci i najuspješniji trenuci makabejske borbe opisani su u poetskim dijelovima.¹³⁴ Ti pjesnički ulomci pravi su primjeri hebrejske stilistike koja se konzervirala u sačuvanom grčkom tekstu 1Mak. Osnovni elementi hebrejskoga stila ovdje dolaze do punoga izražaja: postupno izražavanje, usporednost misli, paralelizam, stilski obojen poredak riječi, zaokruženost izričaja.

Sve te osobine biblijskoga, hebrejskoga stila možemo pratiti i u hrvatskoglagoljskim prijevodima. Posredno prevodeći iz latinskoga jezika hrvatski je prevoditelj uspio prepoznati bitne stilske karakteristike i pretočiti ih u izražaj svoga jezika. Najizrazitiji su upravo različiti paralelizimi, sinonimni, sintetički i antitetički.

U slijedećim recima nižu se rečenice koje se, po principu sintetičkoga paralelizma, međusobno misaono i izražajno upotpunjuju: **1,21-27**: *i vnide v svētiliče s gr'dostiju · i vze oltarъ zlati i svētlniki svêčъ i vse s'sudi ego · i trъpezu prêdloženiê i žrъtvi · i rizi i sasudi zlatie i pokrovъ i krune · i naredbu zlatu êže bêše prêd licemъ crêkve · i ot'ê vsa i vze srebro i zlato · i sasudi železnie · i vze skroniča skrъvena êže obrête · i otêmъ vsa otide v z(e)mlju svoju · i stvori bêdi č(lovê)komъ i gl(agol)aše gr'daê veliê · Gl(agol)juču že emu i bisi plačъ veli vъ Iz(drai)li · i vъ vsakomъ mestê ihъ · I načêše cviliti starci i knezi d(ê)vi i junoti iznemogoše i krasota ženъ izmênenâ bist · Vsaki ženati priêtъ tuženie · i iže sêdêhu na postêlê ženitvanê i plakahu · (Nizanjem sinonimnih rečenica koje opisuju Antiohovo nasilje i židovsku narodnu žalost postiže se gradacija stilskoga izraza.¹³⁵ Odlomak je strukturiran i po principu kontrasta u kojemu su suprotstavljeni Antiohovi osvajački postupci i reakcija izraelskoga naroda.).*

¹³⁴ Umetanje poetskih dijelova u prozno djelo na mjestima visoke pripovjedačke koncentracije potvrđeno je i u nekim drugim djelima npr. u *Knjizi o Tobiji*. Ali uvođenje pjesničkih elemenata radi pozitivne karakterizacije likova kao u 1Mak, jedinstvena je pojava među biblijskim spisima. Paralele nalazimo jedino u menipskim satirama i Senekinom djelu *Ἀποκολοκύντσεις*. Usp. G. O. Neuhaus, *op. cit.*, 118.

¹³⁵ Usp. S. Botića, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb 1995, 102: »Tugovanje i opća žalost najčešće se i u biblijskoj stilizaciji javlja kao opće mjesto, bez osobito individualnog značenja, samo kao *hiperbolični stilski kompleks*, postupak pojačanoga emotivnog naboja ... Hrvatska je epska narodna pjesma puna primjera opće žalosti. I ovdje je to najčešće samo opće mjesto (topos) koje se pojavljuje bez dovoljno motiviranosti, odnosno kad god je potrebno nešto znatnije emotivno iskazati.«

Sličan je paralelizam vidljiv i u Matatijinoj tužaljki i oprostajnom govoru: **2,7-12**: *viděti satrenie pl'ka moego · i satrenie grada svoego ... pečsna stvorena sutь · crěkanь ego êko člověk bez'častanь ... Ras'sěeni sutь starci ego na stagnahь · i junoti ego padoše v meči neprietelь · i ezikь ne obita s' c(ěsa)rstvomь ego · i ne udrьža rubežь ego ... I se s(ve)taê naša i plť naša · svetlostь naša zapustěla estь; 2,49*: *nine ukrěpila se est' grdina · i nakazanie i vrěme pod'vraćenie · i gněvь negodovaniê; 2,50-51*: *Nine ubo o s(i)ni · naslědnici buděte zakona · i daite d(u)še vaše za zavětь o(ť)cь · I pomeněte dēla êže stvoriše v roděhь svoihь · i primete sl(a)vu veliju · i ime věčnoe; 2,52-60*: *Avraamь nelē v napasti obrětenь bisi veranь · i v'měneno bisi emu v pravdu · Osipь v tuzē svoei sabljude povelēnie · i stvorenь bisi g(ospod)ь Ejurta · Pinē-ěšь o(ť)cь našь žalue žalostь b(o)žiju · priētь zavětь erēistva věčnago · I(su)sь egda isplъni sl(o)vo · stvorenь bisi vladika Iz(drai)lju · I Kalefь egda svedokovaše · v cr(ь)kvi priēt' dostoēnie · D(a)v(i)dь v svoemь m(i)l(o)srdii postignu prěstolь c(ěsa)rstviē v' vėki · Iliē egda žalova žalostь zakona · priētь estь v nebo · Ananiē Azariē Misailь vėrujuče · izbavleni biše ot plamene · Danielь v svoei krotosti · izbavlenь bisi ot ustь lavonь* (Unutrašnji paralelizam postignut je upotrebom sličnih rečenica. U prvom dijelu tih rečenica spominje se ime biblijskoga junaka, a u drugome se govori o njegovim djelima.); **2,61-63**: *I tako pomisliše po rodi i rodi · êko vsi iže nadějut' se va nь ne iznemagajutь · Ot sl(o)vesь muža grěšna ne boēli se buděte êko sl(a)va ego · gnusь i črьvь sutь · Danь sa iznosit se i jutrē ne obrěcet se · êko obranь <estь> v z(e)mli svoei ...* (Paralelizam rečenica koje počinju s êko.); **2,67-68**: *I privedete k vamь vse tvoritele zakona · i mastite mastь plьka vašego · i vzdajte vzdanie êzikomь i vanmite v zapovēdь zakona* · (Ovi retci sadrže pohvalu Šimunu i Judi kao narodnim vođama. Paralelizam se postiže upotrebom imperativa plurala u prvom dijelu rečenice.); **3,50-53**: *Čto stvorimь simь i kamo ihь povedemь · i s(ve)taê tvoē poprana sutь · i poskvrnena sutь i erēi tvoi stvoreni sutь v plačь i v smērenie · Vsi narodi podoše protivu namь · da ni rasprudetь · Ti vėsi êže misletь na nasь · kako vzmožemь postoēti pred licemь ihь · ače ne ti b(o)žje pomožeši namь* · (Sintetički paralelizam korišten je i u zazivu Judinih vojnika pred bitku.).

Usporednost izraza postiže se i upotrebom sinonimnog paralelizma. Sinonimni izrazi i rečenice proširuju i pojašnjuju osnovnu misao, kao u primjerima: **2,44**: *i sabraše se vojn'stviē · i poraziše grěšniki v gněvē svoemь · i muži nepr(a)v(e)dnie v negodovani svoemь · i mnosi pobēgoše k narodomь da ušli bi; 3,3-9*: *I sprostrē slavu plьku svoemu · i obl'če se v brьne êko ispolinь · i*

prepoêsa se oružiemъ brannimъ svoimъ v branehъ · i začičevaše mečemъ svoimъ stani · I podobanъ stvorenyъ bisi lъvu v dëlêhъ svoihъ · i êko êenasъ lavovъ rove v lovleni · i roгна bezakon'nie ispitaе e · iže smučahu plъkъ ego · têhъ poŕŕga ognemъ · i otgnani biše nepriêteli · ot straha ego dëlately neprav(e)dni smučeni biše · i ispravleno bisi sp(a)s(e)nie v rucê ego · I smučaše c(ê-sa)ri mnogie · i veselaše Êkova v dëlêhъ svoihъ · vъ v(ê)ki pametъ ego v' bl(agoslova)ni · I prohoêše gradi Ijudovi · i pogubi nečistivie iz nihъ · i otvratî gnêvъ ot Iz(drai)la · I vazvanъ bisi daŕže k naiposlêdnimъ Iz(drai)la · i sabra pogibajuêce · (Ovo je enkomij, pjesma u čast i slavu Jude Makabejca. Njegov je lik prikazan nizanjem većega broja sinonimnih paralelnih izraza. Struktura cijeloga Judinoga opisa ima i stilske karakteristike hiperbole. Judine osobine su prenaplašene i pojačane, tako da je predôčen kao najveći i najjači ŕidovski junak.); 3,45: i Er(u)s(o)l(i)tmъ ne obêtovaše se · na bêše êko pustina · ne bêše iže všal bi ot čedъ ego · i s(ve)toe popiraše se i s(i)nove tuŕdih' rodi bêhu v tvr'di · On'dê bêše obitanie êzik' · i otêto bisi povol'stvie ot Êkova · i ičeze on'dê truba i kitara (Metrička lamentacija o razrušenom i opustošenom Jeruzalemu umetnuta je u prozno pripovijedanje u trenutku kada Makabejci kreću u oruŕanu borbu. Upotrebom paratakse, paralelizma i ponavljanjem etimološki srodnih riječi (obêtovaše se, obitanie) postignuta je ritmizacija izraza. Paralelnim pak sinonimnim izričajima, koji naglašavaju da u opustjelom Jeruzalemu više nema pjesme i sviranja, završava tuŕaljka.); 4,30-33: i vidêvše voev'stvie krêpko i p(o)m(o)li se i reče · bl(agoslovle)tmъ esi sp(a)sitelju Iz(drai)levъ · iže strъlъ esi naprasan'stvo silnago · v rucê raba tvoego D(a)v(i)da · I prêdalъ esi stani tuŕdihъ v rucê Onata s(i)na Saulova · i oruŕienos'ca ego sklopi voev'stvie sie v rucê plъka tvoego Iz(drai)la · I postidet se <v'> voev'stvi svoemъ i kon'nici ihъ da tmъ strahъ · i rastaêno stvori smênie sili ihъ · i podvignut se stroeniemъ svoimъ · svrzi e mečemъ onêhъ iže <ljubetъ> tebe i pohvaletъ · tebe vsi znajuêe ime tvoe v pêsnehъ · (I Judina molitva Bogu pred bitku stilski je obiljeŕena sinonimnim paralelizmima koji pojašnjuju i pojačavaju afektivnost izraza.); 4,38: i vidêše svêčenje zapustêlo i oltarъ poskvrnenъ · i vrata izaŕgana · i v dvorêhъ tr'nie izniklo êkoŕe i v pustini · i ŕtviliča zapuêena i razvalena · (Rečenice stilski obiljeŕene paralelnim nizanjem sintagme imenica + particip opisuju prizor uništenoga i zapuštenog Hrama); 4,39-40: razdrêše rizi svoe i plakaše plačemъ veliemъ · i poloŕiše popelъ na glavi svoe · I padoše na lici z(e)mli · i vzariše na n(e)bo · (Ponavljanjem sinonimnih rečenica koje izraŕavaju ŕalost i tugovanje Judine vojske nad srušenim Hramom postiŕe se stilska obojenost teksta.).

Brojna su i stilska ponavljanja kojima se pojačava afektivnost izraza. Upotrebom ponavljanja na različitim razinama, fonostilematiskim, morfostilematiskim i sintaktostilematiskim, postiže se osobito efektan stilski izraz, istodobno ritmiziran i pojačan: **1,33**: *ob'zidaše gradъ D(a)v(i)dovъ stĕnamĭ velikĭmi i tvr'dĭmi i tur'ni tvr'dĭmi · I b(i)si imъ v' tvr'dъ*; **1,36-37**: *I biše v nenavistъ s(ve)tiliĕu · i vlastъ velĭju vъ Iz(drai)li vsagda · i proliše kr'vъ nepovein'nuju okrstъ s(ve)tiliĕa ...*; **1,39-40**: *D(ъ)ni prazdnika ego obraĕeni sutъ v plaĕъ · sobota ego vъ ponošenje i ĕastъ ego v niĕtože · Po sl(a)vĕ ego umnoženъ estъ vъ vzdĭhanie ego · i visota ego obraĕena bĕ v' plaĕъ* · (Ista reĕenica – potcrtana s dvije crte – naglašava poĕetak i kraj ovoga kraĕeg odlomka. Ponavljanjem pak sliĕnih izraza *D(ъ)ni prazdnika ego, sobota ego, ĕastъ ego* i dr. postiže se ritmizacija izraza.); **2,7**: *satrenie pl'ka moego · i satrenie grada svoego*; **2,8-11**: *crĕkanъ ego ĕko ĕlovĕkъ bez'ĕastanъ · s'sudi sl(a)vi ego plĕneni otvedeni sutъ · Ras'sĕĕni sutъ starci ego na stagnahъ · i junoti ego padoše v meĕi nepriĕtelъ · i ĕzikъ ne obita s' c(ĕsa)rstvomъ ego · i ne udrъža rubežъ ego · Vsako narenie ego ot'neseno estъ*; **2,12**: *I se s(ve)taĕ naša i pltъ naša · svĕtlostъ naša*; **2,30**: *s(i)ni ihъ · i ženi ihъ i skoti ihъ*; **2,38**: *ženi ihъ i s(i)ni ihъ · i skoti ihъ · daže do tisuĕe d(u)šъ ĕ(lovĕĕ)skiĕhъ*; **2,47-48**: *... v rukahъ ihъ · I odr'žaše zakonъ ot rukъ ĕzikъ · i ot rukъ c(ĕsa)rъ*; **3,20-21**: *ženi naše i ĕeda naša ... za d(u)še naše i zakone naše*; **3,40**: *svъ vseju siloju svoeju*; **3,40-41**: *i pidoše da šli bi svъ vseju siloju svoeju · i pridoše i prĕkloniše se v' Amaumъ v z(e)mli Polni · I slišaše tr'žnici stranъ ime ihъ · priĕše srebro i zlato mnogo velĕmi i otroki · i pridoše v strani da vzeli bi s(i)nove Iz(drai)(e)vi v rabi · i priloižiše se k nimъ voev'stviĕ z(e)mle tuerodnihъ · I vidĕ Ijuda i bratiĕ ego · ĕko umnožena biše zalaĕ · i voiska približaše se k stranam' ihъ · I pomisliše sl(o)v(e)sa c(ĕsa)reva ...* (Uĕestalom upotrebom 3. l. pl. aorista, koji svi, osim *slišaše*, zapoĕinju glasom *p*, postignuta je dinamiĕnost opisa vojnoga pohoda.); **5,33-34**: *i vzariše trubami · i vъzariše v m(o)(it)vĕ · I pomisliše stanove Timotĕovi · ĕko Mahabĕi estъ · I pobĕgoše ot lica ego · i poraziše e ranoju velieju · ispudiše ot nihъ va onъ danъ*. (I u ovom se primjeru dinamiĕnost izraza postiže brojnim aorisnim oblicima.)

Zanimljiva je i funkcionalnost eksplikativnih sinonima. Oni djeluju stilogeno, jer omogućuju variranje i pojaĕavaju ekspresiju, npr. **2,17**: *vladika i prĕsvĕtalъ i veli*; **3,44**: *molili bi i prosili bi milosr'diĕ i pomilovaniĕ*; **3,55**: *naĕelniki i satniki i knezi i desetniki*; **5,54**: *s veselietъ i radostiju*.

Navedimo i primjer poliptotona: **3,48**: *podob'stvie podob'stvi*, kao i egzemple mikrostrukture ponavljanja, tzv. *figura etymologica*: **2,54**: *žalue žalostъ*;

2,58: žalova žalostь; **2,67:** mastite mastь; **2,68:** vzdajte vzdanie; **3,2:** brahu branь; **4,24:** pêsнь роѣhu; **4,51:** opeše oproni.

Kontrastivnim stilskim sredstvima pripadale bi antiteze: **2,11:** *êže bēše svobodnaê · stvorena est' rabina*; **3,19:** *êko ne v množьstvê voev'stviê pobêda brani · na s n(e)b(e)se krêpostь estь*; antimetabola: **3, 18:** ... *zatvoriti se množêтъ v rucê malihь ... izbaviti malihь ot množêhь* i hijazmi: **1, 26:** *I načêše cviliti starci i knezi d(ê)vi i junoti iznemogoše*; **1, 28:** *I podviža se z(e)mla i živuêee na nêi · i vasь domь Êkovlь oblêče se v postiždenie*; **4, 8:** *ne boite se množastva ihь i naprasan'stviê ihь · ne ustrašaitе se.*

Slijedi i primjer za metaforu: **4, 15:** *poslêdni že padoše va ustêhь meča.*

Navedeni primjeri stilskih figura pokazuju da je stilogenost latinskoga teksta IMak na vrlo uspješan način našla svoj odraz i u hrvatskologoljskim prijevodima, tako da i hrvatskologoljski tekst ima sve odlike biblijskoga, povijesnoga stila IMak.

ZAKLJUČAK: Biblijska čitanja u hrvatskologoljskim brevijarima dijelom pripadaju ćirilometodskom prijevodu *Biblije*, a dijelom su to novi prijevodi sačinjeni prema mlađim, latinskim liturgijskim uzorima. Upravo mlađim hrvatskologoljskim biblijskim tekstovima pripadaju *Prva* i *Druga knjiga o Makabejcima*. Obje *Makabejske knjige* opisuje burno razdoblje iz mlađe povijesti židovskoga naroda (167.-135. godine prije Krista), koje je obilježila rigorozna politika seleukidskih vladara. Ova je tuđinska vlast provodila nasilno heleniziranje Izraela i izazvala otpor u židovskome narodu, poznat kao makabejski ustanak. *Prva knjiga o Makabejcima* nepoznatoga pisca sačuvana je na grčkom, a izvorno je bila napisana hebrejskim jezikom potkraj 2. stoljeća pr. Krista. Grčka rukopisna tradicija nastavila se u latinskim, sirijskim i armenskim prijevodima. Biblijska IMak ima znatnu historiografsku vrijednost jer sadrži autentične dokumente utkane u književno tkivo, ali posjeduje i izrazitu jednostavnost pripovijedanja, snažnoga poetskoga naboja.

Ukupno dvadeset i jedan hrvatskologoljski brevijar iz razdoblja od sredine 14. do polovice 16. stoljeća sadrži u mjesecu listopadu lekcije iz IMak. Duljina izvornoga biblijskoga teksta IMak nije potvrđena niti u jednom kodeksu, a najduže lekcije, pet od šesnaest glava, nalazi se u pet brevijara: *Vb₂*, *Vat₅*, *VO Mosc N₂*. Ostali brevijari sadrže manje dijelove biblijskoga čitanja IMak i filijacijski se vežu uz ove opsežne kodekse. Samo tri brevijara *Pad MR₁₆₁* i *Mavr* imaju čitanja iz 7. glave. Usporedbom svih hrvatskologoljskih brevijarskih tekstova IMak mogu se prepoznati dvije veće matice hrvatskologoljskoga

prijevoda. Razlike među maticama odnose se na leksičke varijante, različite dodatke i ispuštanja ili na primjere pogrešnoga čitanja, prepisivanja ili prevođenja. Prvoj matici pripadali bi tekstovi u *Vb₂* i *VO* i kraći tekstovi u *Pad Pm Drag MR₁₆₁ Mavr Vat₁₀ SP*. Ovi brevijari uglavnom pripadaju starijoj, sjevernoj, krčkoistarskoj skupini kodeksa, koja se ističe tradiranim starozavjetnim prijevodima i arhaičnim jezičnim osobinama. Drugu maticu čine lekcije u brevijarima mlađe, južne, zadarsko-krbavske skupine, čiji su biblijski tekstovi većinom prilagođeni ili prevedeni prema *Vulgati*. To su dulja čitanja u *Vat₅* i *Mosc*, te kraća u *Oxf N₁ Dab Lab₂* i *PtBr*. Tekstovi u *N₂ Vat₁₉ Brib Bar* i *Broz* pripadaju »međumatici«, koja se dijelom podudara s prvom maticom, a dijelom se izvodi iz druge. Tekst 1Mak zbog veće lakune u kodeksu nije sačuvan u najstarijem hrvatskoglagojskom brevijaru, *I. Vrbničkom*, ali može se pretpostaviti da je bio blizak tekstovima u srodnim brevijarima *Pad MR₁₆₁* i *Mavr*. Najstariji hrvatskoglagojski tekst 1Mak 1,1-19 i 7,1-17 u ovim brevijarima pokazuje tekstološka i jezična odstupanja od ostalih prijevoda i sadrži rijetke lekseme kao što su *čistitel'stvo* (sacerdotium), *igriče* (gymnasium), *knigočiê* (scriba), *taličъ* (obses) i *zakonnikъ* (sacerdos).

Tekstološka usporedba hrvatskoglagojskih čitanja i različitih latinskih predložaka 1Mak pokazuje srodnost hrvatskoglagojskih i *Vulgatinih* kodeksa. Predlošci hrvatskoglagojskih prijevoda bili su bliski korigiranim kodeksima »pariške Biblije« iz 13. stoljeća, koja je u osnovi pripadnik jedne od najpoznatijih i najraširenijih *Vulgatinih* redakcija, Alkuinove redakcije nastale oko 800. g.

Svi brevijarski tekstovi imaju osobine netradiranoga, novoga biblijskoga prijevoda s latinskoga jezika. Jezičnostilske karakteristike osnovnoga hrvatskoglagojskoga teksta 1Mak iz *VO*, predočenog u transliteriranom latiničnom kritičkom izdanju, pokazuju da je njegov prevoditelj (ili prevoditelji) bio dobar poznavatelj hrvatskoglagojske biblijske i jezične tradicije i latinskoga jezika. Arhaični oblici u fonologiji i morfologiji teksta upućuju da je prevoditelj bio sklon starijem, konzervativnijem jezičnom izrazu, dok je u sintaksi teksta bio vrlo ovisan o predlošku. Latinski izvornik je pažljivo i točno, ali i doslovno (*ad verbum*) preveo, tako da je preuzeo latinski red riječi, kao i latinske konstrukcije, ablativa apsolutnoga, akuzativa s infinitivom, gerunda i gerundiva. No, u izboru riječi prepoznaje se prevoditeljevo nastojanje prema novim leksičkim rješenjima. Veći broj neologizama i rijetkih riječi možda najbolje pokazuju jezično umijeće prevoditelja hrvatskoglagojske 1Mak. Hrvatskoglagojski prijevod odražava i sve osobine biblijskoga, hebrejskoga stila 1 Mak, kao što su

isprepletenost proznoga djela poetskim ulomcima, različiti stilski paralelizmi, poseban poredak riječi.

Starozavjetne *Knjige o Makabejcima* izostavljene su iz ćirilometodske *Biblije* (kako je zapisano i u *Žitju Metodijevu*), jer njihove tekstove prema židovskome kanonu nije imala ni većina grčkih biblijskih kodeksa. Hrvatskoglagoljski brevijari, bogoslužne knjige sačinjene prema latinskim liturgijskim obrascima Zapadne Crkve, sadrže i *Makabejske knjige* u svojim čitanjima. Zbog toga su hrvatskoglagoljski tekstovi *Prve* i *Druge knjige o Makabejcima* po književnopovijesnim, tekstološkim i jezičnostilskim osobinama, vrijedan i nezaobilazan korupus ne samo za proučavanje i rekonstrukciju hrvatskoglagoljske, već i staroslavenske *Biblije*.

Napomena uz tekstove

Sve tekstove pripremila sam prema fotografijama izvornika, koje su pohranjene u Knjižnici Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, ili pak prema postojećim fototipskim izdanjima glagoljskih kodeksa. U latiničkoj transliteraciji glagoljskih tekstova upotrijebljena su pravila koja provodi Staroslavenski institut u svojim izdanjima. Tako je za slovo ПP uzeto *ǰ*, za Ѡ *ju*, za znak Ѡ *č*, za Б *ê*, za znak poluglasa Ъ i apostrof '. Kraćene su riječi razriješene u okruglim zagradama (), teško čitljiva, oštećena slova ili riječi dolaze u uglatim zagradama [], a ispuštena slova ili riječi u šiljastim zagradama < >. U transliteriranim tekstovima ostavljena je izvorna interpunkcija glagoljskih tekstova. Velika slova ostavljena su kao u glagoljskim tekstovima, a velikim slovom pisana su i vlastita imena, koja u glagoljskim tekstovima nisu posebno označena. Transliterirani tekstovi podijeljeni su po biblijskim glavama i redcima, kao u izdanju *Vulgate* u De Bruyne – Sodar, *Les anciennes traductions latines des Machabées*. Početak folija glagoljskih tekstova naveden je na lijevoj strani teksta, a u tekstu je označen dvostrukom crtom. Uz osnovni brevijarski tekst dolazi parakritički i kritički aparat. Parakritički aparat sadrži prepisivačke pogreške koje su u transliteriranom tekstu ispravljene. Riječ na koju se odnosi ispravak iz parakritičkoga aparata označena je zvjezdicom i rednim brojem. Kritički aparat uz brevijarski tekst iz *VO* i *Pad* donosi fonološke, morfološke, sintaktičke ili leksičke varijante iz drugih hrvatskoglagoljskih brevijara. Riječ na koju se odnosi pojedina varijanta iz kritičkoga aparata označena je rednim brojem. Nadopune za ona čitanja koja nedostaju u transliteriranom tekstu iz *VO* uzeta su iz *N₂* ili *Vat₆*.

Hrvatskologoljski tekst *Prve knjige o Makabejcima*

Brevijar Vida Omišljanina, 1396., f. 407d-421c.

407d/16 **1** ¹I stvoreno estъ poneže porazi Aleksan'darъ Pili<pa> Macêda · iže pгъvêe c(êsa)rstvova v stranê gr'čkoi · Izъšadъ ot z(e)mle Cêtima · porazi Dariê c(êsa)ra persid'skago i mid'skago · ²I postavi brani mnogie · i vsêhъ

408a udгъža vlasti · izbi c(êsa)ri krêpke i stratigi ihъ · ³i proide ot kon'ca do konca z(e)mle · i v'ze rubeži mnogie narod' · i velmi uml'če z(e)mļa v zracê

1 ¹ **estъ**] b(i)si Oxf e Dab bistъ PtBr | **poneže**] poklê Mavr Broz | **porazi**] om. Brib | **Aleksan'darъ**] Aleks'n'drъ Vb₂ Aleksndr' Pad Alêksandarъ Broz | **Pili<pa>**] Filipovъ Oxf Brib Lab₂ PtBr Bar Broz Filipoviъ Vat₅ Mosc Pilipovъ N₁ Filipa Dab SP *Philippi* | **Macêda**] kn(e)z' Macêdononъ Oxf knezъ Macedonanъ Vat₅ Mosc Maceda MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Dab SP Bar Broz knezъ Macedonaniъ N₁ Lab₂ k'ralъ macedon'ski *add.* porazi o(tъ)ca s'voego Brib Macedonaniъ PtBr | **iže**] ki Mavr Broz | **pгъvêe**] prvie Oxf Vat₅ Lab₂ prvêe Pm Drag MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ Vat₁₀ Dab N₂ SP PtBr prêê Mavr pr'vo N₁ prvoe Broz | **c(êsa)rstvova**] c(êsa)rstvov(a)še Mavr N₁ N₂ | **stranê**] str(a)ni Oxf z(e)mli Pad MR₁₆₁ PtBr | **gr'čkoi**] gr'č's'cêi Pad grčkoe Mosc gr'čcêi Dab | **Izъšadъ**] iz'šadъ Vb₂ iz'šd' Pad Mavr izašadъ N₂ išadъ Dab | **Cêtima**] Cetimъ Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ Cedima Vb₂ Mavr Cetima Pad MR₁₆₁ Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ SP PtBr Citima Bar Broz | **c(êsa)ra**] om. Brib | **persid'skago**] persidskogo MR₁₆₁ per'skago N₁ persidskoga PtBr Bar Broz | **i mid'skago**] om. Drag midskoga Bar Broz | **vsêhъ**] *praem.* v Vat₁₀

² **I postavi**] Postaviše Pad N₁ *add.* že MR₁₆₁ Mavr Brib postavi Lab₂ PtBr | **udгъža**] ud'ržaniê Oxf održa Vb₂ Pm Drag Brib udrža Vat₅ Pad MR₁₆₁ Mavr Vat₁₀ Dab N₂ SP Lab₂ PtBr Bar Broz održaše N₁ | **vlasti**] om. Oxf vlastnъ Vb₂ utvrjениê Vat₅ Mosc utvrždeniê Vat₁₉ Lab₂ PtBr utvr'en'ê N₁ utvr'deniê N₂ | **izbi**] *praem.* i N₂ Brib iz'bavi Dab | **krêpke**] krêpkie Vb₂ Drag z(e)m(a)lskie Oxf Pad Vat₅ Pm MR₁₆₁ Mavr N₁ Vat₁₉ Vat₁₀ Dab N₂ SP Lab₂ PtBr Bar z(e)mle Mosc *terrae* | **stratigi**] sьratigi Dab | **ihъ**] nihъ Mosc

³ **proide**] proidoše Pad Mavr preide Lab₂ *add.* že Brib | **ot kon'ca**] om. Pad MR₁₆₁ Mavr od' kon'ca Dab | **do**] *praem.* daže Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ PtBr | **konca**] k(o)n(tъ)съ Mavr PtBr | **v'ze**] vzeše Drag vse Vat₁₉ | **rubeži mnogie**] mnogie rubeži Pad Mavr ruberi mnogi N₂ | **narod'**] nъrodъ SP MR narodi Vat₁₀ | **velmi**] om. Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr | **uml'če**] um'lča Oxf Vat₅ Pm MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ SP Lab₂ PtBr Bar Broz umlknu Mavr | **z(e)mļa**] *praem.* vsa Vat₁₉

ego · ⁴I sabra silu voev'stviê krêpkihъ velmi · i vzneseno i vzdviženo bisi sr(ъd)ce ego · i ob'drža strani narodъ i silnie i stvoreni biše emu v danъ · ⁵I potomъ otpadъ na loži svoemъ pozna êko umrêti imatъ · ⁶i prizva otroki svoje čьstnie · iže bêhu š nimъ kr'mleni ot junosti svoee · i razdêli imъ svoje c(êsa)rstvie · egda oče živъ bêše · ⁷i c(êsa)rstvova ubo Aleksandarъ · bī̃ (=12)

⁴ **sabra**] sьbra Vb₂ Pm Drag Vat₁₉ N₂ *add.* ubo Aleks(a)ndr' Pad MR₁₆₁ Mavr *add.* ubo Alek'san'darъ c(êsa)rъ Brib | **voev'stviê**] voistvie Oxf voinstviê Vat₅ Drag Mosc SP Bar Broz i vojn'stvie N₁ Lab₂ *praem.* i Pad MR₁₆₁ Mavr i voevstvo Vat₁₉ N₂ voenstviê Brib voevstvie PtBr | **krêpkihъ**] k'rêpko Oxf Vat₅ N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr krêpkihъ Vb₂ krêpka Pad MR₁₆₁ Mavr k'rep'ku Mosc k'repkihъ Brib SP | **velmi**] vêlmi PtBr | **vzneseno**] *add.* b(i)si Oxf Vat₅ N₂ Lab₂ *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr *add.* bistъ Vat₁₉ PtBr iz'neseno Brib | **vzdviženo**] vьzdviženo Vb₂ | **bisi**] bê Oxf Bar Broz *om.* Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr *add.* c(êsa)r'stvo ego Brib | **ob'drža**] održa Oxf Pad MR₁₆₁ Mavr N₁ Vat₁₉ Brib N₂ Lab₂ Broz PtBr obdrža Pm Drag SP udrža Vat₅ Mosc | **narodъ**] êzikъ Vat₁₀ | **silnie i**] tirani Pm Pad MR₁₆₁ tir'ni(!) Mavr sil'ni Vat₁₉ N₂ | **i stvoreni**] stvoreni Vat₁₉ N₂ stvorena Dab | **biše**] bêše Drag | **danъ**] dohodakъ Oxf Pm Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ SP Lab₂ PtBr Bar Broz d(an)i Mavr

⁵ **I potomъ**] Po sihže Pad MR₁₆₁ Mavr | **otpadъ**] otpade Pad Drag MR₁₆₁ Mavr | **na**] n' MR₁₆₁ Mavr nъ SP ot Vat₁₀ | **loži**] lože Oxf Vb₂ Vat₅ Pad Drag MR₁₆₁ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ SP Lab₂ PtBr Bar Broz ložestvo Mavr | **svoemъ**] s'voe Oxf Vb₂ Vat₅ Pad Drag MR₁₆₁ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ SP Lab₂ PtBr Bar Broz *om.* Mavr | **pozna**] razumê Pad i razumi MR₁₆₁ i r(a)zumê Mavr | **êko**] k(ako) Mavr *om.* Drag | **umrêti**] um'riti Oxf MR₁₆₁ Dab SP Lab₂ umreti Mosc | **imatъ**] imil' bi Oxf Lab₂ PtBr imêl bi Vat₅ Mosc imel bi N₁

⁶ **čьstnie**] čast'nie Oxf Vat₅ MR₁₆₁ Mosc Vat₁₉ Vat₁₀ Dab PtBr Bar Broz čas'nie Lab₂ | **iže**] ki Mavr Broz | **bêhu**] bihu Pm Vat₅ MR₁₆₁ N₁ Dab Lab₂ | **kr'mleni**] v'skrmleni Oxf ukrmleni Vat₅ Vat₁₉ Dab N₂ SP Lab₂ Bar Broz uk'rep'leni Mosc skrmleni Vat₁₀ otkrmleni PtBr | **ot**] oъ PtBr | **ot junosti svoee**] *om.* Oxf | **razd'êli**] razdêli MR₁₆₁ PtBr r'zdêli Mavr razdili Lab₂ | **svoe c(êsa)rstvie**] c(êsa)rstvo svoje Oxf Vb₂ Pad Pm Drag MR₁₆₁ Mavr N₁ Brib Vat₁₀ Dab Bar Broz imênie svoje Vat₅ Mosc c(êsa)r(st)vie svoje N₂ Lab₂ vse c(êsa)rstvo svoje Vat₁₉ cesarstvo svoje PtBr | **egda**] kada Broz | **oče**] že Oxf | **živъ**] *praem.* onъ Oxf živuči Pad MR₁₆₁ Mavr | **bêše**] *om.* Pad MR₁₆₁ biše N₁ Dab PtBr Bar Broz

⁷ **c(êsa)rstvova**] cesarostvova PtBr | **ubo**] *om.* Oxf Vat₅ Pad Mosc Mavr N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz | **Aleksandarъ**] Aleksn'd'rъ Vb₂ Pad Aleks'ndarъ MR₁₆₁ Alêk'sandr' Mavr Alêksandarъ Bar Broz | **lêti**] lêti Oxf Pm Vat₅ N₂ Lab₂ Bar Broz l(ê)t' Vat₁₉ l(ê)te Vat₁₀ leti PtBr | **umrê**] um'ri Oxf Lab₂

lête i umrê · ⁸i udrъžaše otroci ego c(êsa)rstvo · vsaki ih' v mêtê svoemъ · ⁹I
vzložiše sebê koruni po semrti ego · i s(i)nove ihъ po nihъ po mnoga lêta · i
umnožiše se zalaê v z(e)mli · ¹⁰Izide iz nihъ korenъ grêha Анѣтiоhъ iolo||

408b ||starъ*¹ s(i)nъ Antioha c(êsa)ra iže bêše rimski taličъ · i c(êsa)rstvova v
lêto satnoe i sedmoe c(êsa)rstva grčkago · ¹¹I va dni oni izidoše s(i)nove

⁸ **udrъžaše**] ob'drъžaše Oxf Pm Vat₅ Mosc Vat₁₀ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz udrъžaše Vb₂ N₁
dr'zati že počeše Pad Mavr držati počeše MR₁₆₁ odrъžaše Vat₁₉ Brib Dab | **otroci ego**] om.
Vat₁₀ | **ego**] om. Drag Mavr PtBr | **c(êsa)rstvo**] c(êsa)rstvie ego Pm om. Drag add. ego Mavr
Vat₁₀ cesarstvo ego PtBr | **vsaki**] ed(i)n' kždo Pad MR₁₆₁ Mavr | **ih'**] om. Lab₂ | **mêtê**] mêtî
Oxf Bar Broz mesti MR₁₆₁ PtBr mêtê Mavr N₁ Vat₁₉ Lab₂ mêtê Brib c(êsa)rstvé
Vat₁₀ | **svoemъ**] svoimъ Drag

⁹ **vzložiše**] vložiše Vb₂ | **sebê**] s(e)bi Oxf MR₁₆₁ Lab₂ PtBr | **koruni**] kor(u)ne Oxf Vat₅
Mosc Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ PtBr Bar venci Pm vên'ce Pad MR₁₆₁ Mavr krune Lab₂ Broz
krunu Dab | **semrti**] s'mrti Vat₅ Vat₁₉ Vat₁₀ | **po**] na Pm Pad MR₁₆₁ Mavr | **nihъ**] nemъ N₁
Vat₁₀ | **mnoga lêta**] l(ê)ta mnoga Pm Pad MR₁₆₁ Mavr mnoga leta Vat₁₉ | **umnožiše se**] umnožena biše
Pad MR₁₆₁ Mavr | **zalaê**] zlaê Oxf Pm Vat₅ Mosc Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab
Lab₂ PtBr Bar Broz zlaê Vb₂ Pad Mavr | **v**] na Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Dab Bar Broz
nъ Drag Brib N₂

¹⁰ **Izide**] add. že Pad MR₁₆₁ Mavr Brib *praem.* I Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz | **iz**] iž MR₁₆₁
| **korenъ**] korenje Vb₂ | **grêha**] grêšni Vat₅ Mosc Dab PtBr griš'ni Lab₂ g'reha Brib | **Анѣ-**
тiоhъ] add. naročiti Oxf Vat₅ Mosc Dab N₂ Lab₂ Antioh' Vb₂ Pad MR₁₆₁ Bar Broz Antiohъ
naročiti N₁ Vat₁₉ PtBr Antioha Vat₁₀ | **s(i)nъ**] *praem.* vzročnoga MR₁₆₁ Mavr | **c(êsa)ra**] om.
Drag | **iže**] ki Mavr Broz | **bêše**] add. bilъ Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ N₂ PtBr bil' b(ê)še Pm
Pad MR₁₆₁ Mavr Brib Bar Broz biše bilъ Dab Lab₂ | **rimski taličъ**] v Rimê talič' Pm Pad
Mavr rimski talъsъ Vb₂ | **c(êsa)rstvova**] c(êsa)rstvova Oxf Vb₂ Vat₅ Pm Mosc N₁ Vat₁₉
Brib Vat₁₀ Dab N₂ Lab₂ Bar Broz poče c(êsa)rstvovati Pad MR₁₆₁ Mavr | **lêto**] leto MR₁₆₁
N₁ PtBr lête Broz | **satnoe**] sât'noe Vb₂ add. i tridesetnoe Vat₅ šestnoe st'noe i tridesetnoe Pad
Mavr šest satnoe i trideseti MR₁₆₁ add. i tridesetnoe Mosc add. i .ĵ. noe Oxf Lab₂ Vat₁₉
satnoe i .ĵ. noe N₂ PtBr *praem.* .č. to Brib satnoe i .ĵ. noe Dab *centesimo tricesimo* | **sed-**
moe] .ž. moe Oxf N₁ PtBr .ž. Pm sedmo Pad Mavr Vat₁₉ Lab₂ *septimo* | **c(êsa)rstva**] c(ê-
sa)rstviê Vat₁₀ | **grčkago**] svoego Vb₂ grč'skago Vat₅ Pm Lab₂ grčkoga MR₁₆₁ Dab
grč's'kogo Mosc

¹¹ **I**] om. MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr | **I va dni oni**] om. Vat₁₀ | **va**] vъ Vb₂ v Pad
Pm Drag Mavr Dab N₂ | **oni**] one Vat₅ Mosc že ti Pad MR₁₆₁ Mavr | **izidoše**] izide Pad izidu
MR₁₆₁ Mavr | **s(i)nove Iz(drai)(e)vi**] iz Iz(drai)la s(i)nove k'rivi Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉

Iz(drai)l(e)vi · i poustiše mnogie rekuće · iděmь i ustroiimь zavěť s narodi · iže okr'sť nasь sutь · i mudrě uvečaimo e da pri·dožetь*² namь · êko poneže otstupismo ot nihь · obrětu ni mnoga zla · ¹²I dobro viděše se imь sl(o)vo sie va očiju ihь · ¹³i uvečavše se nêki ot ljudi i otidoše k c(êsa)ru · i da imь vlastь da tvoretь nepravdu narodomь · ¹⁴i sazdaše idol'ski domь v' Er(u)s(o)l(i)mê po zakonu poganь · ¹⁵i stvoriše srami i otstupiše ot zavěta

N₂ Lab₂ PtBr ot Iz(drai)lь s(i)nove krivi Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Brib ot Iz(drai)la s(i)n(o)ve krivi Dab *add.* krivi Dab Bar Broz *ex Israhel filii iniqui* | **mnogie**] mn(o)gimь Oxf Vat₅ Mosc Lab₂ | **iděmь**] idim' MR₁₆₁ PtBr idemь Brib *add.* i stvorimь Vat₁₀ idimo Bar Broz | **zavěť**] zavet' MR₁₆₁ Brib Lab₂ PtBr | **iže**] ki Mavr Broz | **okr'sť**] oh(r)stь Vat₅ Pm Drag Mavr N₁ Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz | **i mudrě uvečaimo da pri·dožetь namь**] *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr *deest* Vg | **mudrě**] mudro Brib | **uvečaimo**] uvečaim' Oxf Vat₅ Pm Mosc Lab₂ uvěčaimь Drag uvěčaim' Vat₁₉ Dab N₂ uvěčemo PtBr | **e**] *om.* N₁ | **namь**] *praem.* k Pm Mosc N₁ Vat₁₉ Dab | **poneže**] poklê Mavr | **otstupismo**] otstupihom' Pm Pad MR₁₆₁ Mavr N₁ Brib Dab N₂ Bar Broz otstupimo Drag mi otstupihomь Vat₁₉ | **ot nihь**] onihь Vat₁₉ | **obrětu**] *add.* s'krbi Oxf obretu MR₁₆₁ Brib Lab₂ | **ni**] n(a)sь Mavr | **zla**] zlaê Dab

¹² **I dobro viděše se imь sl(o)vo sie va očiju ihь**] *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr I dobro viděno imь b(i)si sl(o)vo sie v' očiju ihь Dab | **dobro**] dobrê Drag Brib Vat₁₀ | **viděše se**] v(i)děno b(i)si Oxf vidino b(i)si Vat₅ videno b(i)si Mosc N₁ Lab₂ vidiše se Brib vidino bistь PtBr | **imь**] *om.* Oxf Vat₅ Mosc PtBr | **sie**] *om.* Oxf Vat₅ Pm Mosc Brib Vat₁₀ PtBr Bar | **va**] vь Vb₂ Pm Vat₅ Drag N₁ Vat₁₉ Brib N₂

¹³ **uvečavše**] uvěčav'se Drag uvečav že MR₁₆₁ Mavr | **nêki**] niki Oxf Vat₅ Brib Lab₂ Bar družu Pad MR₁₆₁ Mavr Dab PtBr Bar nêci N₂ Vat₁₉ | **ljudi**] ljuda Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Dab | **i otidoše**] idu Pad MR₁₆₁ Mavr Brib otidoše N₂ Vat₁₉ | **imь**] nimь Mavr | **vlastь**] oblastь Drag | **tvoretь**] s'tv(o)ril bi Oxf stvorili bi Vat₅ Mosc Dab Lab₂ PtBr tvorili biše Pad MR₁₆₁ Mavr tvorili bi N₁ Vat₁₉ N₂ | **nepravdu**] nepravdi Pm Pad MR₁₆₁ Mavr Dab *praem.* vlas'tь Brib | **narodomь**] narod' Pm ezikomь Vat₅ N₁ PtBr њrodomь Pad êz(i)komь Oxf Mosc Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂

¹⁴ **sazdaše**] sьzdaše Vb₂ Drag N₁ Vat₁₉ Dab *add.* že Pad s'zdaše že Mavr sazidaše PtBr | **idol'ski domь**] igriče Pad MR₁₆₁ Mavr domь idol'ski Drag | **Er(u)s(o)l(i)mê**] Erusolimi Lab₂ Er(u)s(oli)me Brib PtBr | **poganь**] pagan'skomь Dab

¹⁵ **stvoriše**] *add.* s(e)bi Oxf Lab₂ PtBr sebê Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Vat₁₀ Dab N₂ Bar Broz *praem.* ne *add.* sebê Pad MR₁₆₁ Mavr | **srami**] studoděniê Pm obrězaniê Pad Mavr obrezaniê MR₁₆₁ | **otstupiše**] otpustiše e Vat₁₀ | **zavěta**] zaveta Lab₂ PtBr | **s(ve)tago**] *add.* svoego Vat₁₀ | **premože**] prilipiše se Oxf Vat₅ Mosc Dab N₂ Lab₂ PtBr pristroieni že biše Pad

s(ve)tago · i premogoše v narodêhъ i utuždeni biše tvoriti zaloe · ¹⁶I ugototo-

408c vano bisi c(êsa)rstvo v zracê Antioha i p||oče c(êsa)rstvovati v z(e)mli ejupt'skoi · da c(êsa)rstvuet' nadъ dvê c(êsa)rstvê · ¹⁷I vnide v' Ejuptъ v mnozê usilii · v kolesnicahъ i lem'fandi i koni v množastvê korabli obiliê · ¹⁸I

MR₁₆₁ Mavr prilêpiše N₁ prilêpiše se Vat₁₉ *add.* e Vat₁₀ | v narodêhъ] nar(o)domъ Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ Dab N₂ PtBr poganom' Pad Mavr *om.* MR₁₆₁ k narodomъ N₁ Lab₂ | utuždeni] utrujeni Vat₅ Mosc prêdani Pad pred(a)ni Mavr *om.* MR₁₆₁ utuj(e)ni Lab₂ utrueni N₁ Brib umnoženo b(ê)še Vat₁₀ um'ni Dab utueni Bar Broz | biše] *om.* Oxf Drag MR₁₆₁ | zaloe] z'loe Oxf Pad Pm Mavr N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ PtBr Bar Broz z'loe Vb₂ zlaê Vat₅ Mosc Vat₁₀

¹⁶ I ugotovano bisi c(êsa)rstvo v zracê Antioha] *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr I ugodno b(i)si c(êsa)rstvo v rucê An'tioha Dab | bisi] b(i)stъ Drag PtBr Bar Broz bê N₂ | c(êsa)rstvo] c(êsa)rstve Bar | zracê] rucê Dab | Antioha] *add.* c(êsa)ra Vb₂ | poče] *add.* že An'tioh' Pad MR₁₆₁ Mavr | v] *om.* PtBr | ejupt'skoi] ejupt'scêi Pad Mavr Vat₁₉ N₂ ejupt'socêi Drag ejuptascêi MR₁₆₁ ejupataiskoi Brib Lab₂ ejipt'skoi Dab | c(êsa)rstvuet'] c(êsa)rstvoval bi Pad Mavr | nad'] n' Pad nъdъ Drag na MR₁₆₁ Mavr N₁ Vat₁₉ Vat₁₀ | dvê] dvi Oxf MR₁₆₁ Brib Vat₁₀ Lab₂ Bar Broz dvêma Pad Mavr Dab ·b· PtBr | c(êsa)rstvê] c(êsa)rstvi Oxf MR₁₆₁ Vat₁₉ Brib Vat₁₀ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz c(êsa)rstvoma Pad Mavr Dab

¹⁷ vnide] vnidêtъ Dab | v'] *om.* Dab | Ejuptъ] Ej(u)ptъ Dab | mnozê] množstvê Pad MR₁₆₁ Mavr mnoze Dab PtBr | usilii] krêposti Pm velicê Pad MR₁₆₁ vel(i)ci Mavr usili Vat₁₀ Broz | v] na Pad MR₁₆₁ Mavr *om.* Bar Broz | kolesnicahъ] kolêsnicahъ Oxf Drag Brib Dab Bar Broz | lem'fandi] elefant' Oxf elefanatъ Vat₅ lêm'fan'ti Drag Vat₁₉ N₂ lêfan'dъ Mosc iže elêfantъ Lab₂ elefanti N₁ PtBr lem'fani Brib lem'fan'ti Vat₁₀ Bar Broz elem'fan'di Dab *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr | koni v množastvê korabli obiliê] na konêh' toli va obilnêem' ljudi množstvo Pad na konihъ toli v' obilnêemъ ljudi množstvo MR₁₆₁ Mavr | v] i Vat₅ Mosc Lab₂ *praem.* i N₂ | množastvê] množstvi Oxf množstvê Vb₂ množstvo Mosc m'nožas't've Brib množstvê Vat₁₀ množstvi Lab₂ PtBr | korabli] korabal' Bar Broz

¹⁸ postavi] *add.* že Pad MR₁₆₁ Mavr post(a)više Vat₁₀ | Ptolomêju] Pat(o)(o)mêju Oxf Pm Brib Dab Ptolomêju Drag Ptolomeju MR₁₆₁ Vat₁₀ Lab₂ | ejupt'skomu] ejuptsku Pad ejuptaiskomu Drag MR₁₆₁ Lab₂ ejipt'skomu Dab ejuipatsku PtBr eêp(a)tskomu Bar Broz | i premožehъ bisi Ptolomêi i ot lica ego pobêže · i ubiše i raniše mnogie] postidiš(e) se i padoše raneni m'nozi Patol(o)mêi ot lica pobêže Oxf (pobiže) Pm (Ptolomêi, lica *add.* ego) Vat₅ Mosc (i postidê, se *deest*) N₁ (postidi se, Ptlomei, lica *add.* ego, pobiže) Lab₂ (posti(i)di se, Ptolomêi) PtBr i pobêdi ga · i padoše raneni mnozi · a Patolomêi ot lica ego pobêže Dab *et veritus est Ptolomaeus a facie eius et fugit et ceciderunt vulnerati multi* |

postavi brani protivu Ptolomêju c(êsa)ru ejupt'skomu · i premoženy bisi Ptolomêi i ot lica ego pobêže · i ubiše i raniše mnogie · ¹⁹i priêty gradъ i obstoêniê v z(e)mli ejupt'skoi · i v'ze rubeži z(e)mle ejupt'skie · ²⁰I vraty se Antiohъ poneže porazi Ejuptъ · v lêto satnoe i tretoe lêto · napade na

premoženy bisi Ptolomêi] uboê že se Ptolomêi c(êsa)ръ Pad MR₁₆₁ Mavr | **premoženy**] prêmoženy Vb₂ Pm Drag pobêždeny N₂ Vat₁₉ | **bisi**] bisty Vat₁₉ Bar Broz *om.* Dab | **Ptolomêi**] Ptolomъ Drag Patolomêju Brib Ptolomêju Vat₁₀ | **pobêže**] pobiže Pm MR₁₆₁ Brib bêža Pad Mavr | **i ubiše i raniše mnogie**] padu že mnozi obêž'vleni Pad MR₁₆₁ Mavr *om.* Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr | **i ubiše**] ubiv' že Brib *om.* Vat₁₀ | **mnogie**] *add.* a Patolomêi ot l(i)ca ego pobeže Brib

¹⁹ **i priêty gradъ i obstoêniê**] I vze Antioh' gradi mnogie Pad MR₁₆₁ Mavr | **priêty**] priê Drag | **gradъ**] gradi Vb₂ Vat₅ Pm Mosc Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz gradi ee N₁ | **obstoêniê**] t'vrđi t'vrđie Oxf PtBr tvrđie Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ tv'rdie Dab ob'stoênie Drag Brib | **ejupt'skoi**] ejuptascêi Oxf N₁ ejup'tskoi Vb₂ ejupt'scê Vat₅ ejupt'scêi Pad eju(p)tais'koi Drag Brib ejupat'scêi Mosc Mavr Vat₁₉ N₂ ejupataiscei Lab₂ ejipt'skoi Dab ejuipataiscei PtBr | **v'ze**] *om.* Pad MR₁₆₁ Mavr | **rubeži**] *praem.* plêni mnogie i Pad MR₁₆₁ Mavr rubeže Brib rubêži PtBr | **z(e)mle**] v z(e)mli Drag Vat₁₀ | **ejupt'skie**] ejup'tskie Vb₂ ejuptaiskoi Drag ejuptaiskie MR₁₆₁ ejupataiskie Brib Lab₂ ejuptskoi Vat₁₀ ejipt'skie Dab ejuiptaiskie PtBr

²⁰ **poneže**] poklê Broz | **Ejuptъ**] Ejip(t)ъ N₁ Dab Ejuipt PtBr | **lêto**] *om.* Oxf Pm Vat₅ Drag Mosc Brib Dab N₂ Lab₂ PtB Bar Broz | **satnoe i tretoe**] satnoe i ·k̄· noe i v' šestoe Oxf tretoe s̄atnoe Vb₂ v satno i ·k̄· noe i v šesto Vat₅ tretoe satnoe i tretoe lêto četvr'to deset'noe i tretoe Pm v tretoe s̄at'noe Drag sat'no i ·k̄· noe i v' šestoe Mosc v satno i čet'r'desetno i šesto l(ê)to N₁ v' peto sat'noe i tretoe lêto čet'vrto deset'noe i tretoe l(ê)to Brib v tretoe satnoe i v tretoe l(ê)to četrtoe i desetoe i tretoe leto Vat₁₀ satnoe i ·k̄· noe i ·ê· toe Vat₁₉ Dab PtBr satnoe i v' ·k̄· noe l(ê)to i ·ê· to N₂ v' satno i ·k̄· no i v' šesto Lab₂ sat'noe i ·k̄· tnoe i tretoe Bar Broz *in centesimo et quadragesimo et tertio anno* | **napade**] izide Oxf Vat₅ v'zide Mosc N₁ Dab Lab₂ PtBr Bar Broz vnide Vat₁₉ napadê Brib | **na Iz(drai)le**] kъ Iz(drai)lju Oxf Vat₅ Vat₁₉ N₂ na Iz(drai)la Vb₂ nъ Iz(drai)le Drag Brib ka Iz(drai)lju Mosc PtBr kъ Iz(drai)lu N₁ na z(e)mli Vat₁₀ k' Iz(drai)lju Dab ka Iz(drai)lu Lab₂ | **napade**] *om.* Pm napadu Lab₂ | **na**] v' Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr nъ Brib | **Er(u)s(o)l(i)mъ**] Er(u)s(oli)m(ê)hъ Oxf PtBr Er(u)s(oli)mê Vat₅ Er(u)s(oli)mlane Dab Eruso(li)mlahъ Lab₂ | **v]** *om.* N₂ Lab₂ | **mnogie**] mnogoi Vb₂ Oxf Pm Vat₅ Drag Vat₁₀ Dab PtBr Bar Broz množê N₁ nagloi Vat₁₉ N₂ | **tegoti]** tegotê Oxf Vat₅ Drag N₁ Vat₁₉ N₂ PtBr Bar Broz tegobi Vb₂ tegote Lab₂ tegoi tegoti Dab

Iz(drai)le i napade na Er(u)s(o)l(i)mb v mnogie tegoti · ²¹i vnide v svētiliče s gr'dostiju · i vze oltar̃ zlati i svētlniki svêč̃ i vse s'sudi ego · ²²i tr̃pezu prêdloženiē i žrtvi · i rizi i sasudi zlatie i pokroṽ i krune · i naredbu

408d zl||atu êže bêše prêd licem̃ crêkve · i ot'ê vsa ²³i vze srebro i zlato · i sasudi železnie · i vze skroviča skrṽvena êže obrête · ²⁴i otêm̃ vsa otide v z(e)mlju svoju · i stvori bēdi č(lovê)kom̃ i gl(agol)aše gr'daê veliê ·

²¹ v svētiliče] om. N₁ | s] om. N₂ | vze] v'zet̃ Oxf ṽze Vb₂ | oltar̃] ol'tr̃ N₂ | zlati] zlat̃ Lab₂ | svētlniki] s(vê)tl̃nike Pm Bar Broz svēt̃lniki(!) Vb₂ s(vê)t(i)lnik̃ Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ praem. I vze Vat₁₉ s'vetil'niki Brib svetilnik̃ PtBr | svêč̃] s(vê)ta Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr svič' Pm Brib Vat₁₀ Dab N₂ Bar Broz | vse] vze Vat₁₀ | s'sudi] sas(u)di Oxf Vb₂ Vat₅ Mosc Brib Lab₂ PtBr Bar Broz s̃sudi Drag Vat₁₉ Vat₁₀ | ego] zl(a)te Vat₁₀

²² tr̃pezu] tr̃p̃zu Vat₅ Drag PtBr Bar Broz tr̃pezu N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ Brib om. Vat₁₀ zaponu Dab | prêdloženiē] prikazaniē Pm prêdložennê Vb₂ prêd'loženiē N₁ Vat₁₉ Brib Lab₂ Bar Broz prêd̃loženiē Dab PtBr om. Vat₁₀ | žrtvi] žr'tve Pm Vb₂ Brib žrtvê Bar Broz om. Vat₁₀ | žrtvi i rizi i sasudi zlatie i pokroṽ i krune] služnice i fiêli i murtalie zl(a)ti že i oroñ i korune Oxf Pm (fiêle, murtalnie, zlate) Vat₅ (fiêlê, murtalnie, zlate) Mosc (fiêle, zlatne krunê, že deest) N₁ (fiêle, zl(a)tne, krune) Vat₁₉ (zlat'ne i korune deest) N₂ (fiêle, zlat'ne, že deest, k'rune) Lab₂ (fiêle zlatne krune) PtBr s'lužnice i filiêli i mur'talie zlat'ne i oroñ i krune Dab *libatoria et phialas et mortariola et velum templi et coronas* | rizi] rizu Brib om. Vat₁₀ | sasudi] s̃sudi Drag Brib om. Vat₁₀ | zlatie] z'late Brib om. Vat₁₀ | krune] korune Drag Vat₁₀ Bar korunê Brib | naredbu] ñred'bu Drag | zlato] zlato Lab₂ | êže] ka Broz | bêše] biše N₁ PtBr | prêd licem̃] v lici Oxf Dab N₂ Lab₂ PtBr v' lice Mosc v licê Vat₅ N₁ Vat₁₉ prêd licem̃ Vat₁₀ Bar Broz | crêkve] crk'v(e)nêem' Oxf Vat₅ Vat₁₉ N₂ crk'vi Drag crek'veneem̃ Mosc Dab cesarscêem̃ N₁ crik'vêneem̃ Lab₂ crikveniēem̃ PtBr crk've Bar Broz | i ot'ê vsa] om. Oxf Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr i uê vsa Vat₁₀

²³ zlato] add. vse PtBr | sasudi] praem. v'se Oxf Vat₅ N₁ Lab₂ s̃sudi Vb₂ Pm Drag Dab praem. i vse s̃sudi Vat₁₉ N₂ | železnie] žel̃znie Vb₂ Pm Drag žel̃t(e)lni · I s'mrvi v'sa Oxf Vat₅ Mosc žel̃telnie · I s'mrvi v'sa Vat₁₉ N₂ ž̃el̃tel'ni · I s'mrvi v'sa Lab₂ žel̃telni · I smrvi vsa PtBr žel̃t(e)lni · I st'rb̃ vsa N₁ žel̃t(e)lni S'trb̃že v'sa Dab žel̃t(e)lnie Bar Broz *concupiscibilia* | skrṽvena] skrṽvena Oxf Drag Vat₁₉ Vat₁₀ N₂ PtBr Bar Broz iskrvena Vat₅ Lab₂ s'k'rvenaê Mosc skrṽvenaê Dab | êže] ka Broz | obrête] obrete Brib Vat₁₀ Lab₂

²⁴ otêm̃] otam̃ Vat₅ Mosc ṽzam̃ Drag uêm̃ Vat₁₀ otêm̃ PtBr | otide] vnide Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ vzrati(!) se Vat₁₉ ot̃ide PtBr | bēdi] bēdu Pm bedi Brib Vat₁₀ Lab₂ | gl(agol)aše] gl(agol)al̃ b(i)si Oxf Vat₅ Mosc Dab Lab₂ gl(agol)a N₁ g(la)g(ola)l̃ bist̃ PtBr gov(o)r(a)še Broz | veliê] om. Brib

²⁵Gl(agol)juču že emu i bisi plačъ veli vъ Iz(drai)li · i vъ vsakomъ mestê ihъ ·

²⁶I načeše cviliti starci i knezi d(ê)vi i junoti iznemogoše i krasota ženъ izmê-
nena bistъ · ²⁷Vsaki ženati priêtu tuženie · i iže sêdêhu na postêlê ženitvanê

409a i plakahu · || ²⁸I podviža se z(e)m̄la i živučeē na nêi · i vasъ domъ
Ėkovъ oblêče se v postiždenie*³ · ²⁹Po dnehъ lêtu dvoju posla c(êsa)гъ kneza
vzemljuča dani v gradi ijudêiskie · i pride v' Er(u)s(oli)mъ s družinoju

²⁵ Gl(agol)juču že emu] *om.* Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ Lab₂ PtBr | **bisi**] bistъ
N₁ Brib PtBr Bar Broz | **veli**] veliki Vat₁₉ velikъ Dab | **vъ**] v Oxf Vat₁₀ va Vat₁₉ Brib Lab₂
PtBr | **vъ Iz(drai)li**] *praem.* v' Er(usoli)mê i Dab | **vъ**] va Brib PtBr v Bar | **vsakomъ**] vsъ-
komъ Vb₂ Brib N₂ vs(ê)mъ Vat₁₀ | **mestê**] mêsti Oxf Vb₂ Vat₅ Mosc Vat₁₀ mêtê Pm Drag
N₁ Brib Dab PtBr Bar Broz

²⁶ I načeše] nъčeše Drag | **cviliti**] cêliti Drag cъviliti PtBr | **starci i knezi**] kn(e)zi i s'tar'ci
Oxf Vat₅ Mosc Vat₁₉ Dab N₂ Lab₂ PtBr *om.* Brib | **d(ê)vi i junoti**] i junoti i d(ê)vi Oxf Vat₅
Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ PtBr junote i d(ê)vi Lab₂ | **iznemogoše**] iznemagati Vb₂ iz'ne-
mogu Brib | **izmênena**] iz'menena Oxf Brib Vat₁₀ N₂ Lab₂ iz'mêna Drag | **bistъ**] e(stъ) Oxf
b(i)si Pm Vat₁₉ Vat₁₀ Lab₂ bistъ N₂

²⁷ vsaki] vsъki Vb₂ Brib Vъsaki Vat₁₉ | **priêtu**] primetъ Vat₅ Mosc priê Dab | **tuženie**] stuže-
nie Bar Broz | **iže**] eže Oxf Dab PtBr ki Broz | **sêdêhu**] sêdihu Oxf PtBr sidihu Dab Lab₂
sidêhu Brib Bar Broz | **postêlê**] postili Oxf Dab postêli Pm Vat₅ Mosc Vat₁₉ PtBr Bar Broz
postelê Drag posteli N₁ Brib N₂ Lab₂ | **ženitvanê**] ženitv'ne Vb₂ ženitvenoi Pm N₂ Bar Broz
ženit'venê Drag N₁ ženitvênêi Vat₁₉ m(u)žskoi Oxf Vat₅ Brib Dab mužas'koi Mosc Lab₂
PtBr | **plakahu**] *add.* se Mosc Brib

²⁸ podviža se] podviža Vb₂ podviza Drag podviže N₂ | **ij**] na Bar Broz | **živučeē**] obita-
juč(i)hъ Oxf Vat₅ Mosc Lab₂ PtBr živučei Vb₂ *praem.* na Pm *add.* vse N₁ obitajučei Vat₁₉
Brib N₂ obitajuče Dab | **na**] v' Oxf Vat₅ N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ Lab₂ PtBr | **nêi**] nei Drag
Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr | **vasъ**] vъsъ Vb₂ N₁ | **Ėkovъ**] Iêk(o)vъ Oxf Iêkovaъ Vat₁₉ Dab Lab₂
Bar Broz Ėkov' N₁ Ėkovaъ PtBr Iz(drai)lev' Drag | **oblêče**] obleče Brib N₂ Lab₂ ob'liče Dab
| **postiždenie**] postijenie Oxf Vat₅ postienie Drag Mosc N₁ Brib Dab Bar Broz

²⁹ Po dnehъ lêtu dvoju] I po dviju lêtu dni Oxf Brib Dab PtBr po d(ъ)nêh' l(ê)tu d'viju Pm
po d'vêju lêtu d(ъ)ni Vat₅ Mosc N₁ po d'vêju Drag N₂ I po dnêhъ l(ê)tu dvêju Vat₁₉ I po
dviju letu Lab₂ I po dnehъ l(ê)tu dviju Bar Broz | **c(êsa)гъ**] *om.* N₁ | **vzemljuča**] vzemlju-
čago Pm em'ljuča Dab | **dani**] danihъ Brib | **gradi**] gradê N₂ Brib Bar Broz grade Lab₂ |
ijudêiskie] ijudêiske Drag ijudeiskie N₁ Lab₂ judêis'kie Brib PtBr judêiskoe Dab | **Er(u)-
s(oli)mъ**] Er(u)s(oli)mъ | **velieju**] velikoju Mosc *add.* i pogubi plk' mnogъ Vat₁₉

velieju · ³⁰i gl(agol)a imь sl(o)vesa mirotvorna s lastiju i vêrovaše emu · I napadъ na gradъ vnaġlê · i porazi i ranoju · i mnogi pl'kь pogubi ot Iz(drai)lь · ³¹i vzetъ rubeži grad'skie · i vže i ognem' · I saz[i]da domi svoe · i stêni ego okr'stъ · ³²I plênenie ženi povedoše i roenie ihь · i skotomъ nače vladati · ³³ob'zidaše gradъ D(a)v(i)dovъ stênami velikimi i tvr'dimi i tur'ni tvr'dimi · I b(i)si imь v' tvr'dь ³⁴i postaviše on'dê narodъ grêšni muži krivie · i odolêše

³⁰ **gl(agol)a** gl(agol)jučъ Vat₁₉ gov(o)ri Broz | **imь** imi PtBr | **mirotvorna** mirotv(o)rena Mosc Lab₂ mirot'vor'naê Brib | **s** om. Oxf Vb₂ Pm Vat₅ Drag Mosc N₁ Vat₁₉ Brib Dab N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz | **lastiju** lъstiju Drag om. Vat₁₉ | **vêrovaše** verovaše N₁ Brib Dab Lab₂ PtBr | **napadъ** napade Oxf Pm Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz napadê Brib | **na** nъ N₂ | **gradъ** gr(a)dê Oxf Mosc PtBr grade Vat₅ Lab₂ | **vnaġlê** vnaġli Brib Lab₂ | **porazi i** porazi e Vat₅ | **mnogi pl'kь pogubi** pogubi plkь mnogъ Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr porazi pl(ь)kь m'nogъ Brib | **mnogi** om. Oxf mnogъ Vat₅ | **pogubi** porazi Vb₂ | **Iz(drai)lь** Iz(drai)la Oxf Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ Brib N₂ Lab₂ PtBr

³¹ **vzetъ** v'ze Oxf Drag N₁ Vat₁₉ N₂ PtBr Bar Broz | **rubeži** rubeže Lab₂ rubêži PtBr | **vže** vžeže Oxf N₂ Lab₂ PtBr Bar v'žьže Vb₂ važže Vat₅ Mosc N₁ važ'ga Drag vьžže Vat₁₉ vžga Broz | **i** om. Oxf Broz | **saz[i]da** razdri Oxf sьzida Vb₂ razori Vat₅ N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz s'z'da Drag *destruxit* | **domi** domъ Drag | **svoe** ihь Oxf ego Vat₅ Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz svoi Drag *eius* | **stêni** steni N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ | **okr'stъ** oh(rъst)ь Oxf Vat₅ Drag Mosc N₁ Vat₁₉ N₂ Lab₂ PtBr Bar Broz

³² **plênenie** plênnie PtBr | **povedoše** povêdoše Drag | **roenie ihь** rozenie Oxf PtBr rojenie Vat₅ Mosc om. Vat₁₉ N₂ | **nače** načeše Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr Bar Broz nъče Drag počeše Vat₁₉ poče N₂

³³ **ob'zidaše** sazdaše Oxf Mosc N₁ Lab₂ PtBr s'zdaše Vat₅ I sьzidaše N₂ I sazidaše Vat₁₉ ozidaše Bar Broz | **D(a)v(i)dovъ** D(a)vitъ Broz | **stênami velikimi i tvr'dimi** m(i)romъ velikimъ i tvrdimъ Oxf Vat₅ Mosc Lab₂ PtBr (veliem') N₁ miromъ veliemъ Vat₁₉ veliemъ miromъ N₂ | **tur'ni tvr'dimi** turni krêpkimi Bar Broz | **b(i)si** bistъ Bar Broz | **v'** om. Pm Drag Mosc Lab₂ PtBr Bar Broz

³⁴ **narodъ** nъrodъ Drag | **grêšni** grêš'nih' Oxf PtBr Bar Broz grêšni Vb₂ griš'ni Lab₂ | **krivie** add. i vzmogoše Oxf Vat₅ Mosc N₁ PtBr add. vzmogoše N₂ | **odolêše imь oružiem i pičami** I položiše oružie i p(ê)še Oxf Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ I položiše oružie i piš'ce N₂ et *posuerunt aram et escas* | **imь** v nemъ Bar Broz

409b и||мь · ³⁵оружиѣми и пиѣами · и забраше рубежи er(u)s(oli)m'skie и положише он'дѣ · и бише ва ulovlenie velie · ³⁶I бише в ненависть s(ve)tiliču · и vlastь veliju вь Iz(drai)li vsagda · ³⁷i prolіше kr'вь nepovein'nuju okrstь s(ve)tiliča · и oskvr'niše s(ve)tiliče · ³⁸i pobēgu žiteli prēdь izvan'nimi · I bistь izvanь sēmene svoego · и čeda ego ostaviše и · ³⁹i s(ve)tiliče ego zapučeno bē êko pustina · D(ь)ni prazdnika ego obračeni sutь в плачь · sobota ego вь ponošenie и častь ego в ničtože · ⁴⁰Pro sl(a)vē ego umnoženь estь вь vzdihanie

³⁵ **пиѣами**] пиѣежу Bar Broz | **забраше**] забраше Vb₂ | **рубѣжи**] ruberi N₂ rubēži PtBr | **er(u)s(oli)m'skie**] er(u)s(oli)m'skie Drag Lab₂ | **положише**] *add.* e N₂ | **ва**] в Drag | **ва ulovlenie velie**] v' sētь veliju Oxf Vat₅ (vēliju) Mosc (setь) N₂ Lab₂ PtBr v svētь veliju N₁

³⁶ **бише**] bisi Oxf Vat₅ N₂ Lab₂ bistь N₁ PtBr бѣше Drag | **в ненависть**] v' nen'vis'tь Drag sie k sasad(a)mь Oxf sie k zasčēdamь Vat₅ Mosc N₂ PtBr sie k zasadamь N₁ Lab₂ | **s(ve)tiliču**] sv(e)tiliča Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **vlastь**] vľstь Vb₂ nevola Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ vola PtBr *diabolum* | **veliju**] v(e)l(i)ka Oxf N₁ Lab₂ PtBr veliē Vat₅ Mosc N₂ | **вь**] ва Mosc Lab₂ PtBr Bar Broz | **vsagda**] *om.* Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr vsьgda Vb₂

³⁷ **nepovein'nuju**] nevin'nu Oxf PtBr nepovіnъnuju Vb₂ nepovinnuju Vat₅ Mosc Bar Broz nepovin'nu Drag N₁ N₂ Lab₂ | **okrstь**] oh(rьst)ь Oxf Vat₅ Drag N₁ Lab₂ PtBr Bar Broz okolu N₂

³⁸ **pobēgu**] pobigoše Oxf Lab₂ PtBr pobēgoše Vat₅ N₁ N₂ pobegoše Mosc | **žiteli**] obiteli *add.* Er(u)s(oli)ma ihь r(a)di Oxf Vat₅ Mosc obiteli *add.* Erusolimle ihь radi Lab₂ *add.* Er(u)s(oli)ma N₁ obitateli *add.* Er(u)s(oli)ma ihь radi N₂ obiteli *add.* ihь Er(u)s(o)l(i)ma radi PtBr *habitatores Hierusalem propter eos* | **prēdь izvan'nimi**] I stv(o)reno e(stь) obitanie iz'van'niь Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr *et facta est habitatio exterorum* | **izvan'nimi**] izvъnъnimi Vb₂ | **bistь**] bihu Oxf Lab₂ PtBr бѣhu Vat₅ Mosc N₁ N₂ | **izvanь**] iz'van'naē Oxf Vat₅ Mosc N₁ PtBr izvъnъ Vb₂ izvan'na N₂ izvane Lab₂ | **sēmene**] sēm(e)nevi Oxf Vat₅ N₁ N₂ simenevi Mosc Lab₂ PtBr | **svoego**] s'voemu Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **ostaviše i]** ostav'šimb N₁

³⁹ **bē**] b(i)si Lab₂ | **êko**] k(a)ko Broz | **prazdnika**] prazdnika Vb₂ | **ego**] *om.* Drag | **obračeni**] obrani Vat₅ | **sutь**] b(ē)še Oxf N₂ biše N₁ PtBr бѣhu Lab₂ | **sobota**] soboti Oxf Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ PtBr | **častь**] čstь Vb₂ Drag N₂ časti Vat₅ Mosc PtBr čsti Lab₂

⁴⁰ **Pro**] Po Oxf Vb₂ Vat₅ Drag N₂ PtBr Bar Broz *secundum* | **sl(a)vē**] sl(a)vi Oxf Bar Broz | **umnoženь**] umnožena sramota ego Oxf Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ PtBr umnoženo Vb₂ N₁ Bar Broz *multiplicata ignominia eius* | **estь**] b(i)si Lab₂ bistь PtBr | **вь**] *om.* Vb₂ Drag N₁ Bar

ego · i visota ego obračena bê v' plačь · ⁴¹I pisa c(êsa)гъ Antiohь vsemu c(êsa)rstviju svoemu · da bil' bi vasь pl'кь edino · ⁴²i ostaviše k'žde zakonь svoi · pristupiše v'si êz(i)ci po sl(o)v(e)si Antioha c(êsa)ra · ⁴³mnozi izь

409c Iz(drai)la⁴⁴ i pris||tupiše k nemu i požrêše idolomь · i oskvr'niše sobotu · ⁴⁴I posla c(êsa)гъ Антіохь knigi posalь rukami ka Iz(drai)lemь · i vь vse gradi Ijudovi · da naslêdovali bi zakonь êzikь z(e)mlskihь · ⁴⁵i otvrgutь olovakti i žr'tvi · i ugodîe biti⁴⁵ · v cr(ь)kvi b(o)ži da otvr'gutь čisti sobotu · i d(ь)ni prazdnikь ⁴⁶i poskvrniti s(ve)taê i s(ve)tuju cr(ь)k(ь)v' Iz(drai)(e)vu · ⁴⁷i povelê sazdati oltarь i crêkavь idoli i požrêti mesa svin'skaê i skoteta

Broz | vь vzdihanie ego] om. Oxf Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ PtBr | b(ê) b(i)si Oxf Vat₅ Mosc N₁ bistь PtBr om. Lab₂

⁴¹ c(êsa)гъ Antiohь] An'tiohь c(êsa)гъ Vat₅ Mosc | vsemu] v's(a)komu Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr | c(êsa)rstviju] c(êsa)rstvu Lab₂ PtBr kralev'stvu N₁ | vasь] vьsь Vb₂ Drag vs(a)ki Oxf Vat₅ N₂ Lab₂ vsak PtBr | pl'кь] add. ego Bar Broz

⁴² k'žde] ed(i)нь každo Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr k'ždo Vb₂ Drag každo Bar Broz

⁴³ pristupiše] pristaše Oxf Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Bar Broz | k] кь Drag | nemu] нимь N₂ | oskvr'niše] ostaviše Oxf

⁴⁴ Антіохь] Antiohь Broz | posalь] pisalь(!) Drag om. Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Bar Broz *nuntiarum* | rukami] i pos'ь Vat₅ i posalь Mosc napisani N₁ add. svoimi nъpisav' N₂ add. pisani i posla Lab₂ add. pisavь Bar Broz | ka] кь Drag | ka Iz(drai)lemь] v' Er(u)s(oli)mê Vat₅ Mosc v' Er(u)s(oli)mь N₁ N₂ Lab₂ *Hierusalem* | Ijudovi] Ijudevi Broz | naslêdovali] naslêdoval Broz | zakonь] z(a)k(o)ni Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ | z(e)mlskihь] z(e)mlьskihь Vat₅ zeml(ь)nihь Bar Broz

⁴⁵ otvrgutь] ostavili bi Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ otvrgutь Bar Broz | olovakti] olovakte Vat₅ Mosc Lab₂ | v] om. Mosc N₂ | cr(ь)kvi] cr(ь)kvê Drag | b(o)ži] b(o)žii Lab₂ | otvr'gutь] ostavetь N₂ | čisti] om. Mosc

⁴⁶ poskvrniti] poskvrniti Vb₂ poskvrniše N₁ | s(ve)tuju] s(ve)toju Vb₂

⁴⁷ povelê] povelî Mosc | sazdati] sьzdati Vb₂ sazidati Vat₅ Mosc Lab₂ sьzidati N₂ | oltarь] oltare N₁ Lab₂ ol'trь N₂ | i crêkavь] i cr(ь)k(ь)vь Vb₂ is cr(ь)kve Vat₅ Mosc i cr(ь)kve N₁ Lab₂ cr'kve add. idol'ske N₂ | idoli] idole Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ idolê N₂ | svin'skaê] svin'ska N₂ | ob'čenaê] obečanaê Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂

ob'čenaê · ⁴⁸i ostaviti s(i)ni svoje neobrêzani · i poskvrniti d(u)še ihъ vь vsêhъ
nečistotahъ i mr'zostehъ · ⁴⁹tako da zabili bi vsa i izmênili bi vsa opravdaniê

409d b(o)žîê · ⁵⁰a iže koliždo ne stvoril' bi · po sl(o)v(e)si c(êsa)ra Antio||ha
umrĭl bi · ⁵¹Na i vsa sl(o)v(e)sa siê pisa vsakomu kralev'stvu svoemu · i
postavi knezi nad' pl'komъ · iže siê tvoriti zapovêdali bi · I povelêše
gradomъ Ijudovomъ svêtotvoriti · ⁵²i sabraše se mnozi ot plĭka k nimъ · iže
ostaviše zakonъ g(ospodъ)hъ · i stvoriše zalaê na z(e)mli · ⁵³ispudiše plĭkъ
Iz(drai)(e)v' · v skrovnihъ i v tainihъ mestêhъ bêžanъ · ⁵⁴Danъ petъ na desete
m(ê)s(e)ca kazleoka · četir'desetnoe i peto lêto sazda c(êsa)rĭ An'tiohъ

⁴⁸ **ostaviti**] ostavi N₁ Lab₂ ostaviše N₂ | **neobrêzani**] neobrazni Lab₂ | **poskvrniti**] poskvrĭ-
niti Vb₂ poskvrniše N₂ | **vsêhъ**] vsihъ N₁ | **mr'zostehъ**] om. N₁

⁴⁹ **da**] om. Lab₂ | **zabili**] iz'bili N₂ | **vsâ**] om. Vb₂ zakonъ Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ | **vsâ**] om.
Vat₅ Mosc

⁵⁰ **a**] om. N₁ Lab₂ i N₂ | **c(êsa)ra Antioha**] Antioha c(êsa)ra Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ | **umrĭl**]
umrl' N₂ Lab₂

⁵¹ **Na i**] na to Vb₂ na N₁ Nъ N₂ | **vsâ**] sa Vb₂ | **pisa**] pisana Vat₅ Mosc | **vsakomu**] vsĭkomu
Vb₂ | **kralev'stvu**] k'ralestviju Vat₅ Mosc Lab₂ c(êsa)rstvu N₁ | **postavi knezi nad'**
pl'komъ iže siê tvoriti zapovêdali bi] nad'stavi velikie plku iže siê biti progonili bi Vat₅
Mosc (veliki, iže *deest*, progonil') N₁ (velike, prigonili) N₂ Lab₂ (velie) PtBr | **knezi**] *add.*
narodъ Vb₂ | **zapovêdali**] zap(o)v(ê)dêli Vb₂ | **povelêše**] p(o)v(e)lê N₂ | **Ijudovomъ**] Ijudo-
vimъ Lab₂ Ijudovimъ PtBr | **svêtotvoriti**] svetistvoriti Vat₅ Mosc

⁵² **sabraše**] sbraše Vb₂ N₂ | **plĭka**] plka Vat₅ Lab₂ PtBr êzikъ N₁ | **zalaê**] zlaê Vb₂ Mosc
zla Lab₂ | **na**] nъ N₂

⁵³ **plĭkъ**] plĭkъ N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **skrovnihъ**] skrovĭnihъ Vb₂ skrov'nêhъ Vat₅ Mosc skrovĭ-
cihъ N₁ | **tainihъ**] tainêhъ Vat₅ Mosc | **mestêhъ**] mêtêhъ N₂ Lab₂ mêtihъ PtBr | **bêžanъ**]
bêžacъ Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ bêža N₁ bižacъ PtBr

⁵⁴ **petъ na desete**] peti na desete Vb₂ N₁ ·đ· ĩ· Vat₅ Mosc N₂ PtBr peti na destе Lab₂ | **kazle-
oka**] kazleu Vat₅ Mosc N₂ kaz'leuka N₁ kazaleu Lab₂ kazlêu PtBr | **četir'desetnoe**] ·k̄· Vat₅
·k̄· noe Mosc N₂ Lab₂ čet'rdesetno N₁ | **peto**] petoto(!) Vb₂ ·đ· N₂ | **lêto**] om. N₁ | **sazda**]
szda Vb₂ N₂ | **c(êsa)rĭ An'tiohъ**] Antiohъ cesarĭ PtBr | **mr'zostmi**] m'rzomĭ Vat₅ Mosc
PtBr mrzomъ Lab₂ mrzosti N₂ | **zapustêniê**] zapustenê Mosc zapučenĭe N₁ | **oltari**] olt(a)rê
N₁ ol'tri N₂ | **b(o)žî**] b(o)žii N₂ | **vsêhъ**] vsihъ PtBr | **gradêhъ**] gradihъ N₁ PtBr | **Ijudovihъ**]
Judivihъ PtBr | **okr'stĭ**] oh(rĭst)ъ Vat₅ Mosc N₂ PtBr om. N₁ Lab₂ | **sazdaše**] szdaše Vb₂
N₁ N₂ sazidaše Lab₂

mr'zostmi idolъ · zapustêniê na oltari b(o)ži · I po vsêhъ gradêhъ Ijudovihъ
okr'stъ sazdaše ol'tare · ⁵⁵i prêd' dvar'mi domovъ i na stagnahъ vžigahu

410a tam'êni i svetotvorahu*⁶ · ⁵⁶i knigi zakona b(o)žie saž'g|aše razdirajuče
· ⁵⁷I u negože obrêtahu se knigi zavêta g(ospodъ)na i iže koliždo hraniše
zakonъ g(ospodъ)нъ · po povelêniju c(êsa)revu ras'sêkahu i · ⁵⁸V silê svoei
tvorahu siê plъku Iz(drai)l(e)vu · iže obrêtahu se vъ vsaki mês(e)съ v gradêhъ
· ⁵⁹I v' dvodesetni i peti d(ъ)нъ m(ê)s(e)ca svetotvorahu na ol'tari · iže bêše
protivu oltaru · ⁶⁰i ženi eže obrêzahu se ras'sêkahu · ⁶²I mnosi ot pl'ka
Iz(drai)leva zavečaše se · da ne êli biše nečistaê · ⁶³i izbraše veče umrêti ·
neže poskruniti se nečistimi · I ne hotêše prêlomiti zakona b(o)žie s(ve)tago

⁵⁵ **prêd'**] pred' N₁ Lab₂ PtBr | **dvar'mi**] двѣр'ми Vb₂ | **na**] нъ N₂ | **tam'êni**] t'mêni Vb₂
tam'êнъ N₂ | **svetotvorahu**] stvorahu Vb₂

⁵⁶ **knigi**] knigъ Vat₅ Mosc Lab₂ knige PtBr | **saž'gaše**] sžъgaše Vb₂ sažigahu ognemъ Vat₅
Mosc *add.* ognemъ Lab₂ sžgaše *add.* ognemъ N₂ *add.* ognju PtBr | **e**] om. Mosc

⁵⁷ **negože**] kogo koliždo Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **obrêtahu se**] obretahu N₂ | **knigi**] kn(i)ge Vat₅ Mosc PtBr | **zavêta**] zaveta PtBr | **hraniše**] hranaše Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ |
povelênij] povêleniju Lab₂ pov(e)len'ju N₂ | **ras'sêkahu**] razsekahu Mosc rasêkahu N₁
rassikahu Lab₂ razsikahu PtBr

⁵⁸ **silê**] sili PtBr | **siê**] om. N₂ | **plъku**] plku Lab₂ PtBr | **Iz(drai)l(e)vu**] om. Lab₂ | **obrêtahu se**] obitahu N₁ obretahu N₂ PtBr | **vъ**] va N₁ Lab₂ PtBr | **vsaki**] vsъki Vb₂ v'sêhъ Mosc |
mês(e)съ] mêtêhъ Mosc misecъ N₁ Lab₂ PtBr | **gradêhъ**] gradihъ Lab₂ PtBr | **v**] i Mosc

⁵⁹ **dvodesetni i peti d(ъ)нъ**] ·ī· d(ъ)ni i ·đ· d(ъ)нъ Vat₅ ·īđ· Mosc N₂ ·ī· d(ъ)ni i peti d(ъ)нъ
Lab₂ I dvadeseti i p(e)ti d(ъ)нъ N₁ | **protivu**] protivъ Vat₅ Mosc Lab₂

⁶⁰ **ženi**] žene Vat₂ Mosc N₂ Lab₂ PtBr | **eže**] iže Vb₂ | **obrêzahu**] obrêzovahu Vb₂ N₁ obrêta-
hu Mosc PtBr | **se**] e Vat₅ je PtBr *filios suos* | **ras'sêkahu**] *add.* e Vat₅ Mosc N₂ rassikahu
Lab₂ razsikahu PtBr

⁶² redak 61 *om.* | **zavečaše se**] otređiše u sebe Vat₅ Mosc N₂ PtBr otređiše N₁ Lab₂ | **êli biše**] jili bi Vat₅ Mosc N₁ êli bi N₂ Lab₂ PtBr | **nečistaê**] nečistivaê Vat₅ nečistaja PtBr

⁶³ **izbraše**] izabraše N₂ PtBr | **umrêti**] umriti N₁ PtBr | **poskruniti**] poskvrniti Lab₂ | **hotêše**] hotiše N₁ PtBr | **prêlomiti**] prelomiti Vat₅ N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **zakona**] zak(o)нъ Vat₅ Mosc
N₂ Lab₂ PtBr | **b(o)žie s(ve)tago**] b(o)ži sv(e)ti Vat₅ Mosc Lab₂ b(o)žii s(ve)ti N₂ PtBr |
ras'sêčeni] rassičeni Lab₂ razčineni PtBr

⁶⁴ **bisi**] bistъ Lab₂ PtBr *om.* N₁ | **na**] v N₁ | **velmi**] veliemъ Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂

410b/6 · i ras'sêčeni biše · ⁶⁴i stvoreň bisi gnêv veli · na pl'ku velmi · || 2
¹V oni d(ь)ni sta Matatiê s(i)ňb Joanna s(i)na Semiona erêi · i <z> s(i)novъ
 Joarimoviň ot Er(u)s(oli)ma i sêdêše v gorê Modinê · ²imêše s(i)novъ petъ ·
 Joaňnu pridêvkomъ Gal'disъ ³Semiona pridêvkomъ Tazi ⁴Ijudu · iže zovêše
 se Mahabêi ⁵i Eleazara · iže zovêše se Abatonъ · i Sanatu iže zovêše se
 Apoloisъ · ⁶Vidêvše že zalaê êže bivahu v pl'ku Ijudovê · i v' Er(u)s(o)l(i)mê

410c · ⁷I reče Matatiê uvi mnê vskuju roeň bêňh · vidêti satrenie pl'ka
 moego · i satrenie grada svoego i sêdêti on'dê egda dajut' se <v r(u)cê
 nepriêtelъ>^{*7} ⁸s(ve)taê <v r(u)cê ne>priêtelъ^{*8} izvannihъ i nečъstna stvorena

2 ¹ **sta**] v'sta Vat₅ N₁ N₂ Lab₂ PtBr | **Matatiê**] Matatêê Vat₅ N₁ N₂ PtBr | **Joanna**] Joaňna
 Vb₂ | **s(i)na**] om. Vat₅ Mosc | **Semiona**] Sêmiona Vb₂ om. Mosc | **erêi**] erêê Vat₅ Mosc N₂
 add. iže bihu N₁ | **Joarimoviň**] Joaramoviň Vb₂ Vat₅ Mosc N₁ | **sêdêše**] sêde Vb₂ sede
 Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ sêdê N₁ | **gorê**] gore Vb₂ gori N₂ Lab₂ PtBr | **Modinê**] Modimê Vat₅
 Mosc N₁ Modini PtBr

² **imêše**] *praem.* I Vb₂ Imiše Pt Br | **s(i)novъ petъ**] ·đ· s(i)novъ N₂ | **petъ**] ·đ· Vat₅ Mosc Lab₂
 | **Joaňnu**] Joaňnu PtBr | **pridêvkomъ**] iže predivaše se Vat₅ Mosc PtBr iže pridivaše se N₂
 Lab₂ pridiv'komъ N₁ | **Gal'disъ**] Gad'disъ N₂

³ **Semiona**] Simeona Lab₂ | **pridêvkomъ**] iže predivaše se Mosc PtBr iže pridivaše se Lab₂
 iže pridêvaše se N₁ iže N₂ | **Tazi**] Taazi Vat₅ Mosc N₁ Lab₂

⁴ **zovêše**] zoviše N₂ Lab₂ PtBr zoveše N₁

⁵ **Eleazara**] Eliaza Mosc Eliazara N₁ Elizara N₂ Leazara Lab₂ | **zovêše**] pridivaše Vat₅ Mosc
 N₂ zoveše N₁ predivaše Lab₂ PtBr | **Sanatu**] Senatu N₁ | **zovêše**] zoviše N₁ predivaše Lab₂
 PtBr | **Apoloisъ**] Aploisъ Lab₂ PtBr

⁶ **Vidêvše**] *praem.* Si Vb₂ PtBr Si vid(ê)še Vat₅ N₂ Lab₂ Si vidiše N₁ | **zalaê**] zlaê Vb₂ Vat₅
 Mosc Lab₂ PtBr om. N₂ | **pl'ku**] plku PtBr | **Ijudovê**] Judovi PtBr

⁷ **Matatiê**] Matatêê Mosc N₁ N₂ | **uvi**] uvê Vat₅ N₂ PtBr uve Lab₂ | **roeň bêňh**] se rodiňh
 Vb₂ rojêňh bêňh Vat₅ Mosc roeňh biňh N₁ rojêňh biňh Lab₂ roždêňh biňh PtBr | **vidêti**] viditi
 N₁ Lab₂ | **satrenie**] s̄trenie Vb₂ stren'e Vat₅ Mosc satrenie N₁ stroenie N₂ strenie Lab₂
 PtBr | **satrenie**] om. N₁ strenie N₂ PtBr stren'e Lab₂ | **svoego**] sego Vat₅ N₁ N₂ Lab₂ | **sêdê-
 ti**] sêditi N₁ Lab₂ siditi PtBr

⁸ **izvannihъ**] iz'van'nêňh Vat₅ iz'vaniňh Mosc | **nečъstna**] om. Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr |
sutъ] e(stъ) N₁ N₂ | **crêkavъ**] cr(ь)k(ь)ňvъ Vat₅ Lab₂ N₂ crikavъ PtBr | **človêkъ**] človikъ PtBr
 | **bez'častanъ**] bezčъstni Vb₂ besčastanъ N₁ Lab₂ bes'čъstanъ N₂

sutъ · crêkavъ ego êko človêkъ bez'častanъ · ⁹s'sudi sl(a)vi ego · plêneni otvedeni sutъ · Ras'sêêni sutъ starci ego na stagnahъ · i junoti ego padoše v meci nepriêtelъ · ¹⁰i ezikъ ne obita s' c(êsa)rstvomъ ego · i ne udrъža rubežъ ego · ¹¹Vsako nareenie ego ot'neseno estъ · êže bêše svobodnaê · stvorena est' rabina · ¹²I se s(ve)taê naša i pltъ naša · svêtlostъ naša zapustêla est · i poskvr'nili sut' ju êzici · ¹³kako ubo namъ estъ žiti · ¹⁴I razdrê Matatiê i s(i)n(o)ve ego rizi svoe · i pokriše se vrêtiçi · i plakaše se velmi · ¹⁵i pridoše

410d k nimъ iže poslani bêhu ot c(êsa)ra⁹ Antioha · da prinudili bi onêhъ iže pribêgli bêhu v grad' Monidimъ požrêti i vaŕgati tam'êni · i ot zakona

⁹ s'sudi] sasudi Vb₂ Vat₅ Lab₂ PtBr | sl(a)vi] sl(a)ve Vat₅ Mosc N₂ | plêneni] pleneni Lab₂ PtBr | ras'sêêni] rasъsêêeni Vb₂ Vat₅ rassêêeni Mosc N₁ N₂ rastočeni Lab₂ razsičeni PtBr | stagnahъ] st'gnahъ Vb₂

¹⁰ i] Ki Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ PtBr | ezikъ] êzikъ N₁ PtBr | obita] obitova Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr | s' c(êsa)rstvomъ] c(êsa)rstvomъ Vb₂ c(êsa)rstvo Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ PtBr c(êsa)rstvie N₂ | ego] om. Vb₂ Vat₅ Mosc | ne] nê PtBr | udrъža] drъža Vb₂ udrža Lab₂ PtBr održa N₂ | rubežъ] rubeži add. ta Vat₅ Mosc rubeževъ Lab₂ rubêžъ N₂ PtBr

¹¹ vsako] vsъko Vb₂ | nareenie] s'rejen'ne Vat₅ sr'jen'e Mosc sreenie(!) N₁ srejen'e N₂ srêjen'e Lab₂ | êže] Êkože Vat₅ | svobodnaê] svobodna N₁

¹² naša] v(a)ša N₁ | pltъ] plтъ Vb₂ lêpota Vat₅ N₁ N₂ Lab₂ lepota Mosc | naša] om. Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ | zapustêla] zapustêna Vat₅ Mosc zapučenena N₁ zapusteniê N₂ zapustena Lab₂ | sut' ju] ju sut' N₂ | ju] eju Vat₅ Mosc N₁ | êzici] ezici Vb₂ Vat₅

¹³ kako] kamo Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ | nam estъ] es(тъ) n(a)mъ Mosc N₁ | žiti] praem. oče Vb₂ Vat₅ Mosc N₁ N₂ praem. n(a)mъ oče Lab₂

¹⁴ I] Ī Vb₂ | Matatiê] Matatêê Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ add. oče N₁ | s(i)n(o)ve] s(i)ni Vat₅ | rizi] om. N₁ | vrêtiçi] vrêçiçi Vat₅ Mosc vrêtiçiçi N₂ vretiçi Lab₂ | plakaše se] plakaše Vat₅ Mosc N₂

¹⁵ k nimъ] onamo Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ illuc | bêhu] bihu N₁ | prinudili] prignali Vat₅ Lab₂ prog'nali Mosc N₂ prignalъ N₁ | onêhъ] oniъ N₁ Lab₂ | pribêgli bêhu] bihu pribêgli N₁ bihu pribigli Lab₂ | Monidimъ] Monodimъ Vb₂ Modimъ Vat₅ Mosc Modin' N₁ N₂ Lab₂ | požrêti] požriti Lab₂ | vaŕgati] vŕžgati Vb₂ vŕgati Vat₅ vŕigati Lab₂ | tam'êni] tъmъêni Vb₂ t'm'êni Vat₅ tam'ênъ Mosc N₂ tura MOVDvsc

b(o)žie otstupiti · ¹⁶i mnozi ot plьka Iz(drai)leva pristaviše pril'nuše imь · na Matatiê i s(i)n(o)ve ego tvrdostanni staše · ¹⁷Otvečavše iže poslani bêhu ot Antioha rêše Matatii · vladika i prêsvêtalь i veli esi v gradê · i urešeny*¹⁰ si·n·mi*¹¹ i bratiju ¹⁸ubo pristupi simi i stvori povelênie c(êsa)revo · êkože stvoriše vsi êzici · i muži Ijudovi · iže ostali*¹² sutь v Er(u)s(o)l(i)mê · i budeši ti i s(i)nove tvoji priêteli c(êsa)revimi · i umnoženь srebromь i

411a/8 zlatomь · i dari mnogimi · || ¹⁹I otveča Matatiê gl(a)somь veliemь · I ače vsi êzici c(êsa)ra Antioha poslušajutь · da otstupet' edinь ot raboti · zakona o(tь)сь svoihь · i pristanutь povelêniemь ego · ²⁰az' i s(i)nove moi · i bratiê moê vsposlaemь · z(a)k(o)nomь*¹³ o(tь)сь našь ²¹m(i)l(o)stivь bude namь b(og)ь · nêstь namь koristno ostaviti zakonь i pravdi b(o)žie · ²²ne

¹⁶ **plьka Iz(drai)leva**] Iz(drai)lь N₁ | **pristaviše**] pristaše i Vb₂ N₂ pristrašeni Vat₅ Mosc pril'nuše k nimь i pristaše N₁ | **pril'nuše**] prilnuvьše Lab₂ | **Matatiê**] Matatêê Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ | **ego**] om. N₁ | **tvrdostanni**] tvrdostanьni Vb₂ tvrdostanno Vat₅ Mosc Lab₂

¹⁷ **Otvečavše**] *praem.* I | **bêhu**] bihu N₁ Lab₂ | **ot**] ot *add.* c(êsa)ra N₂ | **rêše**] riše Lab₂ | **Matatii**] Matatêê Vat₅ Matatêi N₂ | **prêsvêtalь**] prêsvêtьlь Vb₂ prêstolь Vat₅ prestolь Mosc N₁ prêsvêtlь N₂ | **veli**] om. N₂ | **bratiju**] bratieju Vb₂ N₁ Lab₂ s' br(a)tiju N₂

¹⁸ **simi**] *prae.* сь Vb₂ pred' n(a)сь Vat₅ Mosc N₂ *prior* | **i umnoženь**] umnoženь N₂ | **dari**] darmi Vat₅ Mosc N₂

¹⁹ **Matatiê**] Matatêê Mosc N₂ | **c(êsa)ra**] c(êsa)ru N₂ | **Antioha**] Antiohu N₂ | **poslušajutь**] poslušati vьčnut' Vb₂ vsposlušajutь N₂ | **edinь**] *add.* k'ždo Vb₂ *add.* každo Vat₅ Mosc N₂ | **ego**] ihь Vb₂

²⁰ **az'**] nь azь N₂ | **bratiê**] bratê Mosc | **moê**] om. Vat₅ Mosc | **vsposlaemь**] vsposlušaimь Vb₂ vsposlušаемь Vat₅ Mosc vsposlušajutь N₂ | **našь**] n(a)šihь Vat₅ Mosc svoihь N₂

²¹ **bude namь**] budi namь Vb₂ n(a)мь budi Vat₅ Mosc N₂ | **i**] om. N₂ | **pravdi**] pr(a)vde Vat₅ Mosc

²² **poslušаемь**] vslišimь Vat₅ Mosc vsposlušаемь N₂ | **sl(o)vesь**] s(love)sa Mosc sl(o)v(e)se N₂ | **Antioha c(êsa)ra**] c(êsa)ra Antioha Vat₅ Mosc N₂ | **v' svêtomь tvorimь**] vzvêstno tvorimь N₂ vzasto(!) tvorimь Vat₅ Mosc *sacrificabimus* | **prestupal'še**] prêstupl'še Vb₂ prestupivša Vat₅ Mosc N₂ | **povelêniê**] p(o)v(e)len'ê Vat₅ N₂ p(o)v(e)lên'ê Mosc | **drugimь**] inêмь Vat₅ Mosc N₂

poslušajemъ sl(o)vesъ Antioha c(êsa)ra · ni v' svêtomъ tvorimъ prestupal'se zakona našego povelênîe · da idemъ drugimъ putemъ · ²³I egda prêsta gl(a-

411b gol)ati sl(o)v(e)sa siê · || pristupi eterъ Ijudêi vъ oçiju vsêhъ svêtotvoriti · idolomъ na oltari · v gradê Midimê · po povelêniju c(êsa)revu · ²⁴I vidê Matatiê i sažali se · i vstrepetaje boci ego · i vznêti se êrostъ ego po sudu zakona · i v'skoçivъ ras'sêče ego na oltari · ²⁵Na i muža egože poslalъ bêše An'tiohъ c(êsa)ръ · iže i nuždaše požrêti ubi v's¹⁴ to vrême · i oltarъ razduši · ²⁶i žalova zakona êkože stvori Finesъ Zamъbri s(i)nu Salomi · ²⁷I vzapi Matatiê gl(a)somъ veliemъ v gradê reki · Vsaki iže imatъ žalostъ zakona · postavi zavêtъ izidi za mnoju · ²⁸I pobêže ta i s(i)ni ego v gori · i ostaviše

411c êže koliždo imêhu v gradê · ²⁹Тъgd||a snidoše mnozi içuče zakonъ · i pravdu v pustinju · da sêdêli bi ondê · ³⁰ti i s(i)ni ihъ · i ženi ihъ i skoti ihъ · êkože stočaše na nihъ zalaê · ³¹I vzvêčeno bê mužemъ c(êsa)revimъ · i voev'stviju iže bêhu v' Er(u)s(o)l(i)mê gradê D(a)v(i)d(o)vê · da sašli bi

²³ 23-30 *om.* Vat₅ Mosc | **egda**] êko N₂ | **pristupi**] prestupi N₂ | **vъ oçiju**] v zracê N₂ | **na**] nъ N₂ | **Midimê**] Modimê Vb₂ Modinê N₂

²⁴ **Matatiê**] Matatêê N₂ | **sažali**] sьžali Vb₂ vzžalova N₂ | **boci**] boki N₂ | **vznêti**] vzniti N₂ | **v'skoçivъ**] skoçivъ Vb₂ nas'koçivъ N₂ | **ego**] i N₂

²⁵ **Na**] Da Vb₂ Nъ N₂ | **An'tiohъ c(êsa)ръ**] c(êsa)ръ An'tiohъ N₂ | **i nuždaše**] nuždaše i Vb₂ prigonaše N₂

²⁶ **žalova**] *add.* žalostъ N₂ | **Finesъ**] Finiesъ N₂ | **Zamъbri**] Zaam'bri Vb₂ Zabrii N₂

²⁷ **vzapi**] v'zpi Vb₂ vzvapi N₂ | **Matatiê**] Matatêê N₂ | **veliemъ**] veliem Vb₂ | **vsaki**] vsъki Vb₂ | **imatъ žalostъ**] žalostъ imat' Vb₂ | **zavêtъ**] zavet' N₂ | **izidi**] vzidi Vb₂ *praem.* i N₂

²⁸ **gori**] gorê N₂ | **ostaviše**] ostaval'se vsa N₂ | **koliždo**] *om.* N₂

²⁹ **içuče**] imuçei N₂ | **pravdu**] pravdi Vb₂ | **v**] vъ Vb₂ | **sêdêli**] sêdili N₂ | **ondê**] onьdê Vb₂

³⁰ **zalaê**] zlaê Vb₂ N₂

³¹ **vzvêčeno bê**] vьzvêčeno bisi Vb₂ vzvêčeno bisi Vat₅ N₂ vazvečeno b(i)si Mosc v'zvêčeno b(i)si Dab | **voev'stviju**] voev'steiju(!) Mosc voin's'tviju Dab | **iže**] êže Mosc eže N₂ | **bêhu**] bihu Dab | **Er(u)s(o)l(i)mê**] *om.* Dab | **gradê**] *praem.* v' Mosc N₂ v' gradi Dab | **D(a)v(i)-d(o)vê**] D(a)v(i)dovi Dab | **sašli**] sьšli Vb₂ šli N₂ s'lišali Dab | **c(êsa)revo**] c(êsa)rovo Mosc | **i otidu**] *om.* Vat₅ Mosc Dab N₂ | **otainaê**] otaina Dab | **pustinju**] pustini Vat₅ Mosc Dab N₂

muži eteri · Iže razoriše povelénie c(êsa)revo · i otidu v mêsta otainâ v pustinju · ³²i otidu mnozi za nimi · abie idoše k nimь i postaviše protivu imь bran' v d(ь)нъ soboti · ³³I rêše k nimь protivu li stoite i nine oče · izidête i stvorite po sl(o)v(e)si c(êsa)revu · i žiti budete · ³⁴I rêše ne izidemь ni stvorimь zap(o)v(ê)di c(êsa)revi · da poskvr'nimь d(ь)нъ soboti · ³⁵I stvoriše

411d/9 protivu imь brani · || ³⁶I ne otvečaše imь · ni kamene pustiše k nimь · ni zagradiše mêsta tainâ ³⁷rekuče · umrêmь vsi v krotosti našei · i svêdêteli budutь na ni¹⁵ n(e)bo i z(e)mля · da neprav(e)dno¹⁶ pogublaet' ni · ³⁸I vneseše imь branь v soboti · i umreše ti i ženi ihь i s(i)ni ihь · i skoti ihь · daže do tisuče d(u)šь č(lovêčь)skihь · ³⁹I pozna Matatiê i priêteli ego i plačь imêše o nihь velmi · ⁴⁰i reče mužь iskrnnemu svoemu · ače vsi stvorili

³² otidu] ošli bi Vat₅ Mosc otidoše i nas' lédovaše Dab ošli bi N₂ | abie] *praem.* I Vat₅ Mosc Dab N₂ | protivu] protu Dab | soboti] sobotь Vat₅

³³ k nimь] imь N₂ Dab | li] *om.* Vb₂ Vat₅ Mosc Dab N₂ | izidête] izidite Dab N₂ | stvorite] stvorête Vb₂ | c(êsa)revu] c(êsa)revi Vb₂ | žiti] živi Vat₅ Mosc Dab N₂ | budete] budete N₂

³⁴ rêše] reše Vb₂ | zap(o)v(ê)di c(êsa)revi] s(love)se c(êsa)r(e)va Vat₅ Mosc Dab po s(love)-si c(êsa)r(e)vi N₂ | d(ь)нъ] *praem.* v Mosc | poskvr'nimь] s'kvrnimь Dab | soboti] sobotь Vat₅ Dab N₂

³⁵ stvoriše] saustrmiše Vat₅ Mosc spustiše N₂ s'us'tiše Dab | brani] branь Dab N₂

³⁶ imь] *om.* Dab | kamene] [k]am'nê Dab | k nimь in eos] vsc] imь Vb₂ Vat₅ Mosc Dab N₂ illis D | tainâ] otainâ Vat₅ Mosc otaina N₂ inaê Dab

³⁷ rekuče] rêkuče Dab | umrêmь] umrêmь N₂ um'rimь Dab | vsi] vьsi Dab | svêdêteli] s'vêdeteli Dab | budutь] budete Vat₅ b(u)de Mosc budetь N₂ | na] *om.* Dab | pogublaet' ni] pogublaete n(a)šь Vat₅ Mosc N₂ pogublaete ni Dab

³⁸ branь] brani Vb₂ | soboti] sobotu Vb₂ N₂ sobote Vat₅ Mosc sobotê Dab | ženi] žene Vat₅ Mosc | i s(i)ni ihь i skoti ihь] *om.* Vat₅ Mosc | i s(i)ni ihь] *om.* Dab | tisuče] ·č· Vat₅ Dab tisučь Mosc N₂

³⁹ Matatiê] Matatêê Vat₅ N₂ Matêê Dab | o nihь] *om.* Mosc ot nihь Dab

⁴⁰ iskrnnemu] iskr'n'nemu Vb₂ iskr'nomu Mosc iskr'nemu N₂ | svoemu] *om.* Dab | êkože] bratiê naša stvoriše · i ne branili se] *om.* Vat₅ Mosc | stvoriše] sutь stvorili Dab | branili] brali N₂ Dab | protivu êzikomь] *om.* Dab | protivu] protivь Vat₅ Mosc | skoro pogubet' ni] s'korê razgubetь n(a)šь Vat₅ Mosc N₂ s'korie raz'gubet' se Dab | z(e)mle] z(e)mlne Mosc

412a budemь*¹⁷ · êko||že bratiê naša stvoriše · i ne branili se budemь protivu êzikomь za d(u)še naše · i opravdaniê skoro pogubet' ni ot z(e)mle · ⁴¹[I] pomisliše v danь onь rekuče · Vsak' č(lovê)къ iže koliždo prišalь budetь k namь v brani · v danь soboti borim se protivu emu · i ne umremь vsi êkože umrêše brati naši v tainь · ⁴²Tagda sabraše se k nimь sanmiča muži krêpkihь · silami ot Iz(drai)la · vsaki iže bêše v zakonê ⁴³i vsi iže bêžahu ot zalihь*¹⁸ · i pridružiše se k nimь · i biše imь k pomoči · ⁴⁴i sabraše se vojn'stviê · i poraziše grêšniki v gnêvê svoemь · i muži nepr(a)v(e)dnie v negodovani svoemь · i mnosi pobêgoše k narodomь da ušli bi · ⁴⁵I obide Matatiê i

412b pr||iêteli ego · i razoriše oltare · ⁴⁶i obrêzaše otroki neobrêzanie eliko kolê o'brêtoše v prêdêlêhь Iz(drai)l(e)vihь · i v krêposti ⁴⁷i pognaše s(i)ni gr'dine · i prospêšno bistь dêlo v rukahь ihь · ⁴⁸I odr'zaše zakonь ot rukь

⁴¹ **pomisliše**] *praem.* I Vb₂ i postiše Vat₅ Mosc *cogitaverunt* | **onь**] *om.* N₂ | **rekuče**] gl(a-gol)juče Vb₂ | **koliždo**] *om.* N₂ | **prišalь**] priš'ly Vb₂ pridetь Dab | **budetь**] *om.* Dab | **k namь**] *om.* Mosc | **v brani**] vër'nê(!) Dab | **soboti**] soboty Vat₅ N₂ Dab | **umremь**] umorim' se Dab | **umrêše brati naši**] br(a)t(i)e naša um'riše Dab | **brati naši**] bratiê naša Vb₂ Vat₅ N₂ | **tainь**] danьinь (!) Vb₂ tainêhь Vat₅ N₂ tainê Mosc tainihь Dab *occultis*

⁴² **Tagda**] Tьgda Vb₂ N₂ | **sabraše**] sьbraše Vb₂ s'braše se Dab sabra N₂ | **nimь**] namь Dab | **sanmiča**] sьn'miča Vb₂ san'miče Vat₅ Mosc v san'miče Dab sьn'miče N₂ | **krêpkihь**] kr'êpko Vat₅ k'rep'ke Mosc krêp'ki Dab krep'kie N₂ | **ot**] iz' Vat₅ Mosc N₂ *om.* Dab | **iže bêše**] volanь Vat₅ Mosc Dab N₂ *voluntarius* | **zakonê**] brane Mosc *in lege*

⁴³ **bêžahu**] bêše Vb₂ bižahu Dab | **i pridružiše**] predaše Vat₅ pridaše Mosc N₂ pridoše Dab | **se**] *om.* Dab | **k**] ka Mosc къ N₂ | **pomoči**] utvrjeniju Vat₅ Mosc ut'vrždeniju N₂ utvrniju Dab

⁴⁴ **sabraše**] sьbraše Vb₂ | **se**] *om.* Vat₅ Mosc N₂ | **vojn'stviê**] voinstvie Vat₅ N₂ voev'stvie Dab | **grêšniki**] g'rêšn(i)ke Vat₅ Mosc grêš'niš'niki(!) Dab | **muži**] muže Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **mnosi**] proči Vb₂ Dab *om.* Vat₅ Mosc N₂ | **pobêgoše**] pribêgoše Vat₅ Mosc N₂

⁴⁵ **Matatiê**] Matatêê N₂ | **oltare**] olt(a)ръ N₂

⁴⁶ **kolê**] koliždo Vat₅ Mosc N₂ | **v**] vь Vb₂ | **o'brêtoše**] obretoše N₂ | **prêdêlêhь**] prêdêlihь N₂ | **Iz(drai)l(e)vihь**] Iz(drai)livь Mosc

⁴⁷ **gr'dine**] gr'die Mosc N₂ | **bistь**] bisi Vb₂

⁴⁸ **odr'zaše**] udrzaše Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **rukь êzikь**] ruki êzikь Vat₅ Mosc N₂ | **grêšniku**] grêšnomu N₂

êzikъ · i ot rukъ c(êsa)гъ · i ne daše roga grêšniku · ⁴⁹i približiše se d(ь)ni Matatii umrêti · I reče s(i)nomъ svoimъ · nine ukrêpila se est' gr'dina · i nakazanie i vrême pod'vraçeniê · i gnêvъ negodovaniê · ⁵⁰Nine ubo o s(i)ni · naslêdnici budête zakona · i daite d(u)še vaše za zavêtъ o(т)сѣ · ⁵¹I pomenête dêla êže stvoriše v rodêhъ svoihъ · i primete sl(a)vu veliju · i ime vêčnoe

412c ⁵²Avraamъ nelê v napasti obrêtenъ bisi vêranъ · i v'm||êneneno bisi emu v pravdu · ⁵³Osipъ v tuzê svoei sabljude povelênie · i stvorenъ bisi g(ospod)ь Ejupta · ⁵⁴Pinêešъ o(т)сѣ našъ žalue žalostъ b(o)žiju · priêtъ zavêtъ erêistva vêčnago · ⁵⁵I(su)сѣ egda isprьni sl(o)vo · stvorenъ bisi vladika Iz(drai)lju · ⁵⁶I Kalefъ egda svedokovaše · v cr(ь)kvi priêt' dostoênie · ⁵⁷D(a)v(i)дъ v svoemъ m(i)l(o)srdii postignu prêstolъ c(êsa)rstviê v' vêki · ⁵⁸Iliê egda žalova

412d/2 žalostъ zakona · priêtъ estъ v nebo · || ⁵⁹Ananiê Azariê Misailъ vêrujuče · izbavleni biše ot plamene · ⁶⁰Danielъ v svoei krotosti · izbavlennъ bisi ot ustъ lavovъ · ⁶¹I tako pomisliše po rodi i rodi · êko vsi iže nadêjut' se

⁴⁹ **Matatii**] Matatei Vb₂ Matatêi N₂ | **nakazanie**] nakazan'e N₂

⁵⁰ **будête**] budete Vb₂ budite N₂ | **даите**] dadite Vat₅ N₂ | **d(u)še vaše za zavêtъ o(т)сѣ**] za zavetъ [otъсѣ] v(a)šihъ d(u)še v(a)še Mosc | **zavêtъ**] zavetъ N₂ | **o(т)сѣ**] *add.* v(a)šihъ Vat₅ + *vestrorum* sc

⁵¹ **pomenête**] pomenite N₂ | **primete**] primite Vat₅ Mosc N₂ | **vêčnoe**] veličnoe N₂

⁵² **Avraamъ**] Avram' Vb₂ Abraamъ N₂ | **nelê**] neli Vat₅ | **napasti**] napastêhъ N₂ | **obrêtenъ**] obretenъ N₂ | **vêranъ**] vêrnъ Vb₂ v'd(a)nъ Vat₅ | **v'mêneneno**] vmênenъ Vat₅ vmeneno Mosc | **v pravdu**] k pr(a)vdê Vat₅ N₂

⁵³ **svoei**] svoje Vat₅ | **sabljudе**] sьbljude Vb₂ shrani Vat₅ sabljudi Mosc

⁵⁴ **Pinêešъ**] Pinešъ Vb₂ Finiesъ Vat₅ N₂ Piniešъ Mosc

⁵⁵ **I(su)сѣ**] S(p)a(sъ) Mosc | **isprьni**] isplni se Vat₅ isplni Mosc N₂ | **sl(o)vo**] s(loves)e Mosc

⁵⁶ **svedokovaše**] sv(ê)d(ê)t(e)lstvovaše N₂

⁵⁷ **m(i)l(o)srdii**] milosrđii Vb₂ | **prêstolъ**] prest(o)lъ N₂

⁵⁸ **žalova**] žaluetъ Vat₅ Mosc

⁵⁹ **Misailъ**] Misaelъ N₂ | **plamene**] plemene Vb₂ *de flamma*

⁶⁰ **lavovъ**] lъnovъ Vb₂ l(ь)vovihъ Vat₅ Mosc

⁶¹ **pomisliše**] pomislite Vb₂ Vat₅ Mosc | **rodi**] rodê N₂ | **rodi**] rodê N₂ | **va**] na Vat₅ Mosc

va nъ ne iznemagajutъ · ⁶²Ot sl(o)vesъ muža grêšna ne boêli se*¹⁹ · budête êko sl(a)va*²⁰ ego · gnusъ i čгъvъ sutъ · ⁶³Danъ sa iznosit se i jutrê ne obrêcet se · êko obranъ «estъ» v z(e)mli svoei · i pomišlenie ego pogibe · ⁶⁴I si ubo s(i)ni ukrêpet se · i mužki dêite v zakonê · êko egda stvorili budete · êže vamъ zap(o)v(ê)dena sutъ v zakonê · ot g(ospod)a b(og)a našego · v nemъ slavni budête · ⁶⁵I se Simunъ brat' vašъ · vêtmъ êko mužъ mudarъ estъ · togo

413a sli||šête vsagda · i ta budetъ vamъ o(tъ)cъ · ⁶⁶Ijuda Mahabêi krêpakъ silami · ot junosti svoee budi vamъ knezъ vojn'stviê · i ta dêeti budet' branъ ljuda · ⁶⁷I privedete k vamъ vse tvoritele zakona · i mastite mastъ pľka vašego · ⁶⁸i vzdajte vzdanie êzikomъ i vanmite v zapovêdъ zakona · ⁶⁹I bl(agoslo)vi e i priloženъ bisi k' o(tъ)c(e)m' svoimъ · ⁷⁰i umrê v satnoe četiridesetnoe i šesto lêto · i pogrebemъ bisi ot s(i)novъ svoihъ v Monodimê ·

⁶² **Ot]** *prae.* I Vb₂ Vat₅ N₂ et | **budête]** vêdite Vb₂ budutъ N₂ | **sutъ]** es(tъ) Mosc N₂

⁶³ **sa]** s' Vat₅ N₂ | **iznosit]** vznosit N₂ | **obrêcet]** obrečet N₂ | **obranъ]** *add.* est' Vat₅ obračepъ e(stъ) N₂ | **v]** k N₂ | **svoei]** svoi N₂

⁶⁴ **I si]** Vsi Vb₂ Vi Vat₅ Mosc Viite(!) N₂ | **ukrêpet]** ukrêpête Vb₂ uk'rêpite Vat₅ Mosc N₂ | **mužki]** mužski Vb₂ m(u)žski Mosc mužki N₂ | **zap(o)v(ê)dena]** zapovêdêna Vb₂ zap(o)v(ê)dana Vat₅ | **ot]** *om.* Vat₅ Mosc | **našego]** v(a)šego N₂ | **budête]** budete Vb₂ N₂

⁶⁵ **Simunъ]** Semionъ Mosc | **mužъ]** *om.* Vb₂ | **mudarъ]** sv(ê)ta est' Vat₅ Mosc svêta N₂ *consilii* | **slišête]** slišete Vat₅ Mosc N₂ | **vsagda]** vsгда Vb₂ Mosc | **budetъ vamъ]** v(a)mъ budetъ Vat₅ N₂

⁶⁶ **Mahabêi]** Mahabei N₂ | **krêpakъ]** krêpъkъ Vb₂ | **svoee]** svoe Vat₅ | **ljuda]** truda Vat₅ Mosc *populi*

⁶⁷ **privedete]** privedête Vat₅ privedite N₂ | **tvoritele]** tvoritelju Vat₅ | **mastite]** mъstite Vb₂ mastit se Vat₅ Mosc N₂ | **mastъ]** m'stъ Vb₂

⁶⁸ **êzikomъ]** ez(i)komъ Vat₅ | **vanmite]** v'nmite Vb₂ vanmête Vat₅ vazmite Mosc | **v]** *om.* N₂ | **zapovêdъ]** zap(o)v(ê)deh' Vat₅ Mosc

⁶⁹ **k']** kъ N₂

⁷⁰ **satnoe]** sъtnoe Vb₂ | **četiridesetnoe i šesto]** četiredesetnoe i šesto Vb₂ ·k̄·ê· Vat₅ ·k̄·noe ·ê· Mosc N₂ | **ot s(i)novъ svoihъ]** *add.* v grobêhъ o(tъ)cъ svoihъ Vb₂ | **Monodimê]** Modinê Vat₅ Mosc *praem.* v grobê o(tъ)cъ svoihъ v Modinê N₂ *in sepulchris patrum suorum in Modin* | **vasъ]** vъsъ Vb₂ vs(a)ki Vat₅

414b/5 I plakaše i vasъ I(zdrai)лъ плачеть велиеть · || 3 ¹I vsta Ijuda naricaemi Mahabêi · s(i)нь ego za nimъ · ²i pomagahu i bratiê <ego · i vsi iže služili bêhu o(тъ)cu ego · I brahu branъ Iz(drai)l(e)vu s veselietъ · ³I sprostrê slavu plъku svoemu · i obl'če se v brъne êko ispolinъ · i prepoêsa se oružietъ brannimъ svoimъ v branehъ · i začičevaše mečemъ svoim' stani · ⁴I podobanъ stvorenъ bisi lъvu v dëlêhъ svoihъ · i êko čenasъ lavovъ rove v lovleni · ⁵i pogna bezakon'nie ispitae e · iže smučahu plъkъ ego · têhъ požga ognemъ · ⁶i otnani biše nepriêteli · ot straha ego dëlately neprav(e)dni smučeni biše · i ispravleno bisi sp(a)s(e)nie v rucê ego · ⁷I smučaše c(êsa)ri

3 ¹ I] *om.* N₂ | **Mahabêi**] Mahabei Lab₂ | **ego**] nega Vb₂ | **nimъ**] нь Vat₅ Brib Lab₂

² **bratiê**] *praem.* v'sa Vat₅ N₁ Dab N₂ | **iže**] *add.* se Lab₂ | **služili**] složili se Vat₅ Lab₂ *add.* se Mosc se služiteli Brib | **ego**] *om.* Mosc | **Iz(drai)l(e)vu**] Iz(drai)lu Brib s [Iz](drai)-l(e)vetъ Dab | **s veselietъ**] *om.* Dab

³ **sprostrê**] ras'širi Vat₅ N₂ raspiri Mosc raz'širi Brib Dab Lab₂ | **plъku**] ljudu Vat₅ Mosc Brib Lab₂ ljudemъ N₂ Dab | **svoemu**] svoimъ Dab N₂ | **obl'če**] oblêče Vat₅ Dab Lab₂ obleče Mosc N₁ Brib N₂ | **brъne**] brne Vat₅ Brib Dab N₂ Lab₂ | **prepoêsa**] prepoesa Vb₂ Dab pod'-poêsa Vat₅ Mosc Brib Lab₂ | **brannimъ**] branъnimъ Vb₂ *om.* Dab | **svoimъ**] *om.* N₂ | **branehъ**] brnah' N₂ branêhъ Lab₂ | **i začičevaše mečemъ svoim' stani**] *om.* Dab | **stani**] stane Mosc Brib Lab₂ s'trani N₁

⁴ I] *om.* N₂ | **podobanъ**] podobънь Vb₂ | **stvorenъ**] *om.* N₂ Dab | **bisi**] e(stъ) N₁ Lab₂ | **lъvu**] l'vu Mosc lavu N₁ Brib | **dëlêhъ**] dëlêhъ Dab Lab₂ dêlehъ Brib | **svoihъ**] *om.* N₂ | **čenasъ**] čepъсь Vb₂ jenasъ Mosc čepъ N₁ | **lavovъ**] lъvov' Vb₂ Mosc Dab Lab₂ | **rove**] rovê Dab | **v lovleni**] v lovitvê N₂ v lovit've Dab

⁵ **bezakon'nie**] bezъzakonie Lab₂ b(e)z(a)k(o)nie Brib Dab | **ispitae**] ispitue Dab | **e**] *om.* Dab | **plъkъ**] ljudъ Vat₅ Mosc Brib Lab₂ ljudi N₁ Dab N₂ | **požga**] požъga Vb₂ | **têhъ požga ognemъ**] ihъ podažga plamen'mi Vat₅ Mosc Lab₂ ihъ pod'žgae p'lameni Brib požigajučъ plamen'mi N₂ požga e plamenimi Dab *succendit flammis* V + eos MIOvc

⁶ **otnani**] ogan'ni Dab otag'nani Lab₂ | **straha**] straga(!) Mosc strani N₂ | **dêlateli**] *praem.* vsi Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab Lab₂ | **neprav(e)dni**] nepravdi Vb₂ N₁ nepr(a)vde Vat₅ Mosc Dab N₂ Lab₂ nepr(a)vdê Brib | **ispravleno**] spravleno N₁ is'prav'leni Brib | **rucê**] r(u)ci Brib

⁷ **smučaše**] razgorupivaše Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ raz'gurupevaše Brib razgorupev'se Dab | **c(êsa)ri**] c(êsa)re Vat₅ N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ sr'ce(!) Mosc *reges* | **mnogie**] mnogoe Mosc | **veselaše**] *add.* se N₁ vesela N₂ | **dëlêhъ**] delehъ Brib Dab Lab₂ | **въ**] i v Brib N₂ va Lab₂ | **ego**] *om.* N₂ | **bl(agoslova)ni**] bl(agoslova)nii Vat₅ Lab₂

414c mnogie · i vesel||aše Êkova v dëlêhь svoihь · vь v(ê)ki pametь ego v' bl(agoslova)ni · ⁸I prohoêše gradi Ijudovi · i pogubi nečistivie iz nihь · i otvrti gnêvь ot Iz(drai)la · ⁹I vazvanь bisi daže k naiposlêdnimь Iz(drai)la · i sabra pogibajučee · ¹⁰I sьbra Apolonii eziki · i ot Samarie silu mnogu i veliku · brati se protivu Iz(drai)lju · ¹¹I pomisli Ijuda i izide v srêtenie emu · i porazi i ubi ego padoše raneni · <mnozi i ostali pobêgoše · ¹²i priê Ijuda plêni ihь i mečь Apolonievь otetь Ijuda> · Stvoriše r'vanju vse d(ь)ni · ¹³i usliša Seronь knezь vojn'stviê Sirie · da sabra Ijuda sabranie i crêk(ь)vь vêrnihь*²¹ sa soboju ¹⁴i reče · Stvoru mnê ime i proslavlju se v c(êsa)rstvê · i poboru Ijudu · i iže š nimь suthь · iže ne brêžahu sl(o)vo c(êsa)revo · ¹⁵I prigotoviše [s]e i

⁸ **prohoêše**] prihoêše Brib Dab Lab₂ prohojaše N₂ | **gradi**] v' gradê Brib grade N₂ | **Ijudovi**] Judove Vat₅ Mosc Brib N₂ Lab₂ Ijudini N₁ Ijudove Dab | **gnêvь**] gniv' N₁ gnevь Lab₂ | **Iz(drai)la**] zla Lab₂

⁹ **vazvanь**] vьzvanь Vb₂ imenovanь Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | **daže**] om. Vat₅ Mosc | **naiposlêdnimь Iz(drai)la**] naipos'l(ê)dnemu z(e)mle Vat₅ Mosc N₂ poslêdnimь z(e)mle N₁ neipos'lid'nemu Brib naiposlid'nemu z(e)mle Dab Lab₂ | **Iz(drai)la**] zemle Brib N₂ | **sabra**] sьbra Vb₂ Mosc Lab₂

¹⁰ **sьbra**] sabra Brib Dab | **Apolonii**] Apolonêi Vat₅ Apolonêi *add.* c(êsa)гь Mosc Apolini N₁ Apolonь Dab | **eziki**] êziki Vb₂ N₂ Lab₂ êzici N₁ êzikь Brib êzike Dab | **protivu**] protu Brib Dab

¹¹ **pomisli**] pomisla Mosc | **i izide**] izidê Brib iziti Dab N₂ | **srêtenie**] sretenie N₁ Brib Lab₂ sreteni Dab | **porazi**] izide Vat₅ Mosc *praem.* iz'šadь Brib izšadь i porazivь Dab porazivь i N₂ | **ubi**] ubo Dab | **padoše**] *praem.* i N₂ | **pobêgoše**] pobegoše Brib pobigoaše(!) Dab pogiboše Lab₂

¹² **priê**] priêtь Dab | **Ijuda**] om. Vat₅ N₁ Brib Dab Lab₂ | **plêni**] plêne Vat₅ pleno Brib pleni Lab₂ | **Apolonievь**] Apolonêê Vat₅ Mosc Apolonovь Brib Dab Apolonievь Lab₂ | **Stvoriše**] i tvoraše Vb₂ | **Stvoriše r'vanju vse d(ь)ni**] b(i)še rie se v nemь vs(ê)mi d(ь)nmi Vat₅ Mosc I biše rie se vsêmi dan'mi N₁ Brib i b(ê)še rie se im' v'se d'ni Dab N₂ I biše rie se v nemь vsimi dan'mi Lab₂ *erat pugnans in eo omnibus diebus*

¹³ **usliša**] usliše N₁ | **vojn'stviê**] voev'stviê Dab | **Sirie**] Surie Vb₂ Brib Dab siê N₁ N₂ sie(!) Lab₂ | **sabra**] sьbra Vb₂ | **Ijuda**] Juda Vat₅ Mosc | **sabranie**] sьbranie Vb₂ N₁ sabran'e Vat₅ Brib vojn'stviê N₂ | **crêk(ь)vь**] cr(ê)k(ь)vь Vat₅ Dab N₂ crikavь Lab₂ | **vêrnihь**] ver'nihь Brib Dab Lab₂ | **sa**] sь Vb₂ N₁ Dab

¹⁴ **ime**] imê Dab | **c(êsa)rstvê**] c(êsa)rstve Brib crkvi Dab c(êsa)rstvi Lab₂ | **poboru**] pobêždju Dab N₂ | **Ijudu**] Ijuda Mosc Judu Dab | **iže š nimь**] *praem.* ihь Vat₅ Mosc Brib Lab₂

414d vzidoše š nimь sta[no]v[e] [n]ečьstvova||hь krěpci pomočnici · da stvorili bi mastь v s(i)něhь Iz(drai)l(e)vihь · ¹⁶I približiše se do Betorina · izide Ijuda v srětenie emu s malimi*²² · ¹⁷Uzrěvše že voisku prihodeću sebě v srětenie · Ijudē i rěše kako vzmožemь malo*²³ nasь brati se protivu množastvu krěpku · i mi utrueni esamь postomь danasь · ¹⁸I reče Ijuda lahko estь zatvoriti se množemь v rucē malihь · i něstь razlučenie v zracē b(og)a n(e)b(e)skago · izbaviti malihь ot množehь · ¹⁹ěko ne v množьstvê voev'stvîe

praem. vsehь ki š' nimь Dab *praem.* vs(ě)hь N₂ | **iže** ki Dab | **brězahu** brěgoše Dab N₂ brězahu Brib obrežahu Lab₂ | **sl(o)vo** sl(o)vu N₁ s(love)se Dab N₂ | **c(ěsa)revo** *praem.* c(ěsa)rstvo N₁ c(ěsa)reva Dab N₂

¹⁵ **prigotoviše** prigotovaše Lab₂ | **se** *om.* Vb₂ | **vzidoše** snidoše N₂ | **stanove** s(i)nove N₁ | **nečьstvova||hь** nečistivihь Vb₂ Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ nečistihь Dab | **krěpci** krěpki Vat₅ Mosc | **mastь** m'stь Vb₂ | **s(i)něhь** sinehь Lab₂ sinihь N₁

¹⁶ **približiše** prib'liži Dab Lab₂ | **Betorina** Beterona Vb₂ Vat₅ Mosc N₁ Beterina Brib Betroma Dab Betrona N₂ | **izide** *praem.* I Vb₂ N₂ I izidě Brib | **Ijuda** Juda Vat₅ Mosc Dab Lab₂ Ijudē Brib | **srětenie** sretenie N₁ Brib Dab Lab₂ | **emu** ego N₁ | **emu s malimi** *om.* Vat₅ Mosc

¹⁷ **Uzrěvše že voisku prihodeću sebě v srětenie** *om.* Vat₅ Mosc | **Uzrěvše** Uzrěv'si Brib Uzrevše že *add.* Ijudēi Dab zu'riv'si Lab₂ | **prihodeću** prihodeče Dab | **sebě** *praem.* k N₁ s(e)be Brib sebi Lab₂ | **srětenie** sretenie Brib Lab₂ | **Ijudē** Judē Vat₅ *om.* Brib Dab Judei Lab₂ | **rěše** reše Brib riše Lab₂ | **vzmožemь** možemo N₁ | **nasь** *om.* Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | **brati** prati Vb₂ boriti se N₁ *add.* malimь Brib | **protivu** protivь Lab₂ | **množastvu** m'nožьstvu Vb₂ množьstvu Vat₅ | **krěpku** krepku Brib Lab₂ semu N₁ | **utrueni** utrujeni Vat₅ Mosc otruždeni Dab utrujni Lab₂ | **esamь** esmь Vb₂ Dab esmo Vat₅ Mosc N₁ N₂ | **postomь** pošomь Lab₂ | **danasь** d'n(ě)sь Brib N₂ v(ě)sь d(ě)nь Dab

¹⁸ **Ijuda** Juda Vat₅ Dab | **lahko** lьhko Vb₂ *om.* Dab | **estь** e Dab mi e Lab₂ | **zatvoriti** zaklopiti N₂ | **se** *om.* Mosc | **množemь** množehь Vat₅ Mosc Dab množihь Lab₂ množimь N₁ m'ni Brib | **v rucē** *om.* Mosc v ruci N₁ v'rut'ci Dab | **malihь** *add.* v zracē Mosc *om.* Lab₂ | **i něstь razlučenie v zracē b(og)a n(e)b(e)skago · izbaviti malihь ot množehь** *om.* Lab₂ | **razlučenie** raz'ljučen'e Brib različ'niē Dab različno N₂ | **v zracē** *om.* Mosc | **n(e)b(e)skago** n(e)b(e)se Vat₅ Mosc Brib Dab n(e)b(e)sь N₂ | **malihь ot množehь** množehь malihь Vat₅ Mosc v mn(o)zehь malihь Brib množehь Dab | **ot** v N₂

¹⁹ **množьstvê** m'nožьstvê Mosc N₁ N₂ mož'stvi Dab Lab₂ množas'tve Brib | **voev'stvîe** vojn'stvîe N₁ N₂ | **poběda** pobeda Brib Lab₂ | **brani** *praem.* v' Vat₅ Mosc | **na** nь Vb₂ N₂ n(a)sь(!) Dab | **krěpostь** krepostь Lab₂ | **estь** e Dab

po**běda** brani · na s n(e)b(e)se krêpostь estь · ²⁰Si gredutъ k namъ v množь-
stvê oslušani · i gr'dini da razgubetъ nasъ · i ženi naše i čeda naša i da

415a pl||ênet ni · ²¹Mi že vzborem' se za d(u)še naše i zakone naše · ²²i samъ
g(ospod)ь staret' e prêd licemъ n(a)šimъ · vi že ne boêti se budete ihъ ·
²³Êkože prêstaše gl(agol)ati · naskoči na ne vnezapu i strenъ bisi Seronъ · i
voin'stvie v zracê togo · ²⁴i gonahu ego v nishodê Beterona daže v pole · i
padoše ot nihъ · os(a)mъ satъ mužъ · ostavše iže pobêgoše v z(e)mlju Filisti-
ma · ²⁵I pade strahъ Ijudinъ · i bratie ego i strašen'e*²⁴ na vse êziki okr'stъ ihъ
· ²⁶i doide k c(êsa)ru ime ego · i ot brani Ijudinihъ isp(o)v(ê)dahu vsi êzici ·

²⁰ Si] Ti Vat₅ Mosc N₁ N₂ Brib Dab Lab₂ | k] om. Dab | množьstvê] množstvê Vat₅ množê
N₁ množas'tve Brib množastvê Dab N₂ Lab₂ | oslušani] uslušni Vat₅ Mosc os'luž'ni Brib
Dab usilni N₂ | gr'dini] grdine Brib N₂ grdinê Lab₂ | razgubetъ] z'gubetъ Vb₂ N₁ | nasъ]
namъ Dab | ženi] žene Vat₅ N₁ Brib Dab Lab₂ | plênet] plenet' Brib plet' Dab plinet' Lab₂ |
ni] n(a)sъ Mosc N₁

²¹ zakone] za z(a)k(o)nê Brib *praem.* za N₂

²² staret'] sьtretъ Vb₂ *praem.* da N₁ | prêd] pred Vat₅ Brib Dab N₂ Lab₂ | n(a)šimъ] om.
Vat₅ Mosc | vi] ti N₁ | boêti] boêli Vat₅ Mosc N₁ Brib N₂ Lab₂ boite Dab | budete] om. Dab

²³ Êkože] kako Vat₅ Mosc êko N₁ Brib Dab I êk(o) N₂ | prêstaše] prestaše Vat₅ Mosc Brib
N₁ Lab₂ prêsta Dab presta N₂ | vnezapu] v'zapu N₁ | strenъ] sьtrenъ Vb₂ satren' N₁ | bisi]
bistъ N₁ Brib | Seronъ] Serenъ N₁ Sêronъ Lab₂ | vojn'stvie] voevstvie *add.* ego Vat₅ Mosc
Brib Dab Lab₂ voevstvi *add.* ego N₁ | v zracê togo] ego N₂

²⁴ gonahu] gonaše N₁ goniše N₂ | ego] om. N₂ | v] vъ N₁ | nishodê] ishodê N₁ ishode N₂
nishode Dab nishodi Lab₂ | Beterona] Betrona Dab N₂ Bêtorona Brib Betorona Lab₂ | pole]
polê N₁ | padoše] pade N₁ Dab Lab₂ | ot] iz Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ na N₁ iž Lab₂ |
os(a)mъ] ·3· Vat₅ Mosc Brib N₂ Lab₂ | os(a)mъ satъ] ·č· Dab | mužъ] m(u)ži Mosc N₁
Brib Dab N₂ Lab₂ | ostavše] ostavši Vb₂ ostali Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | iže] že
Vb₂ Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | pobêgoše] pobigoše Lab₂ pobegoše Brib | v
z(e)mlju] vьzemljuče Dab

²⁵ I] om. Brib N₂ | pade] *add.* se Vat₅ vpade Brib | Ijudinъ] Judinъ Lab₂ Jude Dab | bratie]
brate Mosc Brib Dab | êziki] eziki Dab | okr'stъ] oh(rьst)ъ Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ Lab₂

²⁶ doide] doidêže Brib ide Dab | ego] om. N₂ | ot] o Dab | brani] branъ N₂ branihъ Dab | Iju-
dinihъ] Judinihъ Dab Lab₂ | isp(o)v(ê)dahu] s'povidahu Vat₅ Lab₂ pominahu se N₂

²⁷Êkože sliša Antiohъ c(êsa)гъ slovesa siê · i razgnêva se d(u)homъ · i posla i sabra voev'stvie vsego c(êsa)rstva svoego · stani krêpkimi velmi · ²⁸i otvr'ze

415b komoru || svoju · i dastъ dovol'naê voev'stviju vъ vse lêto · i povelê imъ da bili bi gotovi ka vsêmъ · ²⁹I vidê êko oman'kaše <dobitakъ otъ>²⁵ skroviča ego dani radi malo vladanii · i êzvu juže stvori v z(e)mli · da vzel bi zakon'-naê²⁶ · êže b(êh)u ot prvihъ dni · ³⁰I uboê se da ne imêl bi · êko <edinoju i drugoviceju v hranê i darovan'ê êže b(ê)še dalъ prêžde> prostranuju i obil'noju rukoju pače inêhъ · iže prêžde ego bêhu bili · ³¹i smučenъ bêše

²⁷ Êkože] Êk(o) N₁ Brib Lab₂ I êko N₂ | Antiohъ c(êsa)гъ] c(êsa)гъ An'tiohъ Dab N₂ | slovesa siê] besêde sie Vat₅ Brib besede sie Mosc Dab Lab₂ rêči siê N₁ besedi sie N₂ | razgnêva] raz'gniva Vb₂ razgnivav se *add.* c(êsa)гъ N₁ raz'gneva Brib Lab₂ | posla i] posla že Dab | sabra] sьbra Vb₂ sabravъ Dab | voev'stvie] voin'stviê Brib | vsego] vsega Vat₅ Dab Lab₂ *om.* N₂ | c(êsa)rstva] c(êsa)rstviê Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | stani] stane Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab Lab₂ | krêpkimi] krêpъkimi Vb₂ krêpke Vat₅ N₁ N₂ Lab₂ krêp'ko Mosc k'rêp'ke Brib krêp'kie Dab

²⁸ komoru svoju] mêdenikъ svoi Vat₅ Mosc N₁ midênъ s'voi Brib mideniki s'voi Dab midenikъ svoi N₂ medekъ svoi Lab₂ | dastъ] da N₂ | dovol'naê] k'ruhe Vat₅ Mosc roge(!) N₁ Lab₂ ruge Brib Dab N₂ stipendia | voev'stviju] *add.* svoemu N₁ Dab voin'stviju *add.* s'voemu Brib voemъ N₂ | vъ] v Vat₅ N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | vse] *om.* Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | lêto] leto Brib | imъ] *om.* N₂ | ka] kъ Vb₂ Brib Dab | vsêmъ] v'semъ Brib v'simъ Lab₂

²⁹ êko] k(a)ko Vat₅ Mosc | oman'kaše] om'nykaše Vb₂ omanka Vat₅ Mosc Brib N₂ Lab₂ iman'ka(!) Dab | skroviča] sk'rovičъ Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ Lab₂ | radi malo vladanii] vladan'ê mali razmêren'ê radi Vat₅ Mosc Lab₂ *add.* raz'mêren'ê radi N₁ v'ladan'ê mali raz'miren'ê r(a)di Brib Dab vladan'ê ras'motren'ê radi mali N₂ | êzvu] ez'vi Mosc | v] *om.* Dab | z(e)mli] Iz(drai)li N₂ | vzel] v'zveli Mosc | êže] eže Dab | b(êh)u] ne bihu N₁ bihu Dab ³⁰ ne] *om.* Lab₂ | imêl] imel N₁ Brib Lab₂ | edinoju] edino N₁ | drugoviceju] drugovineju N₁ | êže b(ê)še dalъ] iže dalъ bêše N₁ êže dalъ b(ê)še Brib | prêžde] prijê Vat₅ p'rêje Mosc prêê N₁ prie Brib Lab₂ | prostranuju] prostranoju Vb₂ | prostranuju i obil'noju rukoju pače inêhъ] prostranoju rukoju i obilovalъ b(ê)še pače c(êsa)гъ Vat₅ Mosc N₁ Brib Dab N₂ Lab₂ | pače] pьče Vb₂ | prêžde] prêê Vat₅ prie Mosc N₁ Brib Dab | prêžde ego bêhu bili] bêhu prêžde ego N₂ | bêhu] bihu N₁ Dab

³¹ smučenъ] smučeni N₁ | bêše] biše Dab bê N₂ | velmi] velъmi Dab *om.* N₂ | priêl'] priêli Vat₅ êl N₁ | vladani] vladan'ê Mosc N₂ *om.* N₁ | sabral] sьbral' Vb₂ sabrali Vat₅ Mosc izabral N₂

d(u)homъ velmi · I pomisli iti v Per'sidu · da priêl' bi dani vladani · i sabral bi srebro mnogo · ³²i ostavi Ližiju č(lovê)ka častna · ot roda kraljev'skago · na potrêbi kraljev'skie ot rêki Eufete · daže do ri·k·e Ejupta · ³³I da pitêl bi Antioha s(i)na ego · dondeže vratil' bi se · ³⁴i prêdastъ emu pol' voin'stviê i

415c elefan'ti || i povelê emu ot vsêhъ êže hotêše i ot obitajučih' va Ijudêi i v' Er(u)s(o)l(i)mê · ³⁵i da poslal bi k nimъ voisku · str̃ti i istr'gnuti silu Iz(drai)levu · i iz'bit'ki er(u)s(o)l(i)mske · i otêti pa·me·tъ ihъ ot mêsta · ³⁶i da postavil bi obitatele s(i)ni tuždago roda vъ vsêhъ stranahъ ihъ · i žrêbomъ razdêlil bi z(e)mlju ihъ · ³⁷I c(êsa)гъ poêtъ čest' voev'stviê ostavšago · izide

³² **Ližiju** om. Dab | **častna**] častna Vb₂ N₂ č'stna Vat₅ čas'na Lab₂ | **kraljev'skago**] c(êsa)rskago Dab krali N₂ | **potrêbi**] potrêbu Dab potribi Lab₂ | **kraljev'skie**] c(êsa)rstviê Dab | **rêki**] reke Vat₅ Mosc rike Dab Lab₂ rêki N₂ | **Eufete**] Efrate Vat₅ Efatê Dab Eprate N₂ Ĵufate Lab₂ | **ri·k·e**] rêki Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ rêke Dab | **Ejupta**] Ejip'ta N₁ Dab N₂ Lab₂

³³ **da**] ta Lab₂ | **pitêl**] pital Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ krmili Dab | **Antioha**] add. c(êsa)ra Vat₅ Mosc | **s(i)na ego · dondeže vratil' bi se**] om. N₁ | **dondeže**] doideže Dab | **vratil'**] vzratil Dab | **bi se**] se bi Dab N₂

³⁴ **prêdastъ**] predastъ Vb₂ Vat₅ Dab N₂ Lab₂ | **voin'stviê**] voevstviê Vat₅ Mosc N₁ Dab N₂ Lab₂ | **elefan'ti**] elefante Vat₅ Mosc lifen'te Dab lem'fan'ti N₂ Ĵlefan'te Lab₂ | **povelê**] povelê Dab Lab₂ | **ot**] oda Lab₂ | **hotêše**] hoteše Dab hotiše Lab₂ | **obitajučih'**] ob'vivajučih(!) Vat₅ | **va**] vъ Vb₂ om. Vat₅ Mosc N₁ Dab N₂ | **va Ijudêi**] Ejudêju(!) Vat₅ Ijudêju Mosc Dab N₂ Judêju N₁ Judeju Lab₂ | **v'**] om. Vat₅ Mosc N₁ Dab N₂ Lab₂ | **Er(u)s(oli)mê**] Er(u)s(oli)momъ Mosc Erusolimъ N₁ N₂ Lab₂ Er(u)s(oli)mlomъ Dab

³⁵ **poslal**] poslalъ Vb₂ Lab₂ postavilъ N₂ | **k nimъ**] om. N₂ | **str̃ti**] str̃ti Vat₅ N₁ Dab N₂ Lab₂ s'trg'nuti Mosc | **istr'gnuti**] istr'gnuti Vb₂ strgnuti Vat₅ N₁ N₂ trti Mosc is'trig'nuti Dab s'trg'nuti Lab₂ | **iz'bit'ki**] izbitke Vat₅ N₁ Dab N₂ Lab₂ | **er(u)s(o)l(i)mske**] Erusolim'le Vb₂ Vat₅ Dab Lab₂ Iz(drai)l(e)vi i Er(u)s(oli)mle N₁ | **otêti**] otêtъ Vb₂ Vat₅ Mosc | **pa·me·tъ**] pameti Vat₅ Mosc | **ihъ**] sv(e)tih' Vat₅ Mosc sihъ Lab₂ *memoriam + eorum* VDvsc | **mêsta**] mesta Lab₂ z(e)mle N₁

³⁶ **postavil**] postavili N₁ | **obitatele**] obitateli Dab | **s(i)ni**] om. N₁ Lab₂ | **tuždago roda**] tue-rodnie Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ tuĴerod'nie Dab | **vъ**] va Lab₂ | **žrêbomъ**] žrêb'emъ Vat₅ Mosc ždribemъ Dab žribomъ Lab₂ | **razdêlil bi**] razdêlils bi Vb₂ razdêlili bi Vat₅ Mosc razdilil bi Dab raz'dilitie Lab₂

³⁷ **poêtъ**] poetъ N₁ | **voev'stviê**] voinstviê N₁ N₂ | **ostavšago**] ostalago Vat₅ Mosc Dab N₂ Lab₂ ostaloga N₁ | **izide**] *praem.* i Vb₂ Vat₅ Dab | **Antiohie**] Atiohie Dab | **grada**] om. Vat₅ | **kraljev'stva**] c(êsa)rst'va Dab kraljevstviê N₂ kraljev'stviê Lab₂ | **lêto**] leto Vb₂ N₂ | **satnoe**]

ot Antiohie grada kraljev'stva svoego · v lèto satnoe ·ĳ· (=40) noe ·ĳ· (=7) estb · i prèide Epratu rêku · i prohoêše višnee strani · ³⁸I izbra Ližiê Par'kolomoa · s(i)na Koriminova i Nikarona i Gor'jiju muži krêp'ke is priêteli

415d kralievih · ³⁹i posla š nimi četirideseti tisučb muži · i se||damb tisučb kon'nikovb da prišli bi v z(e)mlju Ijudovu po sl(o)vesi c(êsa)revu · ⁴⁰i poidoše da šli bi sb vseju siloju svoeju · i pridoše i prêkloniše se v' Amaumb v z(e)mli Polni · ⁴¹I slišaše tr'žnici stranb ime ihb · priêše srebro i zlato mnogo velmi i otroki · i pridoše v strani da vzeli bi s(i)novе Iz(drai)l(e)vi v rabi · i priložiše se k nimb voev'stviê z(e)mle tuerodnihb *²⁷ · ⁴²I vidê Ijuda i bratiê ego · êko umnožena biše zalaê · i voiska približaše se k stranam' ihb · I

sъtnoe Vb₂ | ·ĳ· noe ·ĳ· | četrtodesetnoe i sedmoe N₁ | ·ĳ· | ·ĳ· moe Dab sed'moe Lab₂ | **prèide**] prepravi Vat₅ Mosc preplu N₁ prèvi že Dab preplavi N₂ Lab₂ | **Epratu**] Eufratu Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ Efratu Dab | **rêku**] riku Dab N₂ Lab₂ | **prohoêše**] prihoêše N₁ prohaĵaše N₂ prohaêše Lab₂ | **višnee**] viš'ne že Dab | **strani**] strane Vat₅ Mosc Lab₂

³⁸ **I izbra**] izabra N₂ I z'bra Dab | **Par'kolomoa**] Parkolomia Vb₂ Parkoloma Vat₅ Mosc Lab₂ *praem.* kneza Per'kolomêê Dab Parkoloama N₂ *Ptolomeum* | **Koriminova**] Kominova Mosc Korimova N₁ Keriminova Dab Korinova Lab₂ *Dorimini* | **Nikarona**] Nikirona Vb₂ N₁ Nikanora Vat₅ Mosc Dab Nikikanora N₂ *Nicanorem* | **Gor'jiju**] Gorĵiju Dab | **muži**] muže Vat₅ Mosc N₁ Dab N₂ Lab₂ | **krêp'ke**] krêp'kie Dab | **is**] i Dab | **kralievih**] kraljevimi Vb₂ N₁ c(êsa)revihb Dab c(êsa)revi N₂

³⁹ **četirideseti**] tri Vb₂ ·ĳ· Vat₅ Mosc N₂ četira Dab | **tisučb**] tisuča Vb₂ Dab tisuči Vat₅ | **sedamb**] ·ĳ· Vat₅ Mosc N₂ | **tisučb**] tisuči Dab | **prišli**] šli N₂ | **Ijudovu**] Judovu Dab | **c(êsa)revu**] c(êsa)r(e)vi Vat₅ Mosc N₂

⁴⁰ **sb**] s Vat₅ sa Mosc | **prêkloniše**] prekloniše Vat₅ prikloniše Dab N₂ | **Amaumb**] Maumb' N₂ | **z(e)mli**] mêtê N₂ | **Polni**] Polnê N₂ *Campestri*

⁴¹ **tr'žnici**] trĵci Vat₅ N₂ drĵiteli Dab | **stranb**] *add.* têhb Vb₂ stanovb Dab | **ime**] im(e)nb Vat₅ imin'ê Mosc | **priêše**] *praem.* i Vb₂ Vat₅ | **otroki**] *add.* svoje Vb₂ otroke Vat₅ Mosc N₂ ot ruge(!) Dab | **vzeli**] vzeli Dab | **s(i)novе**] s(i)ni Vat₅ N₂ | **Iz(drai)l(e)vi**] Iz(draile)ve Dab | **rabi**] brani Vat₅ Mosc rabotu Dab | **i priložiše**] priložiše Vb₂ | **se**] *om.* Vat₅ Mosc | **voev'stviê**] vojev'stviê N₂ | **z(e)mle**] v z(e)mlju Vat₅ Mosc z(e)mlb N₂

⁴² **Ijuda**] Juda Vat₅ Mosc Dab | **bratiê**] br(a)tê Dab | **zalaê**] zlaê Vb₂ zlaê Vat₅ Mosc Dab | **približaše**] priklnaše Vat₅ Mosc Dab N₂ | **k**] kb Vb₂ | **ihb**] *om.* Dab | **plĵku**] lĵudu Vat₅ Mosc N₂ lĵudemb Dab | **stvoriti**] sĵtvoriti Dab | **pagubu**] *om.* N₂ | **skončanie**] isĵkon'čanie Vb₂ iskončan'e Vat₅ skon'čane Dab

promisliše sl(o)v(e)sa c(êsa)reva · êže povelê pľku stvoriti · pagubu i skončanie · ⁴³i rêše edinъ každo ka isknemu svoemu · Dvignêмъ svrženie pľka

416a n(a)šego · i borimo se za pľkъ n(a)šъ i s(ve)tie n(a)še · ⁴⁴I sabraše || se vkupъ da bili bi gotovi na branъ · i da molili bi i prosili bi milosr'diê i pomilovaniê ⁴⁵i Er(u)s(o)l(i)mъ ne obêtovaše se · na bêše êko pustina · ne bêše iže všal bi ot čedъ ego · i s(ve)toe popiraše se i s(i)nove tuždih' rodi bêhu v tvr'di · On'dê bêše obitanie êzik' · i otêto bisi povol'svie ot Êkova · i ičeze on'dê truba i kitara · ⁴⁶i sabraše se i pridoše v Masъfatъ protivu Eru-solimu · êko mêsto m(o)litvi bêše v Masfati · prêe neže v' Er(u)s(o)l(i)mê ·

⁴³ **rêše**] r(e)če Vat₅ Mosc N₂ | **každo**] kъždo Vb₂ N₁ | **ka**] kъ Vb₂ k' Vat₅ Dab | **Dvignêмъ**] Dvignimъ N₂ Dvig'němъ Dab | **svrženie**] svrъženie Vb₂ svržen'e Vat₅ Mosc N₂ | **pľka**] lјuda Vat₅ Mosc N₂ lјudi Dab | **n(a)šego**] n(a)šihъ Dab | **borimo**] borim Vat₅ Mosc N₂ | **pľkъ**] pľkъ Vb₂

⁴⁴ **sabraše**] sъbraše Vb₂ sabra Vat₅ Mosc Dab N₂ | **vkupъ**] shodъ Vat₅ Mosc Dab vshodъ N₂ | **na**] v' Vat₅ Mosc Dab | **prosili bi**] prosili Vat₅ Mosc Dab | **milosr'diê**] m(i)l(o)srdie N₂ om. Dab | **pomilovaniê**] pom(i)lov(a)n'ê N₂

⁴⁵ **obêtovaše se**] obêtovaše Vat₅ ubetovaše Mosc obitov(a)še Dab N₂ | **na**] om. Vat₅ | **bêše**] biše Vb₂ Dab | **pustina**] pus'tinu Dab | **všal**] všal Vb₂ šal Vat₅ Mosc iz'sal' N₂ | **ego**] om. Dab | **popiraše**] perêše Vat₅ periše Mosc N₂ poprano b(i)si Dab | **tuždih' rodi**] tuerodac' Vat₅ Mosc N₂ tujekodac'(!) Dab | **v**] om. Dab | **tvr'di**] tr'di Vat₅ | **On'dê**] on'di Dab | **obitanie**] obitani Dab | **êzik'**] ezikъ Vat₅ | **otêto**] oneto(!) Vat₅ oneto Mosc N₂ oteto Dab | **povol'svie**] pohotsvie Vat₅ Mosc N₂ pohotaistvie Dab *voluptas* | **truba i kitara**] trub'ê i kiter'ê Vat₅ Mosc trub'ê i kitara Dab N₂

⁴⁶ **sabraše**] sъbraše Vb₂ sabra *add.* shodъ Vat₅ Mosc s'braše Dab | **Masъfatъ**] Masaamatъ Dab | **m(o)litvi**] m(o)l(i)tve Vat₅ Dab N₂ m(o)l(it)vê Mosc | **bêše**] biše Dab | **Masfati**] Masfati Vb₂ Mas'fatê Vat₅ Mosc N₂ Masaati Dab | **prêe**] prie Dab drêv'le N₂ | **Er(u)s(o)-l(i)mê**] Er(u)s(o)l(i)mъ Vb₂ Er(u)s(oli)me Mosc

⁴⁷i pos'tiše se onъ d(ь)нъ · i obl'kše se vrētiči · i popelъ položiše na glavi svoe · i ostaviše rizi svoe · ⁴⁸i rastrēše knigi zakona · ot njihъ ispitovahu ēziki

416b podob'stvie podob'stvi svoiъ · ⁴⁹i prinesoše u||rešeniē erēiskaē · i prvini i desetini · I vzbudiše Nazarēe iže ispl'nili bēhu d(ь)ni · ⁵⁰vzapiše glasomъ veliēmъ rekuče · Čto stvorimъ simъ i kamo ihъ povedemъ · ⁵¹i s(ve)taē tvoē poprana sutъ · i poskvrnena^{*28} sutъ i erēi tvoi stvoreni sutъ v plačъ i v smērenie · ⁵²Vsi narodi podoše protivu namъ · da ni rasprudetъ · Ti vēsi ēže misletъ na nasъ · ⁵³kako vzmožemъ postoēti pred licemъ ihъ · ače ne ti b(o)že pomožeši namъ ⁵⁴i t(ъ)u(ъ)ba mi^{*29} · I vzapiše glasomъ veliēmъ · ⁵⁵i po sihъ

⁴⁷ **pos'tiše se**] posti Vb₂ postiše Vat₅ Mosc Dab N₂ | **onъ d(ь)нъ**] d(ь)нъ onъ N₂ | **i obl'kše se**] *om.* N₂ | **obl'kše**] oblēkoše Vat₅ Dab oblekoše Mosc | **vrētiči**] vrēče Vat₅ vrēče Mosc vrētiča Dab | **glavi svoe**] gl(a)vaъ svoiъ N₂ glavē svoei Dab | **rizi svoe**] rizi svoei Dab |

⁴⁸ **rastrēše**] razastrēše Vat₅ Mosc ras'trzaše Dab rastrīše N₂ | **knigi**] k'nigu Vat₅ Mosc N₂ | **ispitovahu**] ispitavahu Mosc | **podob'stvie**] podobie Vb₂ Vat₅ Mosc Dab N₂ | **ēziki**] ezici Vat₅ ēzici N₂ Dab

⁴⁹ **prinesoše**] prnesoše Vat₅ prenosōše Mosc | **urēšeniē**] urēšeniē Vat₅ Dab | **erēiskaē**] erēiska Vat₅ Mosc N₂ | **prvini**] p(ъ)rvini Vb₂ p(ъ)rvinu N₂ Dab | **desetini**] desetinė Vat₅ desetine Mosc Dab | **Nazarēe**] Nazariē Dab | **bēhu**] bihu Dab

⁵⁰ **vzapiše**] v'pīše Vb₂ Dab I v'zvapiše N₂ | **veliēmъ**] *add.* v n(e)bo Vat₅ Mosc Dab veliimъ *add.* v' n(e)bo N₂ | **ihъ**] *om.* N₂

⁵¹ **sutъ i poskvrnena sutъ**] *om.* N₂ | **smērenie**] smēren'e Vat₅ Mosc

⁵² **Vsi**] I se Vat₅ Mosc Dab N₂ | **podoše**] pridoše Vb₂ Vat₅ Dab N₂ | **protivu**] proti Vat₅ Mosc | **namъ**] imъ Vat₅ | **ni**] n(a)sъ Vat₅ Mosc | **rasprudetъ**] razgubet' Vat₅ Mosc Dab N₂ | **misletъ**] e(st)ъ misalъ Dab | **na**] v Vat₅ Mosc Dab N₂

⁵³ **kako**] I ako Mosc | **vzmožemъ**] možemъ Vb₂ | **postoēti**] pod'stoēti Vat₅ Mosc | **pred**] prēd Vb₂ | **namъ**] n(a)sъ Vat₅ Mosc ni Dab N₂

⁵⁴ **vzapiše**] v'zpiše Vb₂ Dab v'zvapiše Mosc N₂ | **veliēmъ**] velimъ Dab

⁵⁵ **sihъ**] sem' Vb₂ | **postavi Ijuda**] postavi Juda *add.* voe Ijuda Vat₅ Mosc Juda postavi *add.* voje Ijudemъ Dab postavi *add.* voje Ijudemъ N₂ *duces populi* V | **načelniki**] načelnike Vat₅ Mosc Dab N₂ | **satniki**] satnike Vat₅ Mosc Dab N₂ | **knezi**] pentakontare Vat₅ Mosc pentakotarke Dab pen'takožtar'ke N₂ | **desetniki**] desetnike Vat₅ Mosc N₂

postavi*³⁰ Ijuda · i načelniki i satniki i knezi i desetniki · ⁵⁶i reče sim̄ iže zidahu domi · i poemahu ženi i saēhu vinogradi · i strašili bi im̄ · da vratili se bi edin̄ k(a)ždō v dom̄ svoi po z(a)k(o)nu ⁵⁷i ganuše stani · i umēstiše k

416c jugu Ama>um||a · ⁵⁸i reče Ijuda prepoēšēte se i budēte s(i)nove krēpci · i budēte gotovi v' jutro da borite se protivu narodom̄ sim̄ · iže sašli se sut̄ pogubiti nas̄ · i s(ve)taē naša · ⁵⁹ēko bole est̄ nam̄ umrēti v brani · neže vidēti zalaē ezika našego i s(ve)tiħ · ⁶⁰i ēkože budet̄ vola na n(e)b(e)si sice budi · 4 ¹I poēt̄ Gor'jiē pet̄ tisuč̄ muži · i tisuče konniki izbraniħ · I dvignuše stani nočiju · ²da prišli bi k stanom' Ijudovom̄ · i porazili bi e vnezapu · I s(i)nove iže bēhu iz' tvrdi bēhu im̄ voždi · ³I usliša Ijuda i krēpci ego · i vstaše poraziti silu voev'stviē c(ēsa)reva · ēže bēše v Iamaumi ⁴oče bo

⁵⁶ **zidahu**] zida Vat₅ | **domi**] dome Mosc | **poemahu**] nevēstovahu Vat₅ nevestovahu Mosc nēvēstovahu Dab nevestovahu N₂ | **ženi**] žene Vat₅ Mosc | **saēhu**] sajahu Dab | **strašili bi**] strašiv' Vb₂ s'trašivim̄ Vat₅ strašivim̄ Mosc s'trašimb Dab vstrašiv̄ N₂ | **im̄**] *om.* Vat₅ Dab | **vratili**] vratil' Dab | **se bi**] bi se Vat₅

⁵⁷ **stani**] stane Vat₅ Mosc | **umēstiše**] umes'tiše Dab

⁵⁸ **Ijuda**] Juda Vat₅ Mosc Dab | **prepoēšēte**] prēpoēšete Vb₂ prepoēšite Vat₅ Mosc N₂ prēpoēšite Dab | **budēte** (2x)] budite Vat₅ N₂ Dab | **s(i)nove**] *om.* N₂ | **krēpci**] *praep.* k N₂ | **jutro**] jutre N₂ | **sašli**] s̄šli Vb₂ Dab | **pogubiti**] razgubiti Vat₅ Mosc Dab N₂

⁵⁹ **nam̄**] *om.* Dab | **umrēti**] umriti Dab | **zalaē**] z'laē Vb₂ Vat₅ Dab *om.* Mosc | **ezika**] ēzika Dab

⁶⁰ **n(e)b(e)si**] nebe Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **sice**] t(a)ko Dab N₂

4 ¹ **I poēt̄**] Priēt̄ N₂ | **pet̄**] ·ḏ· Vat₅ Mosc N₂ | **tisuč̄**] tisuči Vat₅ Mosc ·č̄· N₂ | **tisuče**] ·č̄· Vb₂ Vat₅ N₂ | **konniki**] k(o)n'nikov' Vat₅ Mosc koniki N₂ | **izbraniħ**] izabranie N₂ | **dvignuše**] ganuše Vat₅ Mosc N₂ | **stani**] s'tane Vat₅ N₂

² **prišli bi**] priklonili se bi Vat₅ Mosc N₂ | **k**] k̄ Vb₂ | **Ijudovom̄**] Judovom̄ Vat₅ Judovim̄ Mosc Ijudov̄ N₂ | **bi e**] ih̄ Vat₅ Mosc N₂ | **I**] Ī Vb₂ | **iz'**] is Vat₅ | **tvrdi**] tvrdi Vb₂ | **im̄**] *om.* N₂ | **voždi**] vsi Vat₅ Mosc vojji N₂

³ **Ijuda**] *add.* i vsta Vat₅ Mosc | **krēpci**] krēp'cē Mosc | **krēpci ego** · **i vstaše**] vsta ta krēp'cē N₂ | **ego**] *om.* Vat₅ Mosc | **i vstaše**] *om.* Vat₅ Mosc | **poraziti**] porazit' Vat₅ porazi Mosc | **voev'stviē**] voevstvi Vat₅ Mosc N₂ | **c(ēsa)reva**] c(ēsa)r(e)vih̄ Vat₅ Mosc N₂ | **ēže**] iže Mosc | **Iamaumi**] Amaumē Vat₅ Mosc Maumē N₂

⁴ **ne bēše savkupleno**] rastrkano b(ē)še Vat₅ rastrakano bēše Mosc ras'strkano b(ē)še N₂ | **savkupleno**] s̄vkupleno Vb₂ | **vojn'stvo**] voevstvie Vat₅ Mosc vojn'stvie N₂ | **ot**] ot̄ Vb₂

416d ne bēše savkupleno voin'stvo ot stanovъ · ⁵I pride i Gor'jjiê v stani*³¹ Ijudini nočiju · i nikogože obrête · I iskahu ihъ v gorahъ êk(o) r(e)če bēžitъ si ot n(a)sъ · ⁶I egda d(b)nyъ stvoren' b(i)si êvi se Ijuda v poli s triъ tisučъ muži · toliko êko pokr'veniê i mače ne imêhu · ⁷I uzrêše stani*³² krêpki i branni · i konъ veličъstviê okr'stъ ihъ · takožde si učeni v branъ · ⁸I reče Ijuda mužemъ svoimъ iže š nimъ bêhu · ne boite se množastva ihъ i naprasan'stviê ihъ · ne ustrašajte se · ⁹pomenête kako sp(a)seni biše oci naši v mori Čr'mnêemъ · egda naslêdovaše ihъ paraonъ s voev'stviemъ mnogomъ · ¹⁰i nine variiimъ na n(e)bo i pom(i)luet ni g(ospod)ъ b(og)ъ našъ · i vspomenetъ zavêtъ o(t)sъ

⁵ i Gor'jiê] Ijuda Vb₂ Gor'jija N₂ | Ijudini] Ijudine Vat₅ Mosc N₂ | obrête] *add.* nočiju Mosc obrete N₂ | ihъ] e Vat₅ Mosc *om.* N₂ | bēžitъ] bēžetъ Mosc

⁶ b(i)si] bil bi Vat₅ Mosc | Ijuda] Juda Vat₅ | muži] *om.* Mosc | tisučъ] tisuče Vb₂ · ě · Vat₅ | pokr'veniê] pok'rven'ê Vat₅ Mosc pokriveniê | mače] mъče Vb₂ meče *add.* i Vat₅ Mosc mečí N₂

⁷ uzrêše] uzriše Vat₅ N₂ | stani] *add.* êzikovъ N₂ Mosc N₂ gentium | krêpki] i krêpke Vat₅ N₂ i krêp'ko Mosc | branni] branъni Vb₂ bran'ne Vat₅ Mosc N₂ | konъ veličъstviê] kon'ničъstviê Vat₅ konničast'viê Mosc kon'ničъstviê N₂ equitatus | okr'stъ] oh(rъst)ъ Vat₅ N₂ | takožde] t(a)koe Vat₅ Mosc | učeni] učini Vat₅ Mosc N₂ | v] *om.* Vat₅ N₂ | branъ] brani N₂

⁸ Ijuda] Juda Vat₅ | svoimъ] *om.* N₂ | š nimъ bêhu] bêhu š nimъ Vat₅ | boite se] boêli se budete Vat₅ Mosc boêli se budite N₂ | množastva] množstva Vb₂ množstviê Vat₅ m'nožast'viê Mosc množ(b)stviê N₂ | naprasan'stviê] naprasъnstviê Vb₂ napraš(a)nstviê Vat₅ Mosc naprasan'stva N₂ | ustrašajte] ustrašite N₂

⁹ pomenête] vspom(e)nête Vat₅ v'spomenete Mosc pomenite N₂ | mori] morê Vat₅ Mosc | Čr'mnêemъ] Čr'mnêem' N₂ Rubro | naslêdovaše] sl(ê)d(o)v(a)še Vat₅ Mosc slêjaše N₂ | ihъ] e N₂ | s voev'stviemъ] voevod'stviemъ N₂ | s voev'stviemъ mnogomъ] svoim' šъstviem' mnogimъ Vb₂ s voemъ mnogimъ Vat₅ Mosc *cum exercitu* + *multo* MVD2vsc + *suo* A

¹⁰ variiimъ] vъriimъ Vb₂ var'emъ Vat₅ Mosc N₂ | na] v' Vat₅ Mosc n' N₂ | i] da N₂ | ni] n(a)sъ Vat₅ Mosc | b(og)ъ našъ] *om.* Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | vspomenetъ] v'pomenetъ Vb₂ vspomenulъ budetъ Vat₅ Mosc N₂ | n(a)šihъ] *om.* N₂ | stareтъ] stretъ Vb₂ stanetъ Vat₅ | voev'stviê] vojev'stviê N₂ | sie] ihъ N₂ | pred] prêd Vb₂ N₂

n(a)šihъ · i stareť vov'stvie sie pred licemъ n(a)šimъ dan(ь)сѣ. ¹¹uvêdetъ vsi êzici êko estъ b(og)ъ · i iže iskupitъ i izbavitъ Iz(drai)la · ¹²I dvigoše tuerod'-

417a ci oči svoi · || i uzrêše e greduče suprotivъ imъ · ¹³i izidoše is' stanovъ na branъ · i trubuju vspêše vsi iže bêhu сѣ Ijuduju · ¹⁴I snidoše vkupъ i pobêždeni biše êzici · i pobêgoše v pole · ¹⁵poslêdni že padoše va ustêhъ meča · i goniše e do Gazerona daže v pola Idumêe i Azota i Im'me · I pade ot nihъ tri tisuča muži · ¹⁶i vrati se Ijuda i muži ego v slêdъ ego · ¹⁷I reče k plъku · ne hotêite vzeti plêhъ · êko branъ protivu namъ estъ · ¹⁸i Gor'jiê i vov'stvie ego blizъ nasъ estъ · Da stanete protivu nepriêtelemъ našimъ · i poborite e i potomъ vazmete plêhъ svobodni · ¹⁹I oče gl(agol)juču Ijudê siê ·

¹¹ **uvêdet'**] poznajutъ Vat₅ N₂ | **uvêdetъ vsi êzici êko estъ b(og)ъ**] *om.* Mosc | **i iže**] iže Vb₂ | **iskupitъ**] iskupi N₂ | **i izbavitъ**] izbavit' Vb₂ *om.* N₂ | **Iz(drai)la**] Iz(drai)le Mosc

¹² **dvigoše**] v'zdvigoše N₂ | **uzrêše**] uzriše Vat₅ N₂ | **e**] *om.* Mosc N₂ | **greduče**] greduči *add.* e N₂ | **suprotivъ imъ**] is' suprotiva Vat₅ Mosc N₂

¹³ **is'**] i Vb₂ iz Vat₅ N₂ | **na**] v N₂ | **trubuju**] trubeju Vat₅ Mosc | **vspêše**] vspeše N₂

¹⁴ **snidoše**] *add.* se Vat₅ Mosc N₂ | **vkupъ**] *om.* Vat₅ Mosc N₂ | **pobêždeni**] streni Vat₅ Mosc N₂ | **êzici**] ezici Vat₅ Mosc | **pole**] polê Mosc

¹⁵ **poslêdni**] Naposlêdni Vat₅ Mosc naiposlêdni N₂ | **va**] v' Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **ustêhъ meča**] meči Vat₅ Mosc mečъ N₂ | **pola**] pole Mosc | **Azota**] Êzota Vat₅ Mosc | **Im'me**] Êm'me Vat₅ Êm'mê Mosc | **pade**] padoše Vat₅ Mosc N₂ | **tri**] ·v· Vat₅

¹⁶ **vrati**] vzvrati N₂ | **Ijuda**] Juda Vat₅ | **muži ego v slêdъ ego**] vov'stvie ego slêdeče i Vat₅ Mosc | **muži**] voiv'stvie N₂

¹⁷ **plъku**] ljudu Vat₅ Mosc | **hotêite vzeti**] pohotêite Vat₅ Mosc | **vzeti**] *om.* Mosc | **plêhъ**] plêna Vb₂ | **namъ**] v(a)mъ Vat₅ Mosc

¹⁸ **Gor'jiê**] Gor'jija N₂ | **vov'stvie**] voiv'stvie Vb₂ N₂ | **blizъ nasъ estъ**] v gorê blizu v(a)сѣ Vat₅ blizu v(a)сѣ Mosc *in monte prope nos* c | **estъ**] sutъ Vb₂ | **Da**] na Vat₅ Mosc N₂ | **stanete**] stanête Vat₅ stanite N₂ | **našimъ**] v(a)š(i)mъ Vat₅ Mosc | **potomъ**] po sihъ Vat₅ Mosc N₂ | **vazmete**] vzmete Vb₂ primete Vat₅ Mosc N₂ | **plêhъ**] plêne Vat₅ Mosc plêni N₂ | **plêhъ svobodni**] *spolia+ securi* Dvsc

¹⁹ **Ijudê**] Judê Vat₅ N₂ | **se êvi**] êvi Vb₂ | **iz'gledajučiê**] iz'gledajuči N₂ | **iz'**] z N₂ | **gori**] gore Vat₅ Mosc

se êvi se čestъ etera iz' gledajučie iz' gori · ²⁰I vidê Gor'jiê da v bêgъ obračeni sut' egovi^{*33} · i vaŷgani sutъ stani · dim' bo iŷe vidêše se · obličevaše eŷe

417b stvoreno estъ · || ²¹Eŷe oni videče uboêše se velmi · I zirajuče vкупъ Ijuda i voev'stvie ego gotovo na branъ · ²²i pobêgoše vsi v pola tuŷdihъ · ²³Ijuda vrati se k plênomъ stanovъ · i vzeše zlata mnogogo i srebro i acin'tъ · i pur'puru mor'skuju i bogatastva mnogaê · ²⁴I vrativše se pêsny poêhu · i bl(a-goslo)vlahu b(og)a n(e)b(e)skago · êko blagъ estъ · êko vъ vêkъ m(i)(o)stъ ego · ²⁵I stvoreno bistъ sp(a)senie velie va Iz(drai)li v danъ onъ · ²⁶A iŷe kolizdo tuŷdihъ uidoše · pridoše i vzvêstiše Ližii vsa · eŷe priključila se bêhu · ²⁷Onъ ŷe slišavъ smučenъ d(u)homъ · ičezovaše zane ne kakovaê hotêlъ estъ · takovaê priklučie se va Iz(drai)lъ · êkoŷe povelêlъ bê c(êsa)гъ · ²⁸I v poslêdu-

²⁰ **Gor'jiê**] Gor'jija N₂ | **vaŷgani**] vъŷbgani Vb₂ vŷgani Vat₅ | **vidêše**] vijaše Vat₅ N₂ | **obličevaše**] obličavaše Vb₂

²¹ **Eŷe**] imiŷe Vat₅ Mosc N₂ | **videče**] s'gledanimi Vat₅ Mosc z'gledanimi N₂ | **I zirajuče**] vzirajuče Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **Ijuda**] iduče(!) Vat₅ Mosc Ijudu N₂ et *Iudam* | **voev'stvie**] voistvie Vb₂ voiv'stvie N₂ | **ego**] om. Vat₅ Mosc + *eius* M2O | **na**] k' Vat₅ Mosc N₂ | **branъ**] brani Vat₅ Mosc N₂

²² **vs**] om. Vat₅ Mosc | **vs** v **pola**] v pola vsi N₂ | **tuŷdihъ**] tuerodacъ Vat₅ Mosc tuerod'ci N₂

²³ **vrat**] vzvrati N₂ | **vzeše**] vъzeše Vb₂ vze Vat₅ Mosc | **zlata**] zlato Vb₂ Vat₅ N₂ s'rebro Mosc | **srebro**] zlato Mosc | **acin'tъ**] êcink'tъ Vat₅ Mosc êbcin'tъ N₂ | **pur'puru**] pur'piru Vat₅ Mosc porpiru N₂ | **bogatastva**] bogat'stva Vb₂ bogatastviê Vat₅ Mosc N₂ | **mnogaê**] mnoga Vat₅ Mosc om. N₂

²⁴ **I vrativše se**] ob'račeni Vat₅ Mosc N₂ | **n(e)b(e)skago**] v' n(e)bo Vat₅ Mosc N₂ | **estъ**] om. N₂

²⁵ **bistъ**] bisi Vb₂ | **sp(a)senie**] *add.* ego Mosc | **va**] vъ Vb₂ Vat₅ N₂

²⁶ **tuŷdihъ**] tuerodacъ Vat₅ Mosc N₂ | **uidoše**] uideše N₂ | **vzvêstiše**] vъzvêstiše Vb₂ | **Ližii**] Ližiju N₂ | **priključila**] priključevala Vat₅ Mosc

²⁷ **Onъ ŷe slišavъ**] imi ŷe slišanimi Vat₅ | **smučenъ**] *praem.* onъ Vat₅ N₂ | **ičezovaše**] ičezovaše (!) Vb₂ ičezivaše Vat₅ ičezavaše Mosc | **zane**] êk(o) Vat₅ Mosc N₂ | **estъ**] b(ê)še N₂ | **priklučie**] priključiše Vb₂ Vat₅ N₂ priključi Mosc | **va**] v' Vat₅ N₂ | **Iz(drai)lъ**] Iz(drai)li

417c jučee lëto sabra Ližiê iz'branihь mužь ·m̃· (=60) || tisučь da poborili bi e ·²⁹I pridoše va Ijudêju · i stani postaviše v Betoroni · I protivu teče imь Ijuda s' desetь tisučь muži ·³⁰i vidêvše voev'stviê krêpko i p(o)m(o)li se i reče · bl(agoslovle)нь esi sp(a)sitelju Iz(drai)levь · iže strьль esi naprasan'stvo silnago · v rucê raba tvoego D(a)v(i)da · I prêdalь esi stani tuždihь v rucê Onata s(i)na Saulova · i oružienos'ca ego³¹sklopi voev'stvie sie v rucê pьlka tvoego Iz(drai)la · I postidet se <v'> voev'stvi svoemь i kon'nici ihь³²da imь strahь · i rastaêno stvori smênie sili ihь · i podvignut se stroeniemь svoimь ·³³svrzi e mečemь onêhь iže <ljubetь>³⁴tebe i pohvaletь · tebe vsi

Vb₂ Mosc N₂ | êkože] kakovaê Vat₅ Mosc N₂ | povelêlь bê] bê povelêlь Vb₂ p(o)v(e)lê Vat₅ Mosc N₂

²⁸ I v poslêdujučee lëto] Poslêd'stvujuču l(ê)tu N₂ | poslêdujučee] poslêd'stvujučee Vat₅ poslêd'stvujuče Mosc | lëto] lêtê Vb₂ | sabra] sьbra Vb₂ N₂ | iz'branihь] izabranihь N₂ | mužь] m(u)ži Mosc N₂ | tisučь] tisuči Vb₂ Mosc | poborili] poboril Vat₅ pobêdil N₂

²⁹ pridoše] prišad'še Vat₅ Mosc N₂ | va] vь N₂ | stani] stane Vat₅ Mosc | postaviše] položiše Vat₅ Mosc N₂ | Betoroni] Beteronê Vb₂ Vat₅ Mosc Betronê N₂ | teče imь] imь teče Vat₅ N₂ | desetь tisučь] ·ič· Vat₅ edno na dês(e)te tisuči Mosc ·i· tisučь N₂

³⁰ voev'stviê] voev'stvie Vb₂ Vat₅ voevstvo N₂ | p(o)m(o)li] m(o)li Vat₅ Mosc N₂ | strьль] stvorilь Vat₅ Mosc strьlь N₂ | naprasan'stvo] naprasьnstvo Vb₂ | silnago] om. N₂ | tuždihь] tuerodn(i)kь Vat₅ Mosc tuždenarod'nikь N₂ | Onata] Ŗenata N₂ | Saulova] Sauleva Vb₂ Sьulova N₂ | oružienos'ca] oružienosacь Mosc

³¹ voev'stvie] add. ego Vb₂ voiv'stvie N₂ | Iz(drai)la] Iz(drai)lь N₂ | postidet] postidêv Vb₂ postidite Vat₅ Mosc N₂ | voev'stvi] praem. v' Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ in | kon'nici] kon'niki N₂

³² da] dai Mosc N₂ | strahь] strašen'e Vat₅ Mosc N₂ | rastaêno] rastaêne Vb₂ | smênie] smên'e Vat₅ smene Mosc smin'e N₂ | sili] sile Vat₅ silê Mosc | sili ihь] ihь sili N₂ | podvignut] podvigni Vb₂ pod'vignete Vat₅ podvignite Mosc podvignuti N₂ | stroeniemь] svrzeniemь Vat₅ Mosc stren'emь N₂

³³ svrzi] svrzi Vb₂ | onêhь iže <ljubetь>] ljubečihь Vat₅ Mosc | znajuče] znajučei Vb₂ Vat₅ Mosc

417d znajuće ime tvoe v pêsnehь · ³⁴I snidoše se vkupь · i padoše || vkupь ot voiski Ližiini petь tisučь muži · ³⁵Vidêv že Ližiê svoe bêžeče i Judêov že dr'zostь i da gotovi sutь · ili žiti i-di^{*35} umrêti krêpcê · I otide vь An'tiohiju · i izbra voini množêiše · da paki prišli bi va Ijudêju · ³⁶Reče že Ijuda i bratiê ego · streni sutь nepriêтели naši · vzdêmь nine častiti s(ve)taê i obnoviti · ³⁷I sabra se voïn'stvie i vzdidoše v goru Sionь · ³⁸i vidêše svêćenie zapustêlo i oltarь poskvrnень · i vrata :izažgana · i v dvorêhь tr'nie izniklo êkože i v pustini · i žrtviliča zapučena i razvalena ³⁹razdrêše rizi svoe i plakaše plačemь veliemь · i položiše popelь na glavi svoe · ⁴⁰I padoše na lici z(e)mli ·

³⁴ **snidoše se vkupь**] spustiše š nimi b'rani Vat₅ I pustiše š nimi brani Mosc I spustiše branь N₂ | **vkupь**] om. Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **voiski**] voiske Vat₅ Mosc N₂ | **Ližiini**] Ližini Vb₂ Ližine Vat₅ Mosc Ližieve N₂ | **petь tisučь**] ·dč· Vat₅ ·jũ· Mosc ·d· tisučь N₂ | **tisučь**] tisuči Vb₂

³⁵ **Vidêv**] Vide Mosc | **Ližiê**] Ližie Vb₂ | **svoe bêžeče**] svoihь bêgь Vat₅ Mosc svoihь v bêgь N₂ | **i**] a N₂ | **Judêov že**] Ijudêovihь N₂ | **dr'zostь**] smên'e Vat₅ N₂ smene Mosc | **ili žiti i-di** **umrêti**] ili umrêti ili žiti N₂ | **otide**] otidê Mosc | **vь**] v Vb₂ | **izbra**] izabra N₂ | **voini**] voine Vat₅ Mosc vojine N₂ | **množêiše · da**] da umnože Vat₅ Mosc umnoženi N₂ | **prišli**] prišal' Vb₂ | **va**] v Vb₂ N₂ | **Ijudêju**] Ijudeju Vb₂

³⁶ **bratiê**] braté Mosc | **streni**] s'treni Vb₂ sestreni Mosc | **naši**] n(a)še Vat₅ Mosc | **vzdêmь**] vzdemь Vat₅ Mosc N₂ | **častiti**] čstiti Vb₂ N₂ čistiti Vat₅ Mosc | **obnoviti**] obьnoviti Vb₂

³⁷ **sabra**] sbra Vb₂ sabraše Vat₅ Mosc N₂ | **voïn'stvie**] voev'stvie Vat₅ *praem.* vs(a)koe voev'stvie Mosc N₂ | **i vzdidoše v goru Sionь**] om. Vat₅ Mosc

³⁸ **i vidêše**] iti idoše Mosc i vidiše N₂ | **svêćenie**] s'večen'e Vat₅ s(ve)tiliče N₂ | **zapustêlo**] opustêlo Vat₅ N₂ opustelo Mosc | **poskvrnень**] poskvrnень Vb₂ poskrunень N₂ | **izažgana**] isžgana Vb₂ | **dvorêhь**] dvorehь Mosc | **tr'nie**] rožjič'ê Vat₅ Mosc rož'dê N₂ | **izniklo**] izras'la Vat₅ Mosc iz'nikla N₂ | **êkože**] êko Mosc | **v pustini**] v sk(o)ku ili v' gorahь Vat₅ Mosc N₂ *in saltu vel montibus* | **žrtviliča zapučena i razvalena**] žrtviliče razvaleno Vb₂ žrtviča razvalena Vat₅ žrtviča Mosc N₂

³⁹ **rizi**] s'viti Vat₅ Mosc | **na**] v Mosc нь N₂ | **glavi svoe**] gl(a)vu svoju Vat₅ Mosc gl(a)vahь s'voihь N₂

⁴⁰ **na**] нь N₂ | **lici z(e)mli**] z(e)mli licemь N₂ | **lici**] lice Vat₅ Mosc | **z(e)mli**] na z(e)mliju Vat₅ Mosc | **vzapiše**] vzpiše Vb₂ v'z'vapiše Vat₅ N₂ | **na**] v Vat₅ N₂

418a i vzapiše na n(e)bo · ⁴¹Tagda Ijuda izbra muže · iže brali se bi protivu tēmъ iže bēhu v tvr'di · doideže očistila se s(ve)taê · ⁴²I izbra erêi bes poroka · volju imêjuće v zakonъ b(o)ži · ⁴³i očistiše s(ve)taê · I otnesoše kamenie poskvr'nenoe v mēsto nečisto · ⁴⁴i pomisli ot oltara · olovakti že poskvrnenъ bēše čto ot nego stvorili bi · ⁴⁵I pride emu svêтъ dobarъ da razoril' bi i · da ne kako bil' bi imъ v ponošenje êko poskvrniše i êzici i potrêbiše i · ⁴⁶I položiše i vъ vrhu domu kamenie v mēstê prikladnê · prišal bi prorokъ i otvečal bi o nihъ · ⁴⁷I vzeše kamenie cêlo po zakonu ⁴⁸i sazdaše s(ve)taê · i êže meju

418b domomъ znutarъudu i zidomъ i dvari pos(ve)tiše || ⁴⁹i stvoriše sasudi s(ve)te novi · i vnesoše svêtilniki i oltarъ tam'ênovъ · i trpezu v cr(ъ)k(ъ)v' ⁵⁰i

⁴¹ **Tagda**] Tъgda Vb₂ N₂ T'gda Vat₅ | **Ijuda izbra**] naredi Juda Vat₅ Mosc N₂ | **muže**] muži N₂ | **iže brali se bi**] da borili bi se Vat₅ da borili se Mosc da bori'li se bi N₂ | **se bi**] bi se Vb₂ | **tēmъ**] imъ Vat₅ N₂ onê'm' Mosc | **v**] om. Mosc | **očistila se**] čistila se Vat₅ čistila se bi Mosc N₂

⁴² **erêi**] erêe Vat₅ N₂ | **volju**] voleju N₂ | **imêjuće**] umêjuće N₂ | **v**] i N₂

⁴³ **očistiše**] *add.* se Vat₅ Mosc počistiše N₂ | **otnesoše**] ponesoše Vat₅ Mosc N₂ | **kamenie**] *praem.* svoe Vb₂ kam(e)ne Vat₅ | **poskvr'nenoe**] poskvrnen'ê Vat₅ Mosc poskrneni N₂

⁴⁴ **že**] iže Vb₂ N₂ i Vat₅ | **poskvrnenъ**] poskvrъnenъ Vb₂ posvmenъ N₂ | **stvorili**] stvoril Vat₅ Mosc N₂

⁴⁵ **pride**] v'pade Vat₅ Mosc vpa N₂ | **svêтъ**] svetъ Vb₂ *praem.* v' N₂ | **dobarъ**] dobrъ Vb₂ | **imъ**] om. N₂ | **poskvrniše**] poskvrъniše Vb₂ poskrniše N₂ | **êzici**] ezici Vat₅ | **potrêbiše**] potrše(!) Vat₅ N₂

⁴⁶ **I**] I Vb₂ | **i vъ vrhu domu kamenie**] kamenie vъ vrъhu domu Vb₂ kamen'e v gorê v' domu Vat₅ Mosc kamenie v domu N₂ | **prikladnê**] *add.* doidêže Vat₅ N₂ *add.* doideže Mosc | **prišal**] prišl' Vb₂ | **o**] ot Vat₅ Mosc

⁴⁷ **I**] I Vb₂ | **kamenie**] kamike Vat₅ Mosc N₂ | **cêlo**] cele Vat₅ celê Mosc cêle N₂ | **po zakonu**] om. N₂ | **s(ve)taê**] om. Mosc

⁴⁸ **sazdaše**] sъzdaše Vb₂ | **znutarъudu**] v'nutrъidu Vat₅ N₂ znutarъidu Mosc | **dvari**] dvori Vat₅ Mosc | **pos(ve)tiše**] postaviše N₂ *sanctificaverunt*

⁴⁹ **sasudi**] sъsudi Vb₂ N₂ | **s(ve)te**] s(ve)tie Vat₅ Mosc N₂ | **novi**] nove Vat₅ N₂ | **vnesoše**] vznesoše N₂ | **svêtilniki**] svêtilъniki Vb₂ sv(ê)t(i)lnikъ Vat₅ | **tam'ênovъ**] tьmênovъ Vb₂ novъ tam'ênъ N₂ | **trpezu**] trъpezu Vb₂ | **v**] om. Vat₅ Mosc

tam'êňь položiše na oltarь · i važ'gaše svêtilniki iže na svêtil'niki bêhu · i svêcahu v cr(ь)kvi · ⁵¹I položiše <na>*³⁶ trpezu i hlêbi · i opeše oponi i skon'čaše vsa dêla · êže stvoriše · ⁵²I prêe jutrnje staše dvadeseti i peti d(ь)ňь m(ê)s(e)ca devetago · se estь mês(e)сь kazleu · satnago četiri desetnago osmago lêta · ⁵³I prinesošê žr'tvi po zakonu na oltarь olovakvi novi · iže stvoriše ⁵⁴po vrêmeni i po d(ь)nevi va nže poskvr'niše ego êzici v ta obnovlenь bistь v rêsneňь i kitarahь · ⁵⁵I pade vsaki plьkь na lice i pokloniše se i

418c bl(agoslo)više b(og)a n(e)b(e)skago · iže || vsa prospêšna stvori imь · ⁵⁶I stvoriše posvećenie oltara d(ь)ni os(a)mь · ⁵⁷i ukrasiše lice cr(ь)kve krunami zlatimi i čiti · i postaviše žr'tvaniki · i postaviše imь dvari ⁵⁸i stvoreno bisi veselie velie v ljudehь · ⁵⁹I postavi Ijuda i bratiê ego · i vsa crêk(ь)вь

⁵⁰ **tam'êňь**] тьм'êňь Vb₂ | **važ'gaše**] v'žьgaše Vb₂ v'žgaše Vat₅ | **svêtilniki**] svêčnicê Vat₅ sveč'nici Mosc

⁵¹ **i hlêbi**] hlêbi Mosc | **opeše**] obiše N₂ | **oponi**] opni Mosc | **êže**] eže Vb₂ | **stvoriše**] om. N₂

⁵² **prêe**] prie Vat₅ Mosc prêžde N₂ | **jutrnje**] jutrne N₂ | **staše**] vstaše Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ | **dvadeseti i peti d(ь)ňь**] ·ĩ· i ·ď· Vb₂ Mosc N₂ ·ĩ· i peti d(ь)ňь Vat₅ | **devetago**] ·ž· Vat₅ Mosc | **se**] si Vat₅ | **mês(e)сь**] om. Vb₂ | **kazleu**] kazlêju N₂ | **satnago**] sat'nago Vb₂ | **četiri desetnago**] ·k· nago Vat₅ Mosc i ·k· nago N₂ | **osmago**] ·ž· Mosc

⁵³ **žr'tvi**] žr'tvu Vb₂ žrtvu Vat₅ Mosc N₂ | **na**] нь N₂

⁵⁴ **vrêmeni**] vrêmenevi Vat₅ N₂ vrêmenivi Mosc | **po d(ь)nevi**] požrt' Vat₅ požrti Mosc *secundum diem* | **va**] вь Vb₂ | **nže**] neže N₂ | **ego**] om. Mosc | **ta**] *add.* vr(ê)m(e)na Vat₅ Mosc N₂ | **obnovlenь bistь**] obnovleno b(i)si Vat₅ Mosc obnovlena bistь N₂ | **kitarahь**] v kitarêhь N₂

⁵⁵ **vsaki**] vsьki Vb₂ N₂ | **plьkь**] plkь Vat₅ | **lice**] *add.* svoje N₂ | **b(og)a n(e)b(e)skago**] v n(e)-bo ego Vat₅ Mosc N₂ | **vsa prospêšna stvori imь**] prospê im' Vat₅ Mosc N₂

⁵⁶ **posvećenie**] posvečen'e Vat₅ Mosc | **oltara**] om. N₂ | **os(a)mь**] ·ž· N₂

⁵⁷ **krunami**] korunami Vat₅ Mosc | **žr'tvaniki**] žr'tvniki Vb₂ vrata i žrtveniki Vat₅ Mosc vrata i žrtvenici N₂ | **postaviše**] vstaviše Vat₅ Mosc N₂ | **dvari**] dv'ri Vb₂

⁵⁸ **velie**] om. Mosc | **ljudehь**] *add.* i otvračeno bist' ponošenje êzikь Vb₂ *add.* velmi i otvračeno b(i)si ponošenje êzikь Vat₅ Mosc N₂

⁵⁹ **Ijuda**] Juda Vat₅ | **bratiê**] br(a)tê Vat₅ Mosc | **ego**] om. N₂ | **Iz(drai)leva**] Iz(drai)la Vat₅ | **stvorit**] dêet Vat₅ Mosc N₂ | **posvećenîê**] posvêčen'ê N₂ | **вь vrêmena svoê**] v vr(e)-m(e)niňь svoiňь Vat₅ Mosc N₂ | **ot lêta**] om. Vat₅ Mosc | **d(ь)ni**] d(ь)ni Vat₅ N₂ |

Iz(drai)leva da stvorit se d(ь)нъ posvećeniê oltara · vь vrêmena svoê ot lêta v lêto d(ь)ni os(a)мъ · dvadeseti i peti d(ь)нъ m(ê)s(e)ca kazleua s veselieмъ i radostiju · ⁶⁰I sazdaše vь vrême ono v goru Sionъ · i po okrišlju miri visoki i tur'ni tvr'di postaviše · Da ne kogda prišli bi êzici i porazili bi · êkože i prêžde stвориše · ⁶¹i postavi on'dê vov'stvie da hranili bi i · i utvr'di i hraniti ·

418d Bet'suru da imêl bi pl'кь || utvr'enie protivu licu Idumêe · **5** ¹I stvoreno bistь êkože slišaše êzici okr'stъ · êko sazdanъ bisi oltarъ i svêtiliĉa · êkože i prêžde raz'gnêvaše se vel'mi · ²i mišlahu vzeti rodъ Êkovъ · iže bêše meju imi · i načeše ubiêti od plьka i progoniti e · ³I r'vaše Ijuda s(i)ni Ezavovi va Idumêi · i onêhъ iže bêhu va Arabii · êko ob'êz'vlahu*³⁷ Iz(drai)litêne · I porazi e ranoju velieju · ⁴i vspomenu zlobu sinovъ Beanovihъ · iže bêhu

os(a)мъ] · 3̣ · N₂ | dvadeseti i peti d(ь)нъ] · 7̣ · i petago Vat₅ · 7̣ · i · 7̣ · go Mosc I ot · 7̣ · i petago N₂ | kazleua] kazleu Vat₅ Mosc N₂

⁶⁰ sazdaše] sьzdaše Vb₂ Vat₅ sьzidaše N₂ | v] om. N₂ Vat₅ Mosc | okrišlju] okrivlju(!) Mosc | visoki] visoke Vat₅ N₂ | tur'ni tvr'di] turne tvrde Vat₅ Mosc turni tvrde N₂ | postaviše] om. Vat₅ Mosc N₂ | ne] nê Vat₅ N₂ | porazili bi] add. e Mosc | êkože] praem. e N₂ | prêžde] preje Vat₅ prêje Mosc | stвориše] om. N₂

⁶¹ postavi] umêsti Vat₅ N₂ umestiše Mosc | hranili] hranilo Vat₅ Mosc hrani N₂ | utvr'di] utvrđilo bi Mosc utvrđili bi N₂ | i] e N₂ | imêl] imêli Vat₅ | pl'кь] Ijudъ Vat₅ Mosc | utvr'enie] utvrždenie Vat₅ N₂ uvrjenje Mosc

5 ¹ stvoreno] svršeno Dab | bistь] bisi Vb₂ Dab | êzici] ezici Vat₅ | okr'stъ] oh(rъst)ъ Vb₂ Vat₅ Mosc N₂ ihъ i reĉe Dab | sazdanъ] sьzdanъ Vb₂ N₂ Dab | svêtiliĉa] s(ve)tiliĉe Vat₅ Mosc Dab N₂ | i prêžde] preje Vat₅ Mosc om. Dab | vel'mi] velici Dab

² Êkovъ] Êkovlu Dab | bêše] biše Dab | ubiêti] ubiti Vat₅ Dab obiti(!) Mosc | ot plьka] om. Dab | progoniti e] goniti Vat₅ Mosc N₂ goniti ot plka Dab

³ r'vaše] r'vaši Mosc | Ijuda] Juda Vat₅ Ijudu Mosc Ijude N₂ | s(i)ni] s(i)ne Vat₅ Mosc | va] v Vb₂ Vat₅ Mosc Dab N₂ | Idumêi] Idumêju Dab | onêhъ] ihъ Vat₅ Mosc N₂ | bêhu] bihu Dab | va] v' Vat₅ Dab N₂ | Arabii] Arabihanê Vat₅ Arabahanê Mosc Arabêhani Dab Abii N₂ | Iz(drai)litêne] Iz(drai)liteni Vat₅ Iz(drai)litêi N₂ Iz(drai)litene Dab | porazi e] porazi Vb₂

⁴ zlobu] zlobi Vb₂ | Beanovihъ] Neanevihъ Vb₂ Bêanovihъ Vat₅ Benamovihъ N₂ Neonovihъ Dab Bean | bêhu] bihu Dab | plьku v' sêtъ] vь sêtъ pl'ku Mosc pl(ь)ku i v'semъ(!) Dab | v sablazanъ] vь sьblaz'nъ Vb₂ | zasêdajuĉe] zasjedajuĉi N₂ zasidajuĉe Dab

plьku v' sêť i v sablazanь zasêdajuće emu na puti ·⁵i sklopleni biše ot nego v kolesnicahь*³⁸ · I pride Ijuda k nimь i kl'nêše ihь · i vaŷga turni ihь ognemь · sa vsêmi iŷe v nihь bêhu ·⁶I pride k s(i)nomь Amonovimь · i obrête ruku

419a krêp'ku · || pl'kь obilanь · i Timotêê kneza ihь ·⁷I stvoriše š nimi brani mnogie · i streni biše v zracê ihь · i porazi e ·⁸i êť Ezera i hćere ihь · i vratì se v' Ijudêju ·⁹I sabraše se êzici iŷe sutь v Galati protivu Er(u)s(oli)mianemь · iŷe bêhu v stranahь da vzeli bi e · I pobêgoše v damatên'skuju tvrďь ·¹⁰i poslaše knigi ka Ijudê · i bratii ego rekuće · Sabrani sutь protivu namь êzici okr'sťь · da êmut ni¹¹i spêšetь priti k namь · i udr'žati tvrďi v neŷe

⁵ **sklopleni**] skopleni Vb₂ iskupleni N₂ | **biše ot nego**] biše Vb₂ | **pride**] prikloni se Vat₅ Mosc Dab N₂ | **kl'nêše**] anatematiza Vat₅ Mosc anamataza(!) N₂ anematiza(!) Dab *anatematizavit* | **ihь**] e Vat₅ Mosc i N₂ ne Dab | **vaŷga**] vьŷьga Vb₂ | **turni**] turьni Vb₂ turne Vat₅ Mosc Dab | **ognemь**] i g'njus(!) N₂ | **sa**] sь Vb₂ Dab *om.* N₂ | **sa vsêmi**] *om.* Mosc | **bêhu**] bihu Dab

⁶ **pride**] preide Vat₅ Mosc N₂ pridê Dab | **Amonovimь**] Amonovomь Vat₅ Mosc | **obrête**] ob'rete Mosc N₂ obrêtê Dab | **pl'kь**] ljudi Dab | **obilanь**] obilьnь Vb₂ mnogo Dab | **Timotêê**] Timotê Mosc Timoteju Dab

⁷ **stvoriše**] spusti Vat₅ N₂ stvori Dab | **streni**] sьtreni Vb₂ | **zracê**] razi Vat₅ zrace Mosc | **ihь**] ego N₂

⁸ **Ezera**] Êzera N₂ Êzara Dab *Iazer* | **hćere**] h'jere Vb₂ k'ćere Vat₅ Dab | **ihь**] ego Vat₅ Mosc Dab N₂ | **vratì**] vzvrati N₂

⁹ **sabraše**] sьbraše Vb₂ Dab sabra Mosc | **êzici**] *praem.* vsi Mosc | **sutь**] obitahu Dab | **Gala-ti**] Galaatê Vat₅ Mosc Galatiki Dab *Galaad* | **Er(u)s(oli)mianemь**] Er(u)s(oli)mianomь Mosc Er(u)s(oli)mu Dab | **bêhu**] bihu Dab | **stranahь**] strahь(!) Mosc | **vzeli**] v'ze! Dab | **pobêgoše**] v'bêgoše Dab | **damatên'skuju**] datêmanьskuju Vb₂ damêten'sku Mosc tata-man's'kuju Dab *Datheman* | **tvrďь**] tvrďь Vb₂

¹⁰ **knigi**] *om.* Dab | **ka**] kь Vb₂ Dab | **Ijudê**] Ijudi Mosc Dab | **bratii**] brati Mosc | **Sabrani**] I brani Vb₂ Sьbrani Dab | **okr'sťь**] oh(rьst)ь Vat₅ Mosc Dab | **da**] *add.* ne Dab | **êmut**] oni imut Vat₅ Mosc Dab *aufferant* | **ni**] n(a)сь Dab

¹¹ **spêšetь**] gotovajut' Vat₅ Mosc poš'pêšajutь Dab | **k namь**] *om.* Vb₂ Vat₅ Mosc Dab | **udr'žati**] zadržati Vat₅ Mosc i zauêti Dab | **tvrďi**] tvrďi Vb₂ utvrjenie Vat₅ utvrenie Mosc utvren'e Dab | **neŷe**] nemŷe Vat₅ Mosc Dab | **pobêgohomь**] z'bêgohom' se Vat₅ Mosc zbêgom' se Dab

pobêgohomъ · i Timotêi estъ knezъ vojn'stviê ihъ · ¹²nine ubo pridi i izbavi ni ot rukъ ihъ · êko pade množastvo ot nasъ · ¹³I vsa bratiê naša iže bêhu v mêtêhъ tubin'skihъ · vsagdê ubeni sutъ i plêneni i povedoše ženi ihъ · i čeda

419b i rubeži vzeše i pogubiše onamo tisuče muži · ¹⁴I oče ep(isto)lie čtêhu se · i se oni sli pridoše ot Galilêe · s razdranimi rizami vzvêčajuče po sl(o)-v(e)sêhъ sihъ · ¹⁵rekuče · Sašli se protivu nam' narodi ot Ptolomaide i Tira i Sidona · i spl'nena estъ vsa Galilêe · protivnikъ n(a)šihъ da ni pogubetъ · ¹⁶Êkože sliša Ijuda i plъkъ ego besedi sie · snide se crêkavъ veliê smisliti^{*39} · što stvorili bi bratii svoei · i v skr'bi bêhu · i r'vani bivahu ot nih' · ¹⁷Reče že Ijuda Simunu bratu svoemu · izberi tebê muži i idi izbavit' bratiju tvoju v Galilêju · az že i bratъ moi Onatъ idevê v Galatikiju · ¹⁸Postavi Osipa s(i)na

¹² **pridi**] priti Vb₂ Mosc | **izbavi ni**] shitiť n(a)sъ Vat₅ v' shitiť n(a)sъ Mosc izbaviti ni Dab | **rukъ**] ruki Vat₅ | **pade**] padê Dab | **množastvo**] množstvo Vb₂ množstvo Vat₅

¹³ **bratiê**] brat'ê Dab | **bêhu**] bihu Dab | **mêtêhъ**] mêtêhъ Dab | **tubin'skihъ**] tubinskêhъ Vat₅ **Tubi** | **vsagdê**] vsygdê Vb₂ vsagda Vat₅ Mosc | **ubeni**] obъeni Vb₂ ub'ena Vat₅ Mosc Dab | **plêneni**] plênene Vat₅ plenene Mosc Dab | **povedoše**] povedene Vat₅ Mosc | **ženi**] žene Vat₅ Mosc Dab | **čeda**] *add.* ihъ Mosc | **rubeži**] rubeže Mosc Dab | **vzeše**] *om.* Vat₅ Mosc | **pogubiše**] *add.* ihъ Mosc pogiboše Dab | **onamo**] inamo Dab | **tisuče**] ·č. Vb₂ Vat₅ | **muži**] muža Vat₅

¹⁴ **čtêhu**] čtihu Vat₅ Mosc Dab | **oni**] ini Vb₂ Dab | **razdranimi**] razdranêmi Vat₅ razderanimi Dab | **rizami**] svitami Vb₂ suknami Vat₅ Mosc | **vzvêčajuče**] vzvêčajuče Vb₂ v'zvečajuče Mosc | **sihъ**] *om.* Mosc

¹⁵ **Sašli**] sêšli Vb₂ s'vadšihъ Vat₅ Mosc sašad'sihъ Dab | **se**] *add.* sutъ Vb₂ | **nam' narodi**] namъ Vb₂ sebê Vat₅ Mosc sebi Dab | **protivnikъ n(a)šihъ**] tuerodnihъ Vat₅ Mosc Dab | **ni**] n(a)sъ Vat₅ Mosc | **pogubetъ**] skončajut se Vat₅ Mosc skon'čajutъ Dab

¹⁶ **Ijuda**] Juda Vat₅ Dab | **ego**] *om.* Vat₅ Mosc Dab | **besedi**] besede Vat₅ Mosc | **crêkavъ**] cr(ъ)k(ъ)vъ Vb₂ Dab | **veliê**] veliju Dab | **svoei**] s'voeii Dab | **i**] iže Vb₂ Vat₅ Mosc Dab | **v skr'bi bêhu**] bêhu v' skr'bi Vb₂ | **bêhu**] bihu Dab | **bivahu**] bêhu Vat₅ Mosc bihu Dab

¹⁷ **izberi**] izъberi Vb₂ | **Galilêju**] Galilêi Vat₅ Mosc | **Onatъ**] Ŗonata Vat₅ Mosc | **idevê**] ideva Vat₅ Mosc | **Galatikiju**] Galatidimъ Vat₅ Mosc *Galatidin*

¹⁸ **Postavi**] ostavi Vat₅ Mosc | **Osipa**] Ŗozefa Vat₅ Mosc | **ljudemъ**] ljuda Vat₅ Mosc | **sa**] sъ Vb₂ | **ostavšimъ**] ostalimъ Vat₅ os'talinu Mosc

419c Zahariina · i Az||ariju kneza Ijudemь · sa ostavšimь voev'stviemь · Ijudêju stražь · ¹⁹i povelê ima reki · nabdita plьkь si · i ne mozêta brani spustiti protivu êzikomь dondeže vratimo se · ²⁰I dani biše Simunu muži tri tisuča · da šli bi v Galilêju · Ijudê že os(a)mь tisuči v Galatikiju · ²¹I otide Simunь v Galilêju · i stvori brani mnogie sь êziki · i streni biše ot lica ego · i goni ihь daže k vratomь ego Ptolomaidi · ²²ispudiše ot êzikь malo ne tri tisuča mužь · I vzetь plêni ihь · ²³i poêtь ihь iže bêhu v Galilêi <i>*40 v <A>rabi*41 sa ženami i čedi · i sa vsêmi iže bêhu ihь · i privede e v' Ijudêju s

419d radostiju velieju · ²⁴Ijuda že i Onatь bratь ego · prêidosta Ê||r'danь · i otidosta v putь trihь d(ь)ni v pustinju · ²⁵I protivu tekoše imь Nabutêi · i priêše e mirno · i skazaše imь vsa êže priključiše se bratii ihь v Galatikii · ²⁶êko mnogi ot nihь êti biše v Bosori i Bosuru · i v' Alimisê · i v' Kasafari · i

¹⁹ **nabdita**] nabdêta Vb₂ | **nabdita plьkь si**] ne budita plku semu Vat₅ Mosc *praeesto* | **mozêta**] mozita Vat₅ | **brani**] branь Vat₅ Mosc | **protivu**] proti Vat₅ Mosc | **êzikomь**] êziku Vat₅ Mosc

²⁰ **tri**] ·v̄· Vat₅ | **os(a)mь tisuči**] ·3̄· tisuči Vb₂ ·3̄· ·č̄· Vat₅ osamь tisučь Mosc | **Galatikiju**] Galatidimь Vat₅ Mosc

²¹ **stvori**] ispusti Vat₅ Mosc | **vratomь ego**] vratomь Vb₂ Vat₅ Mosc | **Ptolomaidi**] Ptomaide Vat₅ Mosc

²² **ispudiše**] pad(o)še Vat₅ Mosc | **êzikь**] ezikь Vat₅ | **mužь**] muži Vb₂ Vat₅ m(u)ža Mosc | **vzetь**] v'ze Vat₅ Mosc | **plêni**] plêнь Vb₂ pleni Mosc

²³ **sa**] sь Vb₂ | **čedi**] *praem.* s Vat₅ | **sa**] sь Vat₅ | **iže**] êže Vb₂ | **e**] *om.* Vb₂ Vat₅

²⁴ **Ijuda že**] *add.* Mahabêi Vb₂ Vat₅ Mosc | **Onatь**] Ńonata Vat₅ Mosc | **prêidosta**] preidos'ta Mosc | **Êr'danь**] Ńordanь Vat₅ | **otidosta**] idosta Vat₅ Mosc | **trihь**] tri Vb₂ Vat₅ Mosc

²⁵ **tekoše**] têše Vb₂ | **Nabutêi**] Nabotêi Vb₂ | **e**] i Vat₅ | **mirno**] mirotvorno Vat₅ *pacifice* | **imь**] *om.* Mosc | **Galatikii**] Gatidimê Vat₅ Galatidome Mosc

²⁶ **ot**] iz Vat₅ Mosc | **êti**] uhičeni Vat₅ Mosc | **Bosori i Bosuru**] Bosorê Vb₂ Bosorê i Bosoru Vat₅ Bosotê i Bosotu Mosc *Basara et Bosor* | **Alimisê**] Alamisê Vb₂ *Alimis* | **Kasafari**] Kasafari Vb₂ Kras'forê Vat₅ Mosc *Casfor* | **Maheti**] Mahevi Vb₂ Mahatê Vat₅ Mosc *Maceth* | **Kar'naimi**] Karnaimê Mosc

Maheti · i Kar'naimi · si vsi gradi tvr'di velici · ²⁷na i v pročiňh graděh Galaditěne držet se êti · I za jutra postaviše voisku priti k gradom' sim' · i eti i vzeti e edin' d(ь)ň · ²⁸I obrati Ijuda i voev'stvie ego put' v pustinju Bosuru vnezapu i et' grad' · i ubi vsaki mužki pol' va ustěh meča · i vze vse plěni ih' · i važ'ga i ognem' · ²⁹I vstaše ot tudu nočiju · i iděhu daže k tvrđi · ³⁰i

420a stvoreno bl|isi v ras'vsvĕtie · egda vzdviže oči svoi · i se pl'k' mnog' egože ne bēše čislo noseče skali i tr'bučeli · da eli bi tvrđi i r'vali bi e · ³¹I vidē Ijuda êko načet' bran' i vap' brani vshoditi k nebu · êko truba i vap' veli iz grada · ³²reče voev'stviju svoemu · borēte se danas' z' a' bratiju vašu · ³³i pride trimi rodi za nimi · i vzapiše trubami · i v'zapiše v m(o)l(it)vē · ³⁴I pomisliše stanove Timotěovi · êko Mahabēi est' · I pobēgoše ot lica ego · i

²⁷ **pročiňh**] pr(o)čĕňh Vat₅ | **Galaditěne**] Galatidēne Vb₂ Galedetide Vat₅ Mosc | **držet**] dr'žet Vb₂ | **êti**] uhičeni Vat₅ Mosc | **I za jutra**] v'nutrn'nee Vat₅ Mosc | **voisku priti k**] prikloniti voisku Vat₅ Mosc | **eti**] uhititi Vat₅ Mosc | **edin'**] edan' Vat₅

²⁸ **obрати**] *add.* se Vb₂ | **voev'stvie**] voist'vie Vb₂ | **Bosuru**] Bosoru Vb₂ Bosora Vat₅ Mosc *Bosor* | **et'**] zadržā Vat₅ Mosc | **mužki**] muž'ski Vb₂ Vat₅ Mosc | **va**] v' Vb₂ | **ustěh**] usteh' Vat₅ | **plěni**] p'lēne Vat₅ Mosc | **važ'ga**] v'ž'ga Vb₂

²⁹ **k**] k' Vb₂

³⁰ **bisi**] *om.* Vat₅ | **ras'vsvĕtie**] rasvĕtie Vb₂ rat'svie(!) Vat₅ Mosc | **egda**] ego da Mosc | **vzdviže**] v'zdvigli bēhu Vat₅ Mosc | **pl'k'**] l'jud' Vat₅ Mosc | **skali**] skale Vat₅ Mosc *scalas* | **tr'bučeli**] tr'bočeli Vb₂ trbočele Vat₅ Mosc *machinas* | **eli**] uhititi Vat₅ Mosc | **tvrđi**] tvrđ' Vb₂

³¹ **vap'ju**] v'p' Vb₂ vapai Vat₅ Mosc | **brani**] *praem.* v Vb₂

³² **borēte**] borite Vat₅ Mosc | **vašu**] n(a)šu Vat₅ Mosc

³³ **rodi**] redi Vb₂ Mosc *ordinibus* | **vzapiše**] v'z'piše Vb₂ | **v'zapiše**] v'piše Vb₂ v'z'vapiše Mosc | **v**] v' Vb₂

³⁴ **Timotěovi**] Timotiovi Mosc | **Mahabēi**] Mahabei Mosc | **pobēgoše**] vzbēgoše Vat₅ Mosc | **ranoju**] b'raniju Vat₅ Mosc | **ispudiše**] padoše Vat₅ Mosc | **va**] v' Vb₂ | **osam'**] osm' Vb₂ · 3̣ · 7̣ · 7̣ Vat₅ Mosc | **tisuči**] tisuč' Mosc | **muž'**] muž' Vb₂ m(u)ži Vat₅ Mosc

poraziše e ranoju velieju · ispudiše ot nihъ va onъ danъ · malo ne osamъ tisući mužъ · ³⁵I vrati se Ijuda vъ Amilisъ · i r'va i i êtъ i · i ubi vsaki mužki

420b polъ ego · i vze plêni i važ'ga ego ognemъ · ³⁶I ottud||u poide i êtъ Kesaforъ · i Magetъ i Bosorъ i pročee gradi Galaditêne · ³⁷po sihže sl(o)ve-sêhъ · sabra Timotêê voev'stvie drugoe · i stani položi protivu Rafanu prêkъ potoka · ³⁸I posla Ijuda s'gledati voisku · i vzwêstîše emu rekuče · êko snidoše k nemu vsi êzici · iže okr'stъ nasъ sutъ · i voev'stvie mnogo velmi · ³⁹i Arabi naeli sutъ v pomočъ sebê · I stani položiše prêkъ potoka gotovi priti k tebê na branъ · i ide Ijuda v srêtenie imъ · ⁴⁰I reče Timotêi velikimъ voev'stvie*⁴²svoego · egda približil se budetъ Ijuda · i voev'stvie ego k potoku vodê · ače prešalъ budetъ prvêe k namъ ne vzmožem' pobêditi i · êko mogli ||

420c vzmožetъ protivu namъ · ⁴¹Ače li boêti se budetъ · prêiti i položiti stani pri rêcê · pridemъ k nimъ i vzmožem' protivu emu · ⁴²I êko približi se Ijuda k

³⁵ **vrati]** uvrati Vat₅ Mosc | **Ijuda]** Juda Vat₅ | **vъ]** v' Mosc | **Amilisъ]** (v. redak 26) Mas'fa Vat₅ Masafъ Mosc *Maspha* V | **vsaki]** vsъki Vb₂ | **mužki]** muž'ski Vb₂ Mosc | **plêni]** pl'ne Vat₅ plêne Mosc | **važ'ga]** v'žga Vb₂ Vat₅ | **ognemъ]** og'nju Vat₅

³⁶ **I ottudu]** otidu Vat₅ Mosc | **Kesaforъ]** Kosъforъ Vb₂ Kas'forъ Vat₅ Mosc *Casbon* | **Magetъ]** Magedъ Vat₅ | **Galaditêne]** Galatikine Vb₂ Galaditide Vat₅ Galatide Mosc *Galaditidis*

³⁷ **sabra]** sъbra Vb₂ | **Timotêê]** Timotêi Vb₂ Vat₅ Timotei Mosc | **drugoe]** inoe Vat₅ ino Mosc | **stani]** stane Vat₅ Mosc | **Rafanu]** Faronu Vat₅ Mosc *Raphon*

³⁸ **Ijuda]** Juda Vat₅ | **vzwêstîše]** v'zves'tîše Mosc | **snidoše]** *add.* se Mosc | **okr'stъ]** oh(rъst)ъ Vat₅ Mosc | **mного]** mnogi Vb₂ Vat₅ Mosc | **velmi]** vel'mi Vb₂

³⁹ **naeli]** naêli Vat₅ Mosc | **prêkъ]** prikъ Mosc | **tebê]** n(a)mъ Vat₅ Mosc | **ide]** otide Vat₅ Mosc | **Ijuda]** Juda Vat₅ | **srêtenie]** sret(e)nie Mosc

⁴⁰ **velikimъ]** veliemъ Vat₅ Mosc | **svoego]** svoimъ Vb₂ | **približil se]** približilъ se Vb₂ prešalъ Vat₅ prišalъ Mosc | **ego]** *om.* Vat₅ Mosc | **prešalъ]** prišlъ Vb₂ prišalъ Mosc | **prvêe]** prvêe Vb₂ | **pobêditi]** trpêti Vat₅ Mosc

⁴¹ **boêti se budetъ]** boêli se budetъ Vat₅ boêl bude se Mosc | **prêiti]** preiti Vat₅ | **položiti]** položitъ Vb₂ položilъ budetъ Vat₅ Mosc | **stani]** s'tane Mosc | **pridemъ]** prêidê'm' Vb₂ preidemъ Vat₅ Mosc | **vzmožem']** vъzmožemъ Vb₂

⁴² **Ijuda]** Juda Vat₅ | **rêcê]** potoku vode Vat₅ Mosc | **s' strani rêki]** stranъ potoka Vat₅ strani potoka Mosc | **Nedinogo ot vasъ ne ostavite]** nikogo že č(lovê)kъ ostavili budete Vat₅ Mosc | **pridête]** pridite Vat₅ Mosc | **na]** v' Vat₅ Mosc

rêcê · postavi pis'ce⁴³ plьka s' strani rêki · i povelê imь reki · Niedinogo ot vasь ne ostavite · na pridête vsi na branь · ⁴³I prêide k nimь prvêe samь · i vasь plьkь za nimь · i streni biše pred licem' ihь vsi êzici · i povr'goše oružîe svoê · i pobêgoše k' fanu iže bêše v Kar'naimi · ⁴⁴I zdr'ža ta gradь · i fanь saž'že og'nemь · sь vsêmi iže bêhu v nemь · i pob'enь bisi Kar'naimь · i ne vzmôže stati protivu licu Ijudinu · ⁴⁵I sabra Ijuda vse Iz(drai)litêne · iže bêhu

420d v Galatiki · ot mala daže do velika · || i ženi ihь i čeda ihь · i voev'stvie velie · i š nimi da prišli bi v z(e)mlju Ijudovu · ⁴⁶I pridoše do Efrona i bêše si gradь veli vь všasti utvoreнь · velmi · i ne možahu ukloniti se ot nego ni na desno ni na šue · na posrêdê ego putь bêše · ⁴⁷I vzdvigoše se iže bêhu v gradê · i zazidaše vrata kameniemь · i posla k nimь Ijuda sl(o)v(e)si mirotvornimi ⁴⁸reki · Mimoidemь po z(e)mli vašei · da idemь v z(e)mlju našu · i niktože vamь vspakostitь · takmo nogami prêidemь · I ne hotêše imь otvoriti · ⁴⁹i

⁴³ **prêide**] pride Vb₂ Vat₅ Mosc | **prvêe**] pьrvêe Vb₂ | **samь**] om. Vat₅ Mosc | **vasь**] vьsь Vb₂ vsaki Vat₅ vs(ь)ki Mosc | **plьkь**] ljudь Vat₅ Mosc | **streni**] sьtreni Vb₂ | **êzici**] êz(i)ki Mosc | **Kar'naimi**] Karnaimê Vat₅ Mosc

⁴⁴ **zdr'ža**] Vzdrъža Vb₂ zadrъža Vat₅ Mosc | **saž'že**] zažьže Vb₂ požeže Vat₅ i pož'že Mosc | **pob'enь**] pog'netenь Vat₅ Mosc | **vzmôže**] vmože Vb₂ | **stati**] trpêti Vat₅ Mosc | **Ijudinu**] Ijudinu Vat₅

⁴⁵ **sabra**] sьbra Vb₂ | **Iz(drai)litêne**] Iz(drai)latêne Vat₅ Mosc | **Galatiki**] Galaditi Vat₅ Mosc | **ot mala daže do velika**] od' naimn'shago do naivekšago daže Vat₅ Mosc | **ženi ihь**] ženi Vb₂ žene Vat₅ Mosc | **i š nimi**] velmi Vat₅ Mosc | **Ijudovu**] Judovu Vat₅

⁴⁶ **pridoše**] prišad'se Vat₅ Mosc | **bêše**] om. Vat₅ Mosc | **vь všasti**] vь všsti svoemь položenь Vb₂ višad' i položenь Vat₅ Mosc | **utvoreнь**] ut'vrjennь Vat₅ Mosc | **možahu**] vzmôžahu Vb₂ b(ê)še Vat₅ Mosc | **ni na desno**] desnuju Vat₅Mosc | **ni na šue**] ili šueju Vat₅ i šueju Mosc | **ego**] om. Vat₅ Mosc

⁴⁷ **vzdvigoše**] vьzdvigoše Vb₂ navedoše Vat₅ Mosc | **bêhu**] bê Mosc | **kameniemь**] kamen(o)мь Mosc | **Ijuda**] Juda Vat₅ | **sl(o)v(e)si**] *praem.* sa Vat₅ Mosc | **mirotvornimi**] miro-t(vo)renimi Mosc

⁴⁸ **vamь vspakostitь**] ne v'spakostitь v(a)мь Vat₅ | **takmo**] t'kmo Vb₂ | **prêidemь**] pьci-demь Mosc | **hotêše**] hotêhu Vat₅ Mosc | **otvoriti**] otrrêsti Vat₅ otvresti Mosc

⁴⁹ **Ijuda**] Juda Vat₅ | **stanehь**] stranah' Vb₂ | **pristupil**] pristupili Vat₅ Mosc | **edimь každo**] kьždo Vb₂ om. Vat₅ Mosc | **mestê**] mêtê Vb₂

povelê Ijuda prop(o)v(ê)dati v stanehъ · da pristupil bi edinъ každo · v nemže bêše mestê · ⁵⁰I pristupiše k nemu muži silъni · i r'vaše gradъ onъ vasъ d(ь)нъ

421a i vsu nočъ · i prê||danъ bisi grad v rucê ego · ⁵¹i umoriše v nemъ vsaki mužki polъ va ustêhъ meča · Iskoreni i i vze rubeži plêni ego · i prêide po vsemu gradu na ub'enicêhъ · ⁵²I prêidoše Êr'danъ v poli veliemъ · i protivu licu Bet'sana · ⁵³I bêše sabirae Ijudi one z(e)mle · i svečaše plъkъ po vsemъ puti · doideže prišli bi v z(e)mlju Ijudovu · ⁵⁴i vzidoše v goru Sionъ s veseliemъ i radostiju · I prinesoše olovakti · êko niktože iz' nihъ palъ bê · doideže vratiše se v miru · ⁵⁵I va dni v neže bêše Ijuda i Onatъ v z(e)mlji Galat'scê · i Simunъ bratъ ego v Galilêi · protivu licu Ptolomêaide · ⁵⁶Sliša Osipъ Zahariinъ s(i)нъ i Azariê vladika sili · veči dobri i dêniê · i brani eže

421b stvoreni biše ⁵⁷i re||če · Stvorimъ i mi namъ ime i idêмъ protivu êzikomъ · iže okr'stъ nasъ sut' · ⁵⁸I povelê têмъ iže va voev'stvi bêhu · i otidoše va Amniju · ⁵⁹I izide Gor'jiê iz' grada · i muži ego v srêtenie imъ na

⁵⁰ **pristupiše**] pridoše Vat₅ Mosc | **k nemu**] *om.* Vat₅ Mosc | **muži**] *praem.* vsi Vat₅ Mosc | **silъni**] silni Vb₂ sile Vat₅ Mosc | **r'vaše**] obrva Vat₅ ob'rvaše Mosc | **vasъ**] vъsъ Vb₂ | **vasъ d(ь)нъ i vsu nočъ**] v'sêмъ dn(ь)мъ i vseju nočiju Vat₅ vsemъ dnemъ i v'seju nočiju Mosc | **prêdanъ**] predanъ Mosc | **bisi**] b(i)stъ Vat₅ | **grad**] gradъ Vb₂

⁵¹ **v nemъ**] *om.* Vat₅ Mosc | **mužki**] muž'ski Vb₂ Vat₅ m(u)žaski Mosc | **va**] v' Vb₂ | **ustêhъ**] ustehъ Mosc | **plêni**] plene Vat₅ plêne Mosc | **prêide**] preide Mosc | **vsemu**] vsem' Vb₂ Vat₅ Mosc | **gradu**] gradê Vat₅ Mosc | **na**] i po Mosc | **na ub'enicêhъ**] na obъenicêhъ Vb₂ po ub'enicêhъ Vat₅

⁵² **prêidoše**] preidoše Mosc | **Êr'danъ**] Êrdanъ Vat₅

⁵³ **sabirae Ijudi one z(e)mle**] Ijuda sabirae poslêd'nee Vat₅ Mosc *Iudas congregans extremos* | **plъkъ**] Ijudi Vat₅ Mosc | **puti**] poli Vat₅ Mosc | **Ijudovu**] Judovu Vat₅

⁵⁴ **bê**] *om.* Vat₅ Mosc | **vratiše se**] vidêli bi se Vat₅ Mosc

⁵⁵ **v neže**] imi že Vat₅ Mosc | **Ijuda**] Juda Vat₅ | **Onatъ**] Ŗonata Vat₅ Mosc | **Galat'scê**] Gladaiscêi Vat₅ Mosc | **Galilêi**] Galilei Mosc | **Ptolomêaide**] P'tolomaide Vat₅ Mosc

⁵⁶ **Osipъ**] Ozofъ Vat₅ Mosc | **sili**] sile Vat₅ Mosc | **dobri**] dobro Vat₅ Mosc

⁵⁷ **mi**] s(a)mi Vat₅ Mosc | **idêмъ**] idemъ brati se Vat₅ Mosc | **êzikomъ**] n(a)мъ Vat₅ Mosc | **okr'stъ**] oh(rъst)ъ Vat₅ Mosc

⁵⁸ **têмъ**] simъ Vat₅ Mosc | **va voev'stvi bêhu**] bêhu voe(vъstvi) ego Vat₅ Mosc | **va**] v Vat₅

брань · ⁶⁰i popueni biše Osipъ i Azariê · daže v strani Ijudini · I padoše va onъ d(ь)нъ ot plъka Iz(drai)l(e)va · četiri deseti tisučъ muži · [I] stvorena bisi rana veliê v plъcê · ⁶¹êko ne slišaše Ijudu i bratiju ego · mneče sebe krêpki · i stvoriti moguče · ⁶²Tiže ne bêhu ot sêmene muži onêhъ · imiže sp(a)s(e)nie stvoreno bisi vъ Iz(drai)li · ⁶³I muži Ijudovi vzveličeni biše velmi · v zracê vsego Iz(drai)la · i ezikъ vsakihъ idêže slišaše se ime ihъ · ⁶⁴snidoše se k

421c nimъ visočastviê varijuče · ⁶⁵i izide Ijuda || i bratiê ego · i riêše s(i)ni Isavovi · v z(e)mli êže kъ jugu estъ · i porazi Hebrona i s(i)ni ego · i miri ego i turni ego pož'ga ognemъ · ⁶⁶I ganu stani da šli bi v z(e)mlju tuerodnihъ · i prohoêše Samariju · ⁶⁷I onъ d(ь)нъ padoše erêi v brani · rekšei egda hočety krêpcê · tvoriti besъ svêta ishoditъ na branъ*⁴⁴ · ⁶⁸Prêkloni se Ijuda va Azoty v z(e)mlju tuerodnihъ · i razvali oltare ihъ · i rubeži bogovъ ihъ pož'ga og'nemъ · I vze plêni gradovъ · i vrati se v z(e)mlju Ijudinu ·

⁶⁰ **popueni**] popuĵeni Vat₅ | **Osipъ**] Jozeft, Vat₅ Jezeftъ Mosc | **strani**] strane Mosc | **Ijudini**] Judini Vat₅ Judine Mosc | **četiri deseti**] ·kĕ· Vat₅ Mosc | **tisučъ**] tisuči Vat₅ Mosc | **plъcê**] ljudu Vat₅ Mosc

⁶¹ **Ijudu**] Judu Vat₅ Mosc | **ego**] om. Vat₅ Mosc | **krêpki**] k'rêp'kie Vat₅ krep'kie Mosc | **moguče**] imuče Vat₅ Mosc

⁶² **Tiže**] Siže Vat₅ I iže Mosc | **sêmene**] semene Mosc | **muži**] m(u)žъ Vat₅ | **imiže**] imže Vat₅

⁶³ **Ijudovi**] Judovi Mosc | **vsego**] vs(a)k(a)go Vat₅

⁶⁴ **se**] ego Mosc | **visočastviê**] voinstviê Vat₅ Mosc | **vapijuče**] v'pĵuče Vat₅ vapajuče Mosc

⁶⁵ **Ijuda**] Juda Vat₅ Mosc | **Isavovi**] Esavovi Vat₅ Mosc | **Hebrona**] Herbona Vat₅ Ger'bona Mosc | **pož'ga**] pod'žga Vat₅ poraž'ga Mosc | **ognemъ**] ognju oh(rst)ъ Vat₅ Mosc

⁶⁶ **stani**] stane Vat₅ Mosc | **prohoêše**] prohoĵa Vat₅ prohoĵahu Mosc

⁶⁷ **I**] Va Vat₅ Mosc | **brani**] branъ Mosc | **tvoritĵi**] tvoritъ Vat₅ Mosc | **besъ**] bez' Vat₅ Mosc

⁶⁸ **Prêkloni**] i uk'loni se Vat₅ Uk'loni Mosc | **Ijuda**] Juda Vat₅ Mosc | **v**] va Vat₅ Mosc | **ihъ**] nihъ Mosc | **bogovъ ihъ**] bogovъ Vat₅ Mosc | **pož'ga**] podažga Vat₅ Mosc | **og'nemъ**] og'nju Vat₅ | **plêni**] plêne Vat₅ Mosc | **Ijudinu**] Jud(o)vu Vat₅ Mosc

- *1 iolostarь VO ilustrarь Oxf Vb₂ Pm N₁ Dab PtBr ilostarь Drag Brib Vat₁₀ illustris Bar Broz vzroč(e)n(a)go Pad om. N₂ *illustris*
- *2 prižetyь VO Mosc priložetyь Oxf Vb₂ Vat₅ Pm Drag N₁ Vat₁₉ N₂ PtBr Bar Broz priložityь Dab Lab₂
- *3 pestiždenie VO
- *4 om. VO Vb₂ Drag PtBr Bar Broz v'si êz(i)ci po sl(o)v(e)si Antioha c(êsa)ra ⁴³ mnozi izь Iz(drai)la Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ po s(love)si c(êsa)ra Antioha · I mnozi ot Iz(drai)lь N₂ *consenserunt omnes gentes secundum verbis regis Antiochi*
- *5 bratie VO Vb₂ Drag biti Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ Bar Broz *fieri*
- *6 svêtitvoriti VO svetotvorahu Vat₅ Mosc Lab₂ N₁ N₂ PtBr
- *7 *omnia brevitaria om.: in manibus inimicorum*
- *8 i priêtelь VO Vb₂ v r(u)cê nepriêtelь Vat₅ Mosc N₁ N₂ PtBr v ruci nepriêtelь Lab₂
- *9 o(ть)ca VO Vb₂ c(êsa)ra Vat₅ Mosc N₁ N₂ Lab₂ *rege*
- *10 ušeren'(!) VO urešenь Vb₂ Lab₂ urêšenь N₂ urišen' N₁ uk'rašenь Vat₅ Mosc *ornatus*
- *11 simi(!) VO Vb₂ sini N₁ s(i)nmi Vat₅ Mosc N₂ Lab₂ *filiis*
- *12 istali(!) VO ostali Vat₅ Mosc N₂ *remanserunt*
- *13 zakimь VO Vb₂ z(a)k(o)nomь Vat₅ N₂ zak(o)нь Mosc *lege*
- *14 om. VO ubi v Vb₂ N₂ *occidit in*
- *15 vi VO ni N₂ n(a)sь Vat₅ Mosc n(a)mь Dab *nos*
- *16 nьprav(e)dno VO neprav(e)dno Vb₂ N₂ pr(a)v(e)dniь Vat₅ Mosc pr(a)v(e)dno Dab *iniuste*
- *17 stvorili biti VO stvoriti budemь Vb₂ Dab N₂ om. Vat₅ Mosc *fecerimus*
- *18 Iz(drai)lь VO Iz(drai)l(e)viь N₂ zaliь Vat₅ Mosc Dab *malis*
- *19 boêvi se VO Vb₂ boêli se Vat₅ Mosc N₂ *timueritis*
- *20 sl(o)v(e)sa VO Vat₅ Mosc sl(a)va N₂ *gloria*
- *21 vгьhniь VO vêrniь Mosc N₁ N₂ *fidelium*
- *22 malomь(!) VO Vb₂ malimi Brib Dab N₂ Lab₂ *paucis*

- *23 malomъ (!) VO malo Vb₂ mali Vat₅ Mosc N₁ Lab₂ malim' Brib Dab *om. Vg*
- *24 *om. VO* strašen'e Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ strašenje Lab₂ *formido*
- *25 *om. VO* Vb₂ N₁ dobitakъ otъ Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ Lab₂ *pecunia de*
- *26 bezakonnaê VO Vb₂ bez(a)k(o)niê N₁ zakon'naê Vat₅ Mosc Brib Dab N₂ Lab₂ *legitima*
- *27 toerodnihъ VO tuerodnihъ Vb₂ Vat₅ Mosc N₂
- *28 poskvrvena VO pokr'vena Vb₂ poskvrnena Vat₅ Mosc Dab *contaminata*
- *29 tumi(!) VO Vat₅ Mosc tuže N₂ tu Dab *tubis*
- *30 pustitvi(!) VO postavi Vat₅ Mosc N₂ *constituit*
- *31 strani VO Vb₂ stane Vat₅ Mosc stanê N₂ *castra*
- *32 strani VO Vb₂ N₂ stane Vat₅ Mosc *castra*
- *33 družba ego VO Vb₂ egovi Vat₅ Mosc N₂ *sui*
- *34 *om. VO* ljubetъ Vb₂ ljubečiъ N₂ *diligentium*
- *35 i VO Vb₂ ili Vat₅ N₂ *om. Mosc aut*
- *36 *om. VO* Vb₂ нь N₂ na Vat₅ Mosc *super*
- *37 obrazovahu(!) VO Vat₅ Mosc obrězovahu(!) Vb₂ obrězahu(!) Dab ob'ěz'vlahu N₂ *circumsedebant*
- *38 U latinskom predlošku naših tekstova umjesto *in turribus* (V) pogrešno je bilo napisano *in curribus*.
- *39 stisliti(!) VO smisliti Vb₂ Vat₅ Mosc съfililiti(!) Dab *cogitare*
- *40 i Vb₂ Vat₅ Mosc *et*
- *41 Arabii Vb₂ Arabisê Vat₅ Arabatise Mosc *Arbatis*
- *42 voim' stviemъ VO Vb₂ voinstviê Vat₅ Mosc *exercitus*
- *43 pês'ce VO Vb₂ pšce Vat₅ Mosc *scribas*
- *44 bronъ(!) VO branъ Vat₅ brani Mosc *proelium*

Padovanski brevijar, sred. 14. st., f. 301a-c

301a/6 7 ¹V lêto šesto st'noe i petodesetnoe i prvo izide D'mitrii s(i)нь Selevkiev' · iz grada Rima i ide s rêtkimi muži v' grad' maritim' · i vc(êsa)ri se tamo · ²Stvoreno že bisi v domu c(êsa)rstva o(т)ca e · i êše voi An'tioha i Ližiju · da priveli biše ê · k Dmitriju · ³on že rêči naznamenena im' r(e)ki · ne možête êviti lica eju ⁴i ubiše eju · Togda sede Dmitrii na stolê c(êsa)rstva svoego · ⁵i pridu k nemu muži krivi i nečistivi ot Iz(drai)l' · i Akim' voevoda ih' · iže biti hotêhu z(a)k(o)nnici i s(ve)tit(e)li · ⁶Pohuli že ljudi u c(êsa)ra

301b r(e)kuče · pogubi Ijudu i brata ego · priêt||eli tvoe · ni**¹ raspudi i z(e)mle n(a)šee · ⁷N(i)ne vistinu pošli muž' emuže vêrueši · i idi vižd' prêdêl' v's' eže stvori nam' v stranah' · i mučit' vse priêt(e)li ego · i slišat(e)li ih' · ⁸Izvoli že c(êsa)r' ot priêt(e)l' svojih' Vakhida · iže vl(a)daše črês' rêku velikuju v c(êsa)rstvê · i vêrn' c(êsa)ru · i posla š nim' ⁹Alkima nečistivago · postavit' čistitelstva · i vkaza ima tvoriti umčeniê v s(i)nêh'

¹ lêto] leto MR₁₆₁ Mavr | šesto st'noe i petodesetnoe i prvo] *centesimo quinquagesimo et primo* | st'noe] satnoe MR₁₆₁ | petodesetnoe] pet(o)desetno MR₁₆₁ | Selevkiev'] Selevkievь MR₁₆₁ | rêtkimi] retkimi MR₁₆₁ Mavr | maritim'] matirimь MR₁₆₁ *maritimam*

² Stvoreno] *praem.* I MR₁₆₁ | že] *om.* MR₁₆₁ | e] ego MR₁₆₁ *om.* Mavr *suorum* | voi] voji MR₁₆₁ | Dmitriju] Dr'mitru Mavr

³ rêči] riči MR₁₆₁ | možête] mozite MR₁₆₁ Mavr

⁴ eju] ê MR₁₆₁ | Togda] *praem.* I MR₁₆₁ T'gda Mavr | stolê] stoli MR₁₆₁ | svoego] svoga Mavr

⁵ ih'] nihь Mavr | iže] ki Mavr | hotêhu] hotihu MR₁₆₁

⁶ i z(e)mle] ot z(e)mle MR₁₆₁

⁷ emuže] komu Mavr | vêrueši] verueši MR₁₆₁ Mavr | vižd'] vii MR₁₆₁ Mavr | prêdêl'] predelь MR₁₆₁ *exterminium* | v's'] vas' MR₁₆₁

⁸ Vakhida] Takhida MR₁₆₁ *Bacchidem* | črês'] čres' MR₁₆₁ | rêku] riku MR₁₆₁ | vêrn'] veran' MR₁₆₁

⁹ čistitelstva] častitelstva MR₁₆₁

Iz(drai)l(e)v(i)h' · ¹⁰I vstasta i pridosta vь z(e)mlju Ijudêisku · s voistvom' veliem' zêlo · poslasta že sli k' Ijudê <i> bratu ego · i gl(agol)ali sut' sl(o)-

301e v(e)si mirotvornimi v' l'st' · ¹¹I ne rasmotriše sl(o)v(e)sь ih' · || Vêdêše ubo êko prišli sut' sut'(!) s voi velikimi · ¹²idoše že k Alkimu · i Vakhidu s'braniju kn(i)gočii · v'ziskati êže prava sut' · ¹³i čstni Židov' · iže bêhu v s(i)nêh' Iz(drai)levih' · i vziskovahu ot neju mira · ¹⁴Bêše ubo z(a)k(o)nnikь č(lovê)kь ot kolene Êkovla pride ne prêl'stit' n(a)sь · ¹⁵I gl(agol)a š nimi sl(o)v(e)sa mirotvorna · i klet se imь reki · ne vnesem' nikoegože zla · ni priêtelem' v(a)šim' · ¹⁶i vêrovaše emu · I êv' ih' ·m̄ (=60) muž' · i ubi e v' ed(i)n' d(ь)нь · po sl(o)v(e)si eže pisano est' · ¹⁷telesa s(ve)tih' tvoih' · i ne bê kto pogrêbae ihь ·

*1 in' Pad inь Mavr onь MR₁₆₁ nos

¹⁰ Ijudêisku] Ijudeisku MR₁₆₁ | voistvom'] voisku MR₁₆₁ | veliem'] veliju MR₁₆₁ | zêlo] zelo MR₁₆₁ | že] om. MR₁₆₁ | sli] posli MR₁₆₁ | Ijudê] Ijudi MR₁₆₁ | bratu] praem. i MR₁₆₁ | v' l'st'] lastiju MR₁₆₁

¹¹ i ne rasmotriše sl(o)v(e)sь ih'] i verovaše imь MR₁₆₁ | Vêdêše] I vidiše MR₁₆₁ | voi] voji MR₁₆₁

¹² Vakhidu] V'khidu MR₁₆₁ | s'braniju] sbranie MR₁₆₁

¹³ čstni] č's'tni MR₁₆₁ | bêhu] bihihu(!) MR₁₆₁

¹⁴ Bêše] Biše MR₁₆₁ | Êkovla] Aaron | ne] om. MR₁₆₁ | prêl'stit'] prelastiti MR₁₆₁

¹⁶ vêrovaše] verovaše MR₁₆₁

¹⁷ tvoih'] deest: et sanguinem ipsorum effuderunt in circuitu Hierusalem - cf. Ps 78, 3.

LITERATURA:

ABEL F. M. – STARCKY J., *Les livres des Maccabées*, Paris, Les editions du Cerf, 1961.

BADURINA-STIPČEVIĆ V., Tobija, Judita i Estera u hrvatskoglagoljskim brevijarima, *Književna smotra* 92-94, Zagreb 1994, 209-212.

BADURINA-STIPČEVIĆ V., Mlađi hrvatskoglagoljski biblijski prijevodi, *Prvi hrvatski slavistički kongres: Zbornik radova I*, (ur. Stj. Damjanović), Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1997, 521-526.

BADURINA-STIPČEVIĆ V., *Knjige o Makabejcima* u Brevijaru Vida Omišljanina, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 38-43.

BADURINA-STIPČEVIĆ V., Najstariji tekst hrvatskoglagoljskih Makabejskih knjiga, *Slavia* 68, Praha 1999, 256-265.

BAKMAZ I. – NAZOR A. – TANDARIĆ J., *Brevijar po zakonu rimskoga dvora [1491]. Faksimil+Prilozi*, Zagreb, HAZU (ur. A. Nazor) – Grafički zavod Hrvatske, 1991.

– S. v. Benjamin (Venjamin), *Hrvatski biografski leksikon I*, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1983, 674-675.

BERČIĆ I., *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom*, I-V, Prag, 1864-1871.

– S. v. Bibbia, *Enciclopedia Cattolica*, Città del Vaticano 1949, vol. II, col. 1545-1587.

– *Biblia Sacra iuxta Latinam Vulgatam Versionem ad codicum fidem, cura et studio Monachorum Abbatiae Pont. S. Hieronymi in Urbe O.S.B.* 1926-.

– *Biblija*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1994.

– *Biblijski atlas*, *The Times*, Ljubljana – Zagreb, Cankarjeva založba, 1990.

BIRKFELLNER G., *Glagolitische und kyrillische Handschriften in Österreich*, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkankommission – Linguistische Abteilung XXIII, 1975, 57-61.

BOTICA S., *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Zagreb 1995.

– Brevijar Vida Omišljanina (1396.-1996.), *Radovi sa znanstvenog skupa u Omišlju i Roču*, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 7-57.

BROWN P., *The Rise of Western Christendom*, Oxford – Massachusetts, Blackwell Publishers, 1997.

DE BRUYNE D. – SODAR B., *Les anciennes traductions latines des Machabées* (u: *Anecdota Maredsolana*, vol. IV), Abbaye de Maredsous 1932.

DE BRUYNE D., Le texte Grec des deux premiers livres des Machabées, *Revue Biblique* 31, 1922, 31-54.

CHADWICK O., *A History of Christianity*, New York, St. Martin's Press, 1995.

CHARLES R. H., *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*, Oxford, Clarendon Press, 1913 (pretisak: 1978), vol. I (*Apocrypha*).

DAMJANOVIĆ Stj., *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 1984.

DAMJANOVIĆ Stj., *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada, 2000.

DAMJANOVIĆ Stj., Hrvatski glagoljaši i počeci hrvatskoga književnog jezika, *Croatica* 37-38-39, Zagreb 1993, 93-106.

DAVIES W. D. – FINKELSTEIN L., The Hellenistic Age, u: *The Cambridge History of Judaism*, Cambridge, Cambridge University Press, vol. II, 1989.

– S. v. Deuterokanonisch, *Neues Bibel-Lexikon*, Zürich – Düsseldorf, Benziger, 1995, vol. I, col. 410.

DIVKOVIĆ M., *Latinsko-hrvatski rječnik*, Zagreb 1900. (reprint 1980.)

DŽUROVA A. – STANČEV K. – JAPUNDŽIĆ M., *Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека / Catalogo dei manoscritti slavi della Biblioteca Vaticana*, София, Свят 1985.

ETTELSON H., *The Integrity of I Maccabees* (u: *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* 27), New Haven 1925.

FISCHER B., Zur Überlieferung altlateinischer Bibeltexthe im Mittelalter, *Latinoische Bibelhandschriften im frühen Mittelalter, Vetus Latina* 11, Freiburg 1985, 404-421.

FOSTER P. M., *The Church Slavonic Translation of Maccabees in the Gennadij Bible 1499*, Columbia University, New York 1995.

FOSTER P. M., Croatian Language Elements in the Russian Church Slavonic Translation of Maccabees in the Gennadij Bible, *Prvi hrvatski slavistički kongres, cit.*, 557-567.

FRANOLIĆ B., *Croatian Glagolitic Printed Texts (Recorded in the British Library General Catalogue)*, London, Croatian Information Centre, 1994.

FUČIĆ B., *Vid Omišljanin*, Omišalj – Roč, 1996.

GIBSON M. T., *The Bible in the Latin West* (u: *The Medieval Book*, vol.1), Notre Dame – London, University of Notre Dame, 1993.

GOLDSTEIN J. A., The Hasmonean Revolt and the Hasmonean Dynasty, u: *The Cambridge History of Judaism, cit.*, vol. II, 292-352.

GORTAN V., GORSKI O., PAUŠ P., *Latinska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga, 1979.

GRABAR B., Tiskani glagoljski Baromićev brevijar, *Slovo* 34, Zagreb 1984, 159-180.

GRABAR B., Ćirilometodski i staroslavenski prijevodi u hrvatskoglagoljskim prijepisima, *Slovo* 36, Zagreb 1986, 87-94.

HADERKA K., Сочетания субъекта, связанного с инфинитивом, в старославянских и церковнославянских памятниках, *Slavia* 33, Praha 1964, 505-533.

HAMM J., Varijante u prijepisima hrvatskih glagoljaša, *Slovo* 2, Zagreb 1953, 13-36.

HAMM J., Judita u hrvatskim glagoljskim brevijarima, *Radovi Staroslavenskog instituta* 3, Zagreb 1958, 103-201.

HAMM J., Макабейските книги (оценка), *Кирило-методиевски студии* 4, София 1987, 254-258.

HARRINGTON W. J., *Uvod u Bibliju. Spomen objave*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.

– S. v. Hasmonäer, *Neues Bibel-Lexikon, cit.*, vol. II, col. 48.

HENGEL M., The Political and Social History of Palestine from Alexander to Antiochus III (333-187 B.C.), u: *The Cambridge History of Judaism, cit.*, vol. II, 35-78.

HERCIGONJA E., *Srednjovjekovna književnost* (u: *Povijest hrvatske književnosti*, 2), Zagreb, Liber – Mladost, 1975.

HERCIGONJA E., *Nad iskonom hrvatske knjige*, Zagreb, Sveučilišna naklada Liber, 1983.

HERCIGONJA E., *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, Matica hrvatska, 1994.

HERCIGONJA E., Glagoljaštvo i glagolizam, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, Zagreb, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – AGM, sv. 1, 369-398.

JAPUNDŽIĆ M., Glagoljski brevijar iz g. 1465 (Vaticano-Slavo 19), *Radovi Staroslavenskog instituta* 2, Zagreb 1955, 155-192.

KAPPLER W., *Maccabaeorum liber I (Septuaginta, vol. IX/1)*, Göttingen 1936.

KATIČIĆ R., *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika, Nacrt za gramatiku, Djela JAZU* 61, Zagreb 1986.

KELLER W., *Povijest Židova*, Zagreb, Naprijed, 1992.

KELLY J. N. D., *Jerome: His Life, Writings and Controversies*, London 1975.

LOEWE R., The Medieval History of the Latin Vulgate, u: *The Cambridge History of the Bible*, Cambridge, Cambridge University Press, 1970, vol. II, 102-154.

LEWIS C. T., SHORT C., *A Latin Dictionary*, Oxford, At the Clarendon Press, 1969.

– S. v. Maccabees; s. v. Maccabees, Books of, *The Zondervan Pictorial Encyclopedia of the Bible*, Michigan, Zondervan Publishing House, 1976, vol. IV, 2-22.

– S. v. Maccabei, *Enciclopedia cattolica*, cit., vol VII, col. 1744-1752.

– S. v. Makkabäer, *Neues Bibel-Lexikon*, cit., vol. II, col. 688-690.

– s. v. Makkabäerbücher, *Neues Bibel-Lexikon*, cit., vol. II, col. 690-696.

MAREVIĆ J., *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik*, sv. I-II, Zagreb, Marka – Matica hrvatska, 2000.

MAREŠ F. W., Altkirchenslavische Bibelübersetzungen, *Lexikon des Mittelalters*, München - Zürich, Artemis Verlag, 1981, bd. II, col. 105.

MARTOLA N., *Capture and Liberation, A Study in the Composition of the First Book of Maccabees* (u: *Acta Academiae Aboensis*, ser. A, vol. 63, nr. 1), Åbo, Åbo Akademi, 1984.

MIHALJEVIĆ M., Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine, *Filologija* 29, Zagreb 1997, 119-138.

MIKLOSICH F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latino*, Vindobonae 1862-1865. (reprint: Scientia Verlag, Aalen 1963.)

MILČETIĆ I., Hrvatska glagoljska bibliografija, *Starine JAZU* 33, Zagreb 1911.

MØRKHOLM O., Antiochus IV, u: *The Cambridge History of Judaism*, cit., vol. II, 278-291.

NAZOR A., *Zagreb – riznica glagoljice*, Zagreb 1978.

NAZOR A., The Old Testament in Croato-Glagolitic Manuscript Tradition, u: *Proceedings of the Ninth World Congress of Jewish Studies*, Division D, Volume 1 (Hebrew and Jewish Languages, Other Languages), Jerusalem 1986, 69-75.

NAZOR A., Hrvatskoglagoljske inkunabule. U povodu 500. obljetnice brevijara Blaža Baromića (1493-1993), *Croatica* 37-38-39, Zagreb 1993, 229-257.

NAZOR A., Uz obilježavanje 600. obljetnice Brevijara Vida Omišljanina, *Nova Istra* 2, Pula 1997, 16-21.

NAZOR A., The Bible in Croato-Glagolitic Liturgical Books, u: *Interpretation of the Bible*, (ur. J. Krašovec), Ljubljana – Sheffield, SANU – Sheffield Academic Press, 1998, 1031-1037.

NEUHAUS G. O., *Studien zu den poetischen Stücken im 1. Makkabäerbuch, Forschung zur Bibel*, bd. 12, Würzburg, Echter Verlag, 1974.

OBERŠKI J., *Komentar Prve knjige Makabejske; Komentar Druge knjige Makabejske*, Zagreb, Rimokatolički bogoslovni fakultet, 1964-1965, sv. 1-2 (ciklostil).

OESTERLEY W. O. E., The First Book of Maccabees u: CHARLES R. H., *The Apocrypha and Pseudepigrapha...*, cit., vol. I, 59-66.

PANTELIĆ M., Glagoljski brevijar popa Mavra iz godine 1460, *Slovo 15-16*, Zagreb 1965, 94-149.

PANTELIĆ M. – NAZOR A., *II. novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. Fototipsko izdanje. Uvod. Bibliografija*, Zagreb, Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« - Turistkomerc, 1977.

PENNA A., *Libri dei Maccabei*, Roma, Marietti, 1953.

PETROVIĆ I., Prvi susreti Hrvata s ćirilometodskim izvorištem svoje srednjovjekovne kulture, *Slovo 38*, Zagreb 1988, 5-54.

QUENTIN H., *Memoire sur l'etablissement du texte de la Vulgate*, *Collectanea Biblica Latina VI*, Rome – Paris, 1922.

QUENTIN H. et al. (ed.), *Biblia sacra iuxta latinam Vulgatam versionem*, Rome 1926-.

RAHLFS A., *Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*, Stuttgart 1935.

REBIĆ, A., *Biblijske starine*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1992.

REINHART J. M., Metodisches zu den lexikalischen Bohemismen im Tschechisch-Kirchenslavischen am Beispiel der Homilien Gregors des Großen, *Wiener Slavistisches Jahrbuch 26*, Wien 1980, 46-102.

REINHART J., Najstarije svjedočanstvo za utjecaj Vulgate na hrvatskoglagoljsku Bibliju, *Slovo 39-40*, Zagreb 1990, 45-52.

REINHART J., Eine Redaktion des kirchenslavischen Bibeltextes im Kroatien des 12. Jahrhunderts, *Wiener Slavistisches Jahrbuch 36*, Wien 1990, 193-241.

RIBAROVA Z., Značenje starozavjetnih čitanja u Brevijaru Vida Omišljanina, *Nova Istra 2*, Pula 1997, 34-37.

– *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije – Lexicon linguae slavonicae redactionis croatica*, vol. I, Zagreb, Staroslavenski institut, 2000.

– *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 1-23, Zagreb, JAZU, 1880/1882-1975.

SABATIER D. P., *Bibliorum sacrorum latinae versiones antiquae seu Vetus Italica*, Romis MDCCXLIII.

SCHÜRER E., *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C. – A.D. 135)*, Edinburgh, T. & T. Clark Ltd., 1973.

– *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praha, ČSAV, 1958-1997.

SPARKS H. F. D., Jerome as a Biblical Scholar, u: *The Cambridge History of the Bible*, cit., vol. 1, 510-541.

SPADAFORA F., Maccabei, *Bibliotheca Sanctorum*, Roma 1966, t. VIII, col. 434-437.

STIPČEVIĆ V., *Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti*, (disertacija), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999.

SUNDBERG A. C., *The Old Testament of the Early Church*, *Harvard Theological Studies XX*, Cambridge (Mass.) – London 1964.

SUTCLIFFE E. F., The Name "Vulgate", *Biblica* 29, Roma 1948, 345-352.

SUTCLIFFE E. F., Jerome, u: *The Cambridge History of the Bible*, cit., vol. II, 80-101.

ŠANJEK F., *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.

ŠTEFANIĆ Vj., *Glagoljski rukopisi otoka Krka, Djela JAZU 51*, Zagreb 1960.

ŠTEFANIĆ Vj., *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I*, Zagreb, JAZU, 1969.

TADIN M., Glagolitic Manuscripts in the Bodleian Library, *Oxford Slavonic Papers IV*, Oxford 1953, 152-156.

TALMON S., The Old Testament Text, u: *The Cambridge History of the Bible*, cit., vol. I, 159-198.

TANDARIĆ J., Hrvatskoglagoljski padovanski brevijar, *Slovo* 27, Zagreb 1977, 129-147.

TANDARIĆ J., Tekstološka istraživanja hrvatskoglagoljskih liturgijskih spomenika (Povijesni pregled), u: *Međunarodni naučni skup: Tekstologija srednjovekovnih južnoslovenskih književnosti*, 14-16. XII 1977, Beograd 1981, 129-135.

TANDARIĆ J. L., *Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i pri-nosi*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost - Provincijalat franjevac trećoredaca, 1993.

THOMSON F., The Slavonic Translation of the Old Testament, u: *Interpre-tation of the Bible*, cit., 605-920.

THOMSON F., The Slavonic Bible as an Oecumenical Link between East and West, u: *Средновековна християнска Европа: Исток и Запад. Medieval Christian Europe: East and West*, София 2002, 30- 44.

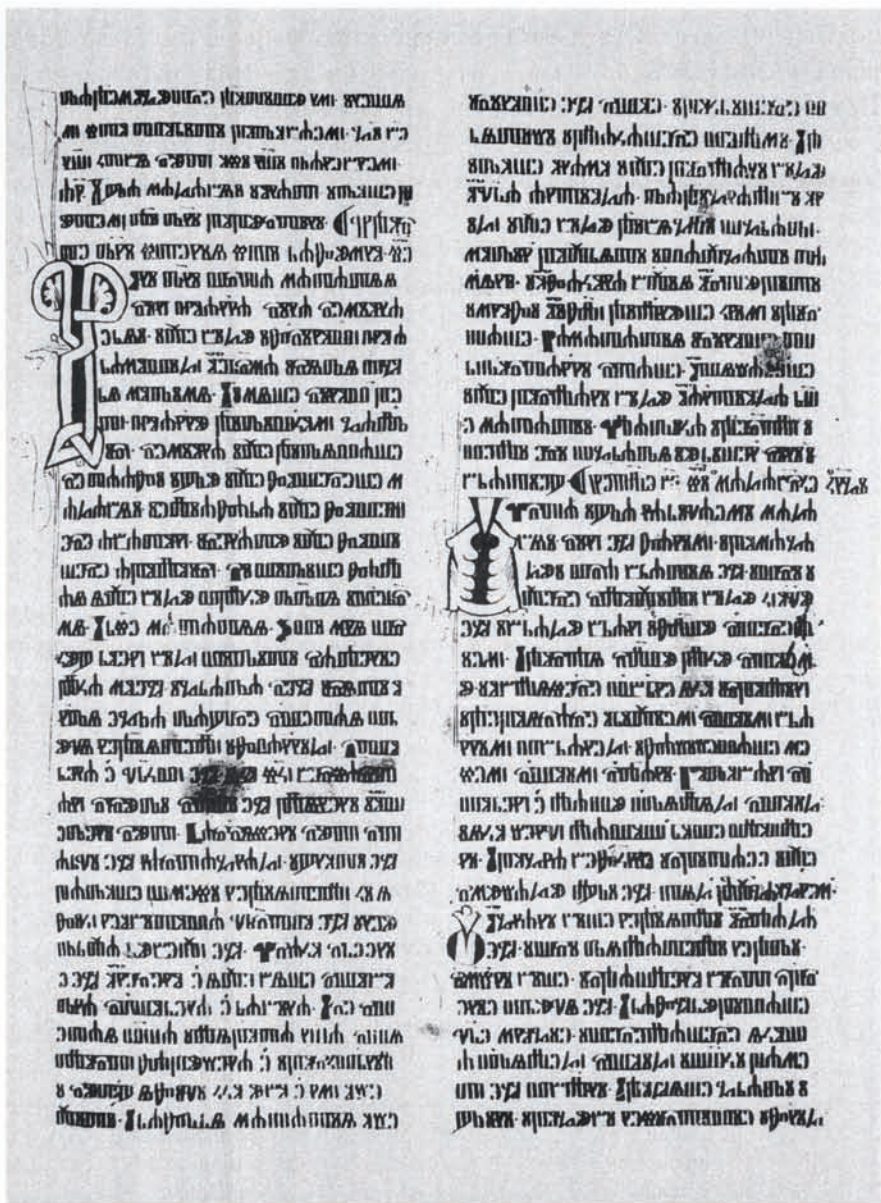
TKADLČÍK V., K datování hlaholských služeb o sv. Cyrilu a Metoději, *Slovo* 27, Zagreb 1977, 85-128.

VAJS J., *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský, (Prvý breviář Vrbnický)*, Prag 1910.

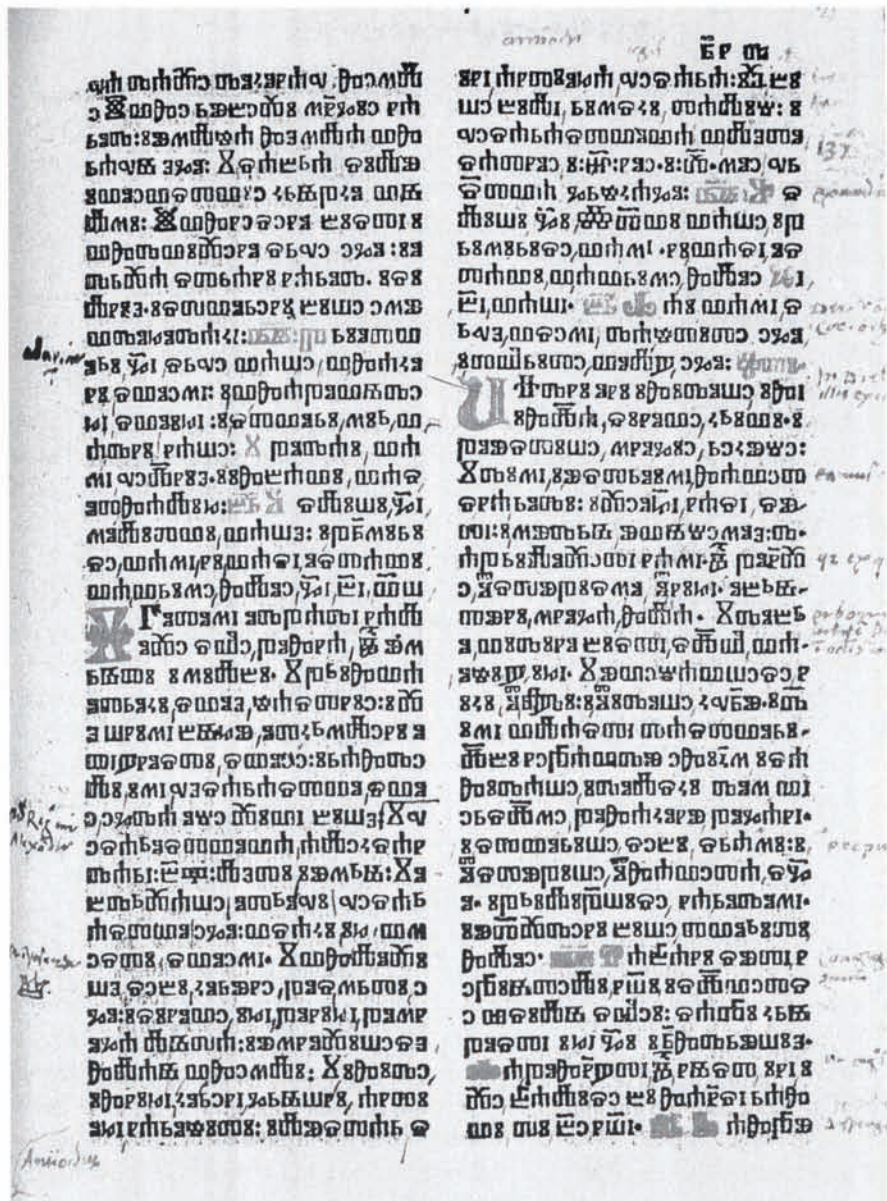
– *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela* (preveo i protumačio J. Bratulić), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1985.

Vatikanski peti brevijar, sredina 14. st., f. 219v.
Početak Prve knjige o Makabejcima.

I. Novljanski brevijar, 1459., f. 225r.
Početak 2. glave Prve knjige o Makabejcima.

Prvotisak brevijara, 1491., l. 175r.
Početak Prve knjige o Makabejcima.

S a ž e t a k

Starozavjetne *Knjige o Makabejcima* izostavljene su iz ćirilometodske *Biblije* (kako je zapisano i u *Žitju Metodijevu*), jer njihove tekstove prema židovskome kanonu nije imala ni većina grčkih biblijskih kodeksa. Hrvatskoglagoljski brevijari, bogoslužne knjige sačinjene prema latinskim liturgijskim obrascima Zapadne Crkve, sadrže i *Makabejske knjige* u svojim čitanjima. Upravo zbog toga su hrvatskoglagoljski tekstovi *Prve* i *Druge knjige o Makabejcima* vrijedan i nezaobilazan korpus ne samo za proučavanje i rekonstrukciju hrvatskoglagoljske, već i staroslavenske *Biblije*.

Ukupno dvadeset i jedan hrvatskoglagoljski brevijar iz razdoblja od sredine 14. do polovice 16. stoljeća sadrži u mjesecu listopadu lekcije iz *Prve knjige o Makabejcima* (1Mak). Duljina izvornoga biblijskoga teksta 1Mak nije potvrđena niti u jednom kodeksu, a najduže lekcije, pet od šesnaest glava, sadrži pet brevijara: *II. Vrbnički brevijar*, *Vatikanski peti*, *Brevijar Vida Omišljanina*, *Moskovski* i *II. Novljanski brevijar*. Samo tri brevijara, *Padovanski*, *Brevijar knjižnice Metropolitane MR₁₆₁* i *Mavrov brevijar*, imaju čitanja iz 7. glave. Uočljive su dvije matice hrvatskoglagoljskog prijevoda, prvu čine tekstovi u *II. Vrbničkom brevijaru* i *Brevijaru Vida Omišljanina* i kraći tekstovi u *Padovanskom*, *Pašmanskom*, *Dragučkom*, *Brevijaru Metropolitane MR₁₆₁*, *Mavrovu*, *Brevijaru Vatikanskom desetom* i *Brevijaru Arhiva S. Petra u Rimu*. Ovi brevijari uglavnom pripadaju starijoj, sjevernoj, krčkoistarskoj skupini kodeksa, koja se ističe tradiranim starozavjetnim prijevodima i arhaičnim jezičnim osobinama. Drugu maticu čine lekcije u brevijarima mlade, južne, zadarsko-krbavske skupine, čiji su biblijski tekstovi većinom prilagođeni ili prevedeni prema *Vulgati*. To su dulja čitanja u *Vatikanskom petom* i *Moskovskom*, te kraća u *Oxfordskom*, *I. Novljanskom brevijaru*, *Dabarskom*, *II. Ljubljanskom* i *Prvotisku brevijara*. Tekstovi u *II. Novljanskom*, *Vatikanskom devetnaestom*, *Bribirskom*, *Baromićevu* i *Brozićevu brevijaru* pripadaju »međumatici«, koja se dijelom podudara s prvom maticom, a dijelom se izvodi iz druge. Tekst 1Mak nije, zbog veće lakune u kodeksu, sačuvan u najstarijem hrvatskoglagoljskom brevijaru, *I. Vrbničkom*, ali se može pretpostaviti da je bio blizak tekstovima u srodnim brevijarima, *Padovanskom*, *Brevijaru Metropolitane MR₁₆₁* i *Mavrovu brevijaru*.

Biblijska 1Mak ima bogatu tekstualnu tradiciju: izvorno je pisana hebrejskim jezikom potkraj 2. stoljeća pr. Krista, ali je sačuvana tek u kasnijim prijevodima, grčkom, latinskom, sirijskom, armenskom i dr. Predložci hrvat-

skoglagoljskih tekstova pripadali su latinskim, *Vulgatinim* kodeksima, koji su bili bliski korigiranim kodeksima »pariške *Biblije*« iz 13. stoljeća. Po tekstološkim osobinama hrvatskoglagoljska *Prva knjiga o Makabejcima* pripada onom sloju hrvatskoglagoljskog biblijskog prijevoda koji ne potječe iz ćirilometodske tradicije, već je nastao kasnije, prema latinskim liturgijskim uzorima.

Glagoljski tekst iz *Brevijara Vida Omišljanina* objavljuje se kritički u latiničkoj transliteraciji i s varijantama iz svih ostalih brevijara.

S u m m a r y

THE BOOKS OF THE MACCABEES IN THE CROATIAN GLAGOLITIC LITERATURE: THE FIRST BOOK OF THE MACCABEES IN THE CROATIAN GLAGOLITIC BREVIARIES

The Old Testament *Books of the Maccabees* are not included in the Cyril and Methodius Bible (*The Life of Methodius* says so), because they were missing according to the Jewish canon from the majority of the Greek Bible codices. The Croatian Glagolitic breviaries, the books for worship made according to the Latin liturgical rites of the Western Church, contain the books of the Maccabees in their readings. This is why the Croatian Glagolitic texts of *The First* and *The Second Book of the Maccabees* are valuable and indispensable corpus not only for the reconstruction of the Croatian Glagolitic Bible, but also for the Old Church Slavonic Bible as well.

Altogether twenty-one Croatian Glagolitic breviaries from the middle of the 14th to the middle of the 16th century contain in the month of October the readings from *The First Book of Maccabees* (1Macc). The length of the original Bible texts could not be defined in any of these codices, while the longest readings, five of sixteen chapters, are contained in five breviaries: *The Second Vrbnik Breviary*, *The Fifth Vatican Breviary*, *The Breviary of Vitus of Omiš*, *The Moscow Breviary* and *The Second Novi Breviary*. Only three breviaries, *The Breviary of Padova*, *The Breviary MR 161* and *The Mavar's Breviary* have the readings from Chapter 7. There are two mainstreams of the Croatian Glagolitic translation: the texts in *The Second Vrbnik Breviary* and *The Breviary of Vitus of Omiš* and the shorter texts in *The Breviary of Padova*, *The Breviary of Pašman*, *The Breviary of Draguč*, *The Breviary MR 161*, *The Mavar's Breviary*, *The Vatican Breviary 10*, and the

Breviary from St. Peter's Archive in Rome. These breviaries mainly belong to the older, northern, Krk-Istrian group of codices that is well known by its traditional *Old Testament* translations and archaic linguistic characteristics. The other mainstream consists of the readings in the breviaries of the more recent, south, Zadar-Krbava group with the *Bible* texts mainly translated according to Vulgata. These are longer readings in *The Fifth Vatican Breviary*, *The Moscow Breviary* and the shorter ones in *The Oxford* and *The First Novi Breviary*, *The Dabar Breviary*, *The Second Ljubljana Breviary* and the *Editio Princeps Breviary*. The texts in *The Second Novi* and *The Vatican 19*, *The Bribir Breviary*, *The Baromić Breviary* and *The Brozić Breviary* belong to the »mid« stream, which is partially similar to the first mainstream and partially come from the second. As some folia are missing in *The First Vrbnik Breviary* which is the oldest Croatian Glagolitic breviary, the text 1Macc is not preserved there but it can be presumed that it was close to the texts of *The Padova Breviary*, *The Breviary MR 161*, and *The Mavar's Breviary*.

The *Bible book of the Maccabees* has a rich textual tradition: originally it was written in Hebrew at the end of the 2nd century BC, but it has been preserved only in the more recent Greek, Latin, Syrian, Armenian and other translations. The basic Croatian Church Slavic texts belonged to the *Vulgata* Latin codices, close to the corrected codices of the »Paris Bible« from the 13th century. According to the text characteristics *The First Book of the Maccabees* belongs to that layer of the Croatian Glagolitic translation which is not from Sts. Cyril and Methodius tradition but was created more recently according to the Latin liturgical model.

The Glagolitic text from *The Vitus of Omiš Breviary* is published with a critical apparatus in the Latin transliteration with variants from all other breviaries.

Translated by Marica Čunčić

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 26. ožujka 2004.

Autor: Vesna Badurina-Stipčević

Staroslavenski institut, Zagreb